

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLVIII - 2011

č. 1 a 2

http://www.ujc.cas.cz/js/jaz_akt.htm

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ročník XLVIII (2011), číslo 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

<http://www.ujc.cas.cz/js/>

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Martin Šemelík (výkonný redaktor)

Pavla Chejnová, Michaela Lišková, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám prof. J. Hoffmannové)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru MS Word, nejlépe na e-mailovou adresu

hoffmannova@ujc.cas.cz. Dodejte pokud možno i text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j.

NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

OBSAH

Lucie Šůchová: <i>Znakové jazyky a kognitivní lingvistika: problematika konceptuálních metafor</i>	5
--	---

Pavla Chejnová: <i>Diskurs českých childfree</i>	16
--	----

Z jazykovědných pracovišť

Jana Hoffmannová: <i>Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení v r. 2010</i>	22
---	----

<i>Slovník staré češtiny na konci abecedy</i>	28
---	----

Miloslava Vajdlová: <i>Minulost a budoucnost Elektronického slovníku staré češtiny</i>	29
--	----

Boris Lehečka – Kateřina Voleková: <i>Nástroje a pomůcky na počítačích autorů ESSČ</i>	35
--	----

Alena M. Černá: <i>Vokabulár webový – internetová platforma ESSČ (jeho současnost a budoucnost)</i>	40
---	----

Štěpán Šimek: <i>K diskontinuitě slovní zásoby – na příkladu slova stinný</i>	44
---	----

Hana Kreisingerová: <i>Ke staročeským výrazům bezpeč, bezpečný a jejich čeledi</i>	51
--	----

Nové publikace

Svatava Machová: <i>Kognitivní věda dnes a zítra (ed. D. Krámský)</i>	56
---	----

Kateřina Sládek Antalovská: <i>Mnohojazyčnost v České republice: Základní informace / Multilingualism in the Czech Republic: Basic Information (J. Nekvapil – M. Sloboda – P. Wagner)</i>	59
---	----

Josef Štěpán:	<i>Vývoj českého barokního souvětí souřadného (†J. Alexová)</i>	61
---------------	---	----

Kronika

Jan Kořenský:	<i>Marii Těšitelové k životnímu jubileu</i>	66
Ivana Kolářová:	<i>K nedožitým narozeninám P. Hausera</i>	68
Jiří Zeman:	<i>Pocta Lubomíru Ďurovičovi</i>	73

Redakční sdělení		82
-------------------------	--	----

Znakové jazyky a kognitivní lingvistika: problematika konceptuálních metafor¹

Lucie Šůchová

Abstrakt: Příspěvek mapuje současnou situaci v problematice metafor ve znakových jazycích z perspektivy kognitivního přístupu k jazyku. Metafory ve znakových jazycích se začaly podrobně zkoumat především od začátku nového tisíciletí. Výzkum metafor a metaforického mapování ve znakových jazycích se však zatím týká jen několika mála znakových jazyků. V největší míře byly popsány metafory v americkém znakovém jazyce. Další výzkumy (některých typů metafor) se vztahují k britskému, k italskému, katalánskému, japonskému a nově také k českému znakovému jazyku. Porozumění fungování metafor ve znakových jazycích významně ovlivnily především práce Wilcoxové (2000) a Taubové (2001), o které se další výzkumy (zahraniční i české) opírají.

Klíčová slova: znakové jazyky, kognitivní přístup k jazyku, konceptuální metafora, dvojí mapování, metaforické mapování, ikonické mapování

1. Úvodem

Znakové jazyky, přirozené jazyky neslyšících, jsou jazyky mladé² a jejich systematický výzkum má relativně krátkou historii. Vznik lingvistiky znakových jazyků (*sign linguistics*) jako nového vědního oboru a s ní spojený výzkum znakových jazyků ve světě se datuje do roku 1960, kdy William Stokoe publikoval studii o struktuře amerického znakového jazyka. V ní prokázal, že americký znakový jazyk má rysy přirozeného jazyka, zvláště arbitrarnost a dvojí členění. Od té doby byla věnována pozornost řadě národních znakových jazyků a o struktuře znakových jazyků, jejich fungování a funkcích, které plní v mezilidské komunikaci, jsou napsány desítky knih a studií. Lingvistika českého znakového jazyka se začala formovat až na počátku 90. let 20. století.³

Lingvistický výzkum českého znakového jazyka byl zahájen v roce 1993 týmem vedeným profesorkou Alenou Macurovou v Ústavu českého jazyka

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru MSM 0021620825 Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor.

² První zmínky o znakovém jazyce se datují od poloviny 18. století. Více např. Meier (2002).

³ Po tzv. Milánském kongresu (1880), na kterém učitelé neslyšících rozhodli, že neslyšící žáci by měli být vzdělávání pouze mluvenou řečí (orální metodou), se ve školách a v jiných institucích v Evropě i v USA postupně zakazovalo užívání znakového jazyka. Komunikace znakovým jazykem nebyla považována za plnohodnotný způsob komunikace, který je funkčně srovnatelný s mluvenými jazyky. V našich zemích tento přístup ke vzdělávání neslyšících a ke komunikaci neslyšících přetrvával až do začátku 90. let 20. století. Předsudky vůči znakovému jazyku a jeho užívání ve vzdělávání neslyšících jsou naštěstí již dosavadními výzkumy překonány, avšak nutno podotknout, že ne všemi odborníky u nás jsou přijímány (srov. např. Svobodová, 2001).

a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.⁴ Počátky výzkumu českého znakového jazyka byly zaměřeny na vytvoření notačního systému pro český znakový jazyk (např. Macurová, 1996, Okrouhlíková, 2008) a na popsání shodných i odlišných rysů českého znakového jazyka s jazyky mluvenými (např. Macurová, 1994a, 2001, Okrouhlíková – Slánská Bímová, 2008). Od druhé poloviny 90. let 20. století se komunikace českých neslyšících u nás studuje z poměrně širokého úhlu pohledu – problematika intrakulturní a interkulturní komunikace českých neslyšících (např. Macurová, 1998), struktura a fungování českého znakového jazyka (např. Macurová – Bímová, 2001, Hronová, 2002, Macurová, 2003, Macurová – Petříčková, 2004, Macurová – Vysuček, 2005, Šebková, 2005, Tikovská, 2006, Motejzíkova, 2007), psaná čeština českých neslyšících (např. Macurová, 1995, Poláková, 2000, 2001, 2002, Šebková, 2008) atd. Pozornost je soustředěna také na otázky sociolingvistické: zejména na oblast problémů rozrůzněnosti českého znakového jazyka a jeho variet a variant, jazykových kontaktů českého znakového jazyka s češtinou, postojů k českému znakovému jazyku (např. Macurová, 1994b, Matušková, 2004, Vojnarová, 2006, Hudáková – Tábořský, 2008), psycholingvistické: především na problematiku osvojování jazyka, mateřského rejstříku neslyšících matek (např. Hronová – Motejzíkova, 2002, Hronová, 2005) a v neposlední řadě nově i otázky kognitivnělingvistické: jmenovitě na konceptualizaci barev (Myslivečková – Hudáková – Vysuček, 2001), kategorizaci v českém znakovém jazyce (Půlpánová, 2007), a konečně i na problematiku konceptuálních metafor (Šuchová, 2007).

Cílem tohoto příspěvku je přiblížit čtenáři v opoře o vybrané monografie a studie současnou situaci kognitivně orientovaného výzkumu problematiky metafor ve znakových jazycích.

2. Kognitivní lingvistika a znakové jazyky

Kognitivní lingvistika se jako nový přístup ke zkoumání jazyka uplatňuje od začátku nového tisíciletí i v lingvistice znakových jazyků. Pozornost se soustřeďuje především na **ikoničnost**, pojatou jako příklad konceptuálního mapování, a kognitivní jevy, jakými jsou **metafory** a **metonymie**, a na to, jak ovlivňují jazykové chování a jaká je jejich role v gramatice znakových jazyků

⁴ Profesorka Alena Macurová postupně začala s problematikou komunikace neslyšících a s lingvistikou znakového jazyka seznamovat studenty i českou odbornou veřejnost (Macurová, 1994a, 1994b, 1995, 1998, 2001 atd.). Díky ní byl také na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v roce 1998 otevřen unikátní obor čeština v komunikaci neslyšících. Vedle pedagogické činnosti pokračuje na oboru systematický výzkum českého znakového jazyka a komunikace českých neslyšících obecně. Na výzkumu se dnes podílejí jak pedagogové, tak i absolventi a studenti oboru.

(např. Wilcox, 2000, Taub, 2001, Wilcox, 2002, 2004, Grote – Linz, 2003, Marschark, 2003, Wilcox, 2004a, 2004b, Wilcox – Wilcox – Jarque, 2004). Ze zmíněných oblastí byly ve znakových jazycích nejvíce prozkoumány právě konceptuální metafory.

Zkoumání znakových jazyků z perspektivy kognitivní lingvistiky může být vzhledem k odlišnému způsobu existence znakových jazyků (vizuálně-motorická existence) oproti jazykům mluveným co do své povahy přínosné a inspirativní i pro rozvoj kognitivnělingvistických teorií (např. poznatky o dvojím typu mapování – metaforickém a ikonickém).

3. Situace ve výzkumu metafor ve znakových jazycích

V souvislosti s problematikou metafor ve znakových jazycích řeší lingvistika znakových jazyků několik základních otázek, a to (a) na jakém principu metafory ve znakových jazycích fungují (s ohledem na způsob existence znakových jazyků), (b) které metafory realizované ve znakových jazycích jsou shodné s metaforami realizovanými v jazycích mluvených a které metafory jsou naopak odlišné, a (c) zkoumání podobností a rozdílů mezi jednotlivými národními znakovými jazyky.

Pravděpodobně první, kdo aplikoval teorii konceptuální metafory na znakové jazyky, byla Ronnie Wilburová (1990), která na několika konkrétních příkladech metaforických vyjádření v americkém znakovém jazyce přibližuje způsob fungování metafor ve znakovém jazyce.⁵ Jednotlivá metaforická vyjádření kategorizuje podle Lakoffa a Johnsona (1980/2002): (1) **metafory strukturní**, např. znak OSLNIVÝ/VELMI-JASNÝ (*BRILLIANT*), který v komponentech tvaru ruky a pohybu realizuje konceptuální metaforu POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ (*UNDERSTANDING IS SEEING*), (2) **metafory orientační** (prostorové), např. znaky RADOSTNÝ (*CHEERFUL*), ŠTASTNÝ (*HAPPY*) a SMÁT SE (*LAUGH*), které v komponentu pohybu ve znakovacím prostoru realizují konceptuální metaforu ŠTASTNÝ SMĚRUJE NAHORU (*HAPPY IS UP*), a (3) **metafory ontologické**, např. klasifikátorový⁶ tvar ruky C „znázorňující“ mozek v komponentu tvaru ruky

⁵ Již v roce 1973 Frishbergová a Goughová (1973, čerpáno z Wilbur, 1990, s. 163) zjistily, že v americkém znakovém jazyce existují skupiny znaků (*families of signs*), které v rámci svého sémantického pole sdílejí některý z komponentů, např. místo, kde je znak artikulován, tvar ruky, která znak artikuluje, směr jejího pohybu nebo typ pohybu. Poukazují tak na jistý vztah mezi významem znaků určitého sémantického pole a jejich komponenty. V pozdějších výzkumech (např. Wilbur, 1990, Taub, 2001) se v souvislosti s poznatky popisovanými Frishbergovou a Goughovou (1973) již hovoří o metaforách a metaforickém mapování ve znakovém jazyce (Šůchová, 2008, s. 133n).

⁶ Současná lingvistika znakových jazyků za klasifikátor považuje takový „jazykový prostředek, který (a) odkazuje na nějaký rys referenta, (b) nahrazuje jméno a (c) figuruje ve slovesech pohybu a umístění (*verbs of motion and location*), a podílí se tak na stavbě

realizuje konceptuální metaforu MYSL JE NÁDOBA (*MIND IS A CONTAINER*) (Wilbur, 1990, s. 165, 167, 169).

První hlubší vhled do problematiky metafor inspirovaný kognitivní lingvistikou přinesla však až monografie Phyllis Wilcoxové (2000). Wilcoxová ve své knize analyzuje řadu strukturních a ontologických metafor souvisejících s konceptualizací jazyka a myšlení. Předkládá např. (Wilcox, 2000, s. 112–138) komplexní soubor ontologických metafor MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY (*IDEAS ARE OBJECTS*) v různých modifikacích: (a) myšlenky jako přemístitelné předměty (*IDEAS ARE OBJECTS TO BE MANIPULATED OR PLACED*), (b) myšlenky jako uchopitelné předměty (*IDEAS ARE OBJECTS TO BE GRASPED DISCRIMINATED/SELECTED*), (c) myšlenky jako pečlivě vybírané předměty (*IDEAS ARE OBJECTS TO BE CAREFULLY DISCRIMINATED/SELECTED*) a (d) myšlenky jako rovné předměty (*IDEAS IN EXISTENCE ARE STRAIGHT*). Metaforické mapování je zde založeno na představovém schématu NÁDOBY (*CONTAINER*) a MANIPULACE (*MANIPULATION*). Autorka tu ukazuje, že každá z těchto konceptualizací je motivována odlišnými klasifikátorovými tvary ruky pro držení objektů. Např. jsou-li myšlenky konceptualizovány jako pečlivě vybírané předměty, jsou reprezentovány klasifikátorovým tvarem ruky (viz obr. 1), který zastupuje držení důležitých dokumentů (srov. Macurová – Vysuček, 2005, s. 267).

Obr. 1 Klasifikátorový tvar ruky zastupující držení důležitých dokumentů

V souvislosti s konceptualizací myšlení v americkém znakovém jazyce Wilcoxová zjistila, že metaforická vyjádření související s mentální aktivitou a mentálními procesy bývají artikulována na čele či v jeho blízkosti (u spánku), popř. na týlu hlavy. Realizují tak konceptuální metaforu MÍSTO MYŠLENÍ JE HLAVA. Konceptualizace myšlenek jako předmětů byla v dalších výzkumech potvrzena i v jiných národních znakových jazycích – např. v americkém znakovém jazyce (Wilcox, 2000, 2005), v britském znakovém jazyce (Brennan, 2005), v katalánském znakovém jazyce (Jargue, 2005), v italském znakovém

přísudku, predikátu“ (Macurová – Vysuček, 2005, s. 264). Klasifikátorové tvary ruky jsou popisovány v různé míře a úplnosti ve všech známých deskriptcích znakových jazyků. Třídění klasifikátorů v lingvistice však není jednotné, např. Emmoreyová (2002, čerpáno z Macurová – Vysuček, 2005, s. 266n) vyděluje 4 skupiny: 1. klasifikátory celého předmětu (*whole entity classifiers*), 2. klasifikátory držení/nástroje (*handling/instrument classifiers*), 3. klasifikátory končetin (*limb classifiers*), 4. klasifikátory rozměru a povrchu (*extension and surface classifiers*). Hranice mezi jednotlivými skupinami však nejsou ostré ani jednoznačné.

jazyce (Russo, 2000, 2005) a v českém znakovém jazyce (Nováková, 2006, Šůchová, 2007).

Další autorkou, která přinesla kognitivnělingvistický přístup do zkoumání znakových jazyků a zásadně ovlivnila poznatky o metaforách ve znakových jazycích, je Sarah Taubová (2001). Podle Taubové (2001, s. 96–98) jsou znakové jazyky jedinečné tzv. **dvojím mapováním** (*double mapping*), které zahrnuje dva typy mapování – (1) **metaforické mapování** (*metaphorical mapping*), shodné s mluvenými jazyky, tj. mapování z konkrétní, tělesné či smyslové oblasti do oblasti abstraktní, a (2) **ikonické mapování** (*iconic mapping*), probíhající mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky, resp. manuálními nosiči,⁷ které ji reprezentují. Ikonické mapování je specifické pro znakové jazyky, v mluvených jazycích se s ním nesetkáváme. Výsledkem tohoto dvojího mapování ve znakových jazycích je, že „cílová oblast je prezentována ikonickým „zobrazením zdrojové oblasti“ (Taub, 2001, s. 97). Podobně jako v mluvených jazycích i v jazycích znakových hrají úlohu v určení, která konkrétní oblast může být mapována do druhé, kulturní předpoklady a univerzální zkušenost člověka, zprostředkovaná smysly a interakcí s prostředím. Taubová tento princip dvojího mapování dokládá na řadě metaforických vyjádření amerického znakového jazyka, jež realizují buď (1) jednu konceptuální metaforu, např. BUDOUCNOST JE VPŘEDU (*THE FUTURE IS AHEAD*) ve znaku ZA-ROK (*ONE-YEAR-IN-FUTURE*), nebo (2) více konceptuálních metafor současně, např. ŠTASTNÝ SMĚŘUJE NAHORU (*HAPPY IS UP*) a MÍSTO EMOCÍ JE HRUĐ (*THE LOCUS OF EMOTIONS IS THE CHEST*) ve znaku ŠTASTNÝ (*HAPPY*).

Metaforické a ikonické mapování je patrné již ve struktuře jednotlivých znaků, v jejich manuální složce. Obvykle se vztahuje jen k některému komponentu znaku.⁸ Může to být:⁹

(a) Místo artikulace. V metaforickém vyjádření DISKRIMINACE (obr. 2), realizujícím konceptuální metaforu SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE,

⁷ Významy jsou ve znakovém jazyce nesený dvojím typem nosičů vizuálně-motorické povahy: (1) manuálními nosiči – tvary, pohyby a pozicemi rukou, které jsou „skládány“ do znaků, základních jednotek nesoucích význam, a (2) nemanuálními nosiči – mimikou, pohyby a pozicemi hlavy a horní části trupu.

⁸ Stokoe na počátku 60. let 20. století dokázal (na americkém znakovém jazyce), že znak znakového jazyka je dále analyzovatelná jednotka, tj. každý znak znakového jazyka je možné rozložit na menší jednotky – komponenty znaku (Stokoe je nazývá cherémy). Každý znak se skládá ze tří komponentů, které ve znaku existují simultánně: (1) tvaru ruky, (2) místa artikulace (umístění znaku ve znakovacím prostoru) a (3) pohybu ve znakovacím prostoru (Stokoe, 2005, s. 21). V každém konkrétním znakovém jazyce jsou tyto komponenty realizovány souborem prvků, jenž je srovnatelný se souborem fonémů v mluveném jazyce. Komponenty znaku samy o sobě nenesou význam, ale jsou schopny jej rozlišovat. V literatuře je možné se setkat i s pojmenováním „parametr“ (*parameter*), „rys“ (*feature*) nebo „aspekt“ (*aspect*) znaku.

⁹ Příklady jsou vzaty z českého znakového jazyka.

nedominantní ruka (ruka, která se při artikulaci znaku nehýbe), umístěná ve znakovacím prostoru¹⁰ dole, zastupuje toho, kdo je diskriminován, a dominantní ruka (ruka, která se při artikulaci znaku hýbe), tedy ta ve znakovacím prostoru umístěná nad rukou nedominantní, toho, kdo diskriminuje. Při artikulaci znaku se dominantní ruka pohybuje směrem dolů a zastaví se o ruku nedominantní: to má naznačit, že diskriminovaný subjekt je „omezován a utiskován“. Vyšší míra důležitosti, sociálního významu a statutu je ikonicky reprezentována vyšším umístěním ve znakovacím prostoru.

(b) Tvar ruky. V metaforickém vyjádření POCHOPIT (obr. 3), které realizuje konceptuální metafory MYŠLENKY JSOU UCHOPITELNÉ PŘEDMĚTY a POROZUMĚNÍ JE UCHOPENÍ, jsou myšlenky jako uchopitelné předměty ikonicky znázorněny klasifikátorovým tvarem ruky, který v českém znakovém jazyce zastupuje držení velkých nádob nebo dlouhých úzkých předmětů.¹¹

(c) Pohyb ruky/rukou ve znakovacím prostoru. Při artikulaci metaforického vyjádření ZA-14-DNŮ (obr. 4), které realizuje konceptuální metaforu BUDOUCNOST JE VPŘEDU, se dominantní ruka pohybuje směrem vpřed. Budoucnost je v českém znakovém jazyce mapována metaforicky jako místo v prostoru a ikonicky v užití znakovacího prostoru – časová určení budoucnosti směřují ve znakovacím prostoru viditelně vpřed.¹²

Taubová (2001, s. 114) v této souvislosti mluví o tzv. metaforách tvořených jedním komponentem (*single-parameter metaphors*).

Obr. 2 DISKRIMINACE

Obr. 3 POCHOPIT

¹⁰ Znakovací prostor, v němž probíhá produkce znakového jazyka, je zhruba vymezen upaženými lokty, temenem hlavy a pasem.

¹¹ Srov. Macurová – Vysuček, 2005, s. 273.

¹² V souvislosti s vyjadřováním času se ve znakových jazycích hovoří o tzv. časových liniích (*time-lines*). Základní linie vedoucí z úrovně za týlem hlavy směrem vpřed do vzdálenosti natažené paže využívá prostoru ke konceptualizaci budoucnosti a minulosti (Frishberg – Gough, 1973, čerpáno z Schermer – Koolhof, 1990, s. 299). Základní časová linie může být s ohledem na kontext modifikována. Podrobněji k možným modifikacím např. Johnston, 1989, s. 146.

Obr. 4 ZA 14 DNŮ

Poznatky předložené v publikacích Wilcoxové (2000) a Taubové (2001) významně přispěly k porozumění metaforám ve znakových jazycích. Poskytují teoretická východiska ve výzkumech metafor v dalších znakových jazycích. Dosavadní výzkum metafor a metaforického mapování ve znakových jazycích zatím není rozsáhlý – týká se jen několika znakových jazyků. V největší míře (co do rozsahu) byly popsány metaforicky v americkém znakovém jazyce (např. Wilbur, 1990, Gruskin, 1998, Wilcox, 2000, 2005, Wilcox, 2002, Taub, 2001). Další výzkumy (některých typů metafor) se vztahují k britskému znakovému jazyku (např. Brennan, 2005, Woll, 1985), k italskému znakovému jazyku (např. Russo, 2000, 2005), ke katalánskému znakovému jazyku (např. Jarque, 2005) a k japonskému znakovému jazyku (např. Veale, 1996, Ogawa, 1999). Český znakový jazyk je na rozdíl např. od amerického a britského znakového jazyka z hlediska kognitivní lingvistiky poměrně neprozkoumanou oblastí. Metaforám v českém znakovém jazyce se věnovali dosud jen studenti oboru čeština v komunikaci neslyšících na FF UK v Praze ve svých seminárních pracích (Kuchařová, 2005, Nováková, 2006, Vysuček, 2005) a v jedné práci diplomové (Šůchová, 2007).¹³

4. Závěr

Výsledky výzkumů metafor v různých národních znakových jazycích potvrzují, že užívání metafor není vázáno jen na jazyky mluvené a že všechny typy metafor (strukturní, orientační i ontologické; Lakoff – Johnson, 1980, 2002) se vyskytují rovněž v jazycích znakových. Mnohé konceptuální metaforicky, se kterými se setkáváme v mluvených jazycích, jsou realizovány i v jazycích znakových, např. konceptuální metaforicky MYSL JE NÁDOBA (*MIND IS A CONTAINER*) (např. v americkém znakovém jazyce Wilbur, 1990, Wilcox, 2000, 2005, v britském znakovém jazyce Brennan, 2005, v katalánskému znakovém jazyce Jarque, 2005, v italskému znakovém jazyce Russo, 2005, v českém znakovém

¹³ Práce Novákové a Vysučka jsou cenné zejména tím, že je zpracovali rodilí mluvčí českého znakového jazyka, kteří k dané problematice mohli přistoupit metodou intuitivní reflexe.

jazyce Nováková, 2006, Šůchová, 2007), KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ (*COMMUNICATION IS SENDING*) (např. v americkém znakovém jazyce Taub, 2001, v katalánském znakovém jazyce Jarque, 2005, v italském znakovém jazyce Russo, 2005, v českém znakovém jazyce Vysuček, 2006, Šůchová, 2007), DOBRÉ JE NAHOŘE/ DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU¹⁴ (*GOOD IS UP*) (např. v americkém znakovém jazyce Wilbur, 1990, Taub, 2001, v japonském znakovém jazyce Ogawa, 1999, v českém znakovém jazyce Šůchová, 2007). Jiné metafory jsou v určitých národních znakových jazycích odlišné, vázané na dané společenství lidí a jeho kulturu.¹⁵

Literatura

- Brennan, M. (2005): Conjoining word and image in British Sign Language (BSL): An exploration of metaphorical signs. *BSL. Sign Language Studies*, 5, s. 360–382.
- Frishberg, N. – Gough, B. (1973): *Morphology in American Sign Language*. Unpublished manuscript, Salk Institute for Biological Studies, La Jolla, CA.
- Grote, K. – Linz, E. (2003): The influence of sign language iconicity on semantic conceptualization. In: G. Müller – O. Fischer (eds.): *From sign to signing: Iconicity in language and literature* 3. Amsterdam: John Benjamins, s. 23–40.
- Grushkin, D. A. (1998): Linguistic aspects of metaphorical expressions of anger. *ASL. Sign Language and Linguistics*, 1, s. 143–168.
- Hronová, A. (2002): Poznáváme český znakový jazyk III. (Tvoření tázacích vět). *Speciální pedagogika*, 12, s. 113–123.
- Hronová, A. – Motejzík, J. (2002): *Raná komunikace mezi matkou a dítětem. Neslyšící matka se svým sluchově postiženým dítětem. Slyšící matka se svým slyšícím dítětem*. Praha: FRPSP.
- Hronová, A. (2005): *Dětská řeč – analýza projevu neslyšícího dítěte*. [Diplomová práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Jarque, M. J. (2005): Double mapping in metaphorical expression of thought and communication in Catalan Sign Language. *Sign Language Studies*, 5, s. 292–316.
- Johnston, T. (1989): *Auslan: the Sign Language of the Australian Deaf Community*. A dissertation submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Linguistics, The University of Sydney, Sydney, 1989. [cit. 10. 3. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://homepage.mac.com/trevor.a.johnston/dissertation.htm>>
- Kuchařová, L. (2005): *Prostorová opozice nahoře – dole jako zdrojová oblast v českém znakovém jazyce*. [Seminární práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.

¹⁴ Ve znakových jazycích je významná nejen statická opozice nahoře – dole, ale i směrová opozice nahoru – dolů.

¹⁵ Např. v katalánském znakovém jazyce konceptuální metafora MYŠLENKY A EMOCE JSOU TEKUTINY (*IDEAS AND FEELINGS ARE LIQUID*), DOVEDNOSTI JSOU VZDUCH (*SKILLS ARE AIR*), UČENÍ SE JE JEDENÍ (*LEARNING IS EATING*), UČENÍ JE KRMENÍ (*TEACHING IS FEEDING*) (Jarque, 2005). Pro plné porozumění těmto metaforám je nutná znalost sociokulturního zázemí katalánské komunity neslyšících. Jiné příklady vlivu kultury na metaforické mapování uvádí na příkladech z japonského znakového jazyka např. Veale, 1996, Ogawa, 1999, Wilcox, 2000, s. 188, 2005, s. 288.

- Lakoff, G. – Johnson, M. (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago, London: University of Chicago Press. Český Metafory, kterými žijeme. Přel. M. Čejka. Brno: Host, 2002.
- Macurová, A. (1994a): Jazyk v komunikaci neslyšících. (Předběžné poznámky). *Slovo a slovesnost*, 55, s. 121–132.
- Macurová, A. (1994b): Náš – jejich jazyk a naše vzájemná komunikace. *Naše řeč*, 77, s. 44–50.
- Macurová, A. (1995): ... protože já bavím spolu vypravovat (Komunikace v dopisech českých neslyšících). *Slovo a slovesnost*, 56, s. 23–33.
- Macurová, A. (1996): Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka. *Speciální pedagogika*, 6, s. 5–19.
- Macurová, A. (1998): Naše řeč? *Naše řeč*, 81, s. 179–188.
- Macurová, A. (2001): Jazyk a hluchota. *Slovo a slovesnost*, 62, s. 92–104.
- Macurová, A. – Bímová, P. (2001): Poznáváme český znakový jazyk II. (Slovesa a jejich typy). *Speciální pedagogika*, 11, s. 285–296.
- Macurová, A. (2003): Poznáváme český znakový jazyk IV. Vyjadřování času. *Speciální pedagogika*, 13, s. 89–98.
- Macurová, A. – Petříčková, J. (2004): Poznáváme český znakový jazyk. Poznámky k vyjadřování mnohosti. *Speciální pedagogika*, 14, s. 107–126.
- Macurová, A. – Vysuček, P. (2005): Poznáváme český znakový jazyk VII. Klasifikační tvary ruky. *Speciální pedagogika*, 15, s. 262–275.
- Marschark, M. (2003): Metaphor in Sign Language and Sign Language Users: A window into relations of language and thought. In: H. L. Colston – A. N. Katz (eds.), *Figurative Language Comprehension: Social and Cultural Influences*, s. 309–334.
- Matušková, K. (2004): *Postoje k českému znakovému jazyku*. [Bakalářská práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Meier, R. P. (2002): Why different, why the same? Explaining effects and non-effects of modality upon linguistic structure in sign and speech. In: R. P. Meier – K. Cormier – D. Quinto-Pozos (eds.), *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–25.
- Motejzиковá, J. (2007): *Simultánnost v českém znakovém jazyce*. [Diplomová práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Myslivečková, R. – Hudáková, A. – Vysuček, P. (2001): Barvy v českém znakovém jazyce. In: I. Vaňková (ed.): *Obraz světa v jazyce*. Sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. ročníku česko-polské mezin univerzitní konference. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 63–77.
- Nováková, R. (2006): *Metafory myšlení v českém znakovém jazyce*. [Seminární práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
- Ogawa, Y. (1999): *Vertical Scale Metaphors in Japanese and Japanese Sign Language*. Unpublished master's thesis, Gallaudet University, Washington, D.C.
- Okrouhlíková, L. (2008): *Notace – zápis českého znakového jazyka*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- Okrouhlíková L. – Slánská Bímová, P. (2008): *Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk. Lexikografie. Slovníky českého znakového jazyka*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- Poláková, M. (2000): *Čtení s porozuměním? Čeští neslyšící a české texty*. [Diplomová práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Poláková, M. (2001): Čtení s porozuměním a čeští neslyšící. *Speciální pedagogika*, 11, s. 207–219.

- Poláková, M. (2002): Specifické strategie využívané neslyšícími respondenty v testech čtenářských dovedností. *Čeština doma a ve světě*, 10, s. 168–173.
- Půlpánová, L. (2007): *Kategorizace v českém znakovém jazyce*. [Diplomová práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce I. Vaňková.
- Russo, T. A. (2000): *Iconicity e metafora nella LIS*. Ph.D. dissertation., Università degli Studi di Palermo.
- Russo, T. A. (2005): Crosslinguistic, cross-cultural analysis of metaphors in two Italian Sign Language (LIS) registers. *Sign Language Studies*, 5, s. 333–359.
- Schermer, T. – Koolhof, C. (1990): The reality of time-lines: Aspects of tense in Sign Language of the Netherlands (SLN). In: S. Prillwitz – T. Vollhaber (eds.): *Current Trends in European Sign Language Research*. Proceedings of the 3rd European Congress on Sign Language Research Hamburg July 26-29, 1989. Hamburg: Signum Press, s. 295–305.
- Stokoe, W. C. (2005): Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* [online], 10, s. 3–37. [cit. 14. 3. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://jdsde.oxfordjournals.org/cgi/reprint/10/1/3.pdf>>.
- Svobodová, K. (2001): Slovo odborníka. In: Chvátalová, H.: *Jak se žije dětem s postižením*. Praha: Portál, s. 78–84.
- Šebková, H. (2005): *Číslovky v českém znakovém jazyce*. [Bakalářská práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Šebková, H. (2008): *Psaná čeština českých neslyšících v internetové komunikaci*. [Diplomová práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Šúchová, L. (2007): *Metafora v českém znakovém jazyce*. [Diplomová práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Šúchová, L. (2008): Metafory w czeskim języku migowym. In: R. Grzegorcykowa – K. Waszakowa (eds.), *Pojęcie – Słowo – Tekst. Z Zagadnień Semantyki Leksykalnej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 131–150.
- Táborský, J. – Hudáková, A. (2008): *Sociolingvistické kapitoly pro tlumočníky pro neslyšící*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.
- Tikovská, L. (2006): *Klasifikátory českého znakového jazyka*. [Bakalářská práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Taub, S. (2001): *Language from the Body. Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Veale, T. (1996): *Metaphor, Memory and Meaning*. A Ph.D. thesis on the conceptual treatment of Metaphor. [cit. 10. 3. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://afflatus.ucd.ie/thesis/index.html>>
- Vojnarová, M. (2006): „České a moravské znaky“ (regionální varianty (Praha, Brno, Plzeň)). [Bakalářská práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce A. Macurová.
- Vysuček, P. (2006): *Metaforická vyjádření z oblasti komunikace, mezilidských vztahů a myšlení v českém znakovém jazyce*. [Seminární práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.
- Wilbur, R. B. (1990): Metaphors in American Sign Language and English. In: W. H. Edmondson – F. Karlsson (eds.), *Sign Language Research '87*. Hamburg: Signum Press, s. 163–170.
- Wilcox, P. P. (2000): *Metaphors in Americas Sign Language*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Wilcox, P. P. (2004a): Cross-linguistic analysis of metaphor and metonymy in signed languages. Poster. In: *TISLR 8*, Barcelona, September 30 – October 2. Programme and

- Abstracts. (International Conference on Theoretical Issues in Sign Language Research; 8). s. 202–203. [cit. 23. 3. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://www.ub.es/ling/tislr8/program.html>>
- Wilcox, P. P. (2004b): A cognitive key: Metonymic and metaphorical mappings. *ASL Cognitive Linguistics*, 15, s. 197–222.
- Wilcox, S. – Wilcox, P. P. – Jarque, M. J. (2004): Mappings in conceptual space: Metonymy, metaphor, and iconicity in two signed languages. *Jezikoslovlje*, 2004, 4, s. 139–156.
- Wilcox, P. P. (2005): What do you think? Metaphor in thought and communication domains in American Sign Language. *Sign Language Studies*, 5, s. 267–291.
- Wilcox, S. (2002): The iconic mapping of space and time in signed languages. In: L. Albertazzi (ed.): *Unfolding Perceptual Continua*. Amsterdam: John Benjamins, s. 255–281.
- Wilcox, S. (2004): Conceptual spaces and embodied actions: Cognitive iconicity and signed languages. *Cognitive Linguistics*, 15, s. 119–147.
- Woll, B. (1985): Visual imagery and metaphor in British Sign Language. In: W. Paprotté – R. Dirven (eds.), *The Ubiquity of Metaphor: Metaphor in Language and Thought*. Amsterdam: John Benjamins, s. 601–628.

Diskurs českých *childfree*

Pavla Chejnová

Abstrakt: Článek se zabývá lexikálními a pragmatickými aspekty internetových diskusí českých *childfree*. Pojem *childfree* se používá jako označení dobrovolně bezdětných lidí. Ve zmíněných diskusích je přitom dobrovolná bezdětnost prezentována jako mimořádně atraktivní životní styl. Diskurs českých *childfree* lze charakterizovat jako velmi agresivní, nepřátelsky zaměřený vůči matkám, plný pejorativních a vulgárních slov, plný cynismu. *Childfree* předstírají racionalitu, používají mnoho cizích slov a odborných termínů. Jejich polemické diskuse jsou založené na kvaziargumentaci a kvaziracionalitě. Nejvýraznějším rysem diskursu je jeho otevřená verbální agresivita.

Klíčová slova: *childfree*, internetová diskuse, verbální agresivita, kvaziargumentace

1. Vymezení termínu *childfree*

Jako *childfree* se v současnosti vymezuje skupina dobrovolně bezdětných lidí, přičemž bezdětnost prezentují jako životní styl. Lidé, kteří nechťejí mít děti, se v angličtině označují jako *childfree* (*child* = dítě, *free* = svobodný). Významově tento termín znamená něco jiného než termín *childless*. Přípona *-less* implikuje nedostatek a tento termín tak označuje osoby, které si přejí dítě, ale nemají ho. Termín *childfree* vznikl, aby se odlišila skupina lidí, kteří se svobodně rozhodli nemít dítě a demonstrují, že jejich životy nejsou poznamenány nedostatkem něčeho a jsou stejně plnohodnotné jako životy osob, které dítě počaly. Alternativní termín je *childless by choice* (www.wikipedia.org).

Tato skupina je značně heterogenní, tudíž i vyjadřování jejích členů se nese v několika odlišných stylových rovinách. Přesto lze hovořit o jisté formě slangu, pokud slang vymezujeme jako *mluvu lidí stejného zájmového nebo pracovního prostředí s charakteristickými (zprav. expresivními) výrazy* (Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 1994).

Childfree v České republice diskutují na vlastních internetových stránkách, např. <http://nokidding.webovastranka.cz> a <http://childfree.bloguje.cz>, ale často se přispěvatelky a přispěvatelé z daného okruhu vyjadřují k vybraným tématům na stránkách určeným matkám malých dětí (tzv. babywebech). Pro ilustraci uvádím motto z webové stránky nokidding klubu: *Nechcete mít dítě? Čtěte dál! Já taky nechci dítě. Cítíte se nesví ve společnosti posedlé vyráběním dětí a mezi známými, kteří mluví stále jen o svých dětech? Pak jste tady správně! Tato stránka Vám poskytuje prostor, kde můžete svobodně vyjádřit, že nechcete mít dítě, a ventilovat svoje emoce, aniž by Vás někdo kritizoval nebo moralizoval. Toto je Vaše stránka, kde Vám nikdo nebude říkat, že jste divní jen proto, že prohlásíte "já nechci mít dítě, nechci děti".*

V úvodu je nutno podotknout, že ačkoliv se *childfree* definují jako velmi tolerantní, většina diskusí i článků na jejich webech má značně polemický charakter. V tomto článku vycházím pouze z materiálu nasbíraného na internetu,

nesnažím se tedy o zachycení problematiky v celé šíři. Zaměřuji se čistě na jazykovou stránku tohoto diskursu a věnuji se především užívanému lexiku, okrajově zmíním i pragmatické faktory. Záměrně budu užívat i nadále pouze termínu *childfree*, neboť předpokládám, že většina dobrovolně bezdětných lidí se od agresivních postojů, které prezentují diskutující na výše zmiňovaných webových stránkách, distancuje.

2. Důraz na racionalitu

Childfree se vymezují jako lidé racionálně uvažující, inteligentní a vzdělaní. Tuto skutečnost se snaží zdůraznit i volbou jazykových prostředků. V jejich komunikaci je užito velkého množství cizích slov a odborných termínů, např. *proliferální a propopulačně demagogická propaganda, genofond, populační křivka, elementární emoce, intelektuální stagnace, degradace individua, morální klišé...*

V rámci prezentace určitého životního stylu užívají *childfree* především velkého množství anglicismů:

prolifer / lifer – rozmnožující se člověk, člověk propagující rozmnožování jako jedinou možnou alternativu (*proliferation* – množení)

childfree (CF), babyfree – dobrovolně bezdětný / bezdětná (DB)

breeder – rodič, člověk propagující rodičovství jako jedinou možnou alternativu (*breeder* – chovatel zvířectva / plemenný jedinec)

breederismus – směr propagující rodičovství

breederina, breederština – jazyk rodičů (slang matek na babywebech)

wannabe rodič – člověk, který se chce stát rodičem

less evil – menší zlo

to je opravdu hardcore – ve významu *to je síla*

no Kidding – organizace pro dobrovolně bezdětné (*kid* – dítě)

single – svobodný / svobodná (dobrovolně)

utilitarian – člověk hledající řešení přijatelné pro všechny

breederfriendly society – společnost přátelská k tzv. *breederům*

3. Agresivita a cynismus

Cynismus se chápe jako intenzivnější forma sarkasmu. Nekula (1990) jej vymezuje pomocí objektu, o němž se komunikuje. Jsou jím obecně platné, tzv. absolutní hodnoty, o nichž se předpokládá, že jsou vlastní všem mluvčím určité společenské struktury. Domnívám se, že rodinu a rodičovství můžeme za absolutní hodnotu pokládat. *Childfree* zauímají opačný postoj, rodičovství nepovažují za „normální“, ale pouze „většinový“ projev nižších pudů. Často nad děti stavějí domácí zvířata a o všem, co je spojeno s rodičovstvím, se vyjadřují hanlivě, jak bude dokumentováno níže.

Matky a těhotné ženy jsou označovány jako *militantní dělohy, samice, vaginy,*

placenty, slepice, čubky, ochránkyně slizu, zrudy, laktační šílenkyně, dyliny se skučivcem (dítětem), tankem (kočárkem), tupé stádo, pupky, chodící inkubátory, stroje na potomstvo, kravleny, kvokající slepice, nosnice, vykojené mozky, otcové jsou označováni jako ocasové a čůráci, pedomagoři, breederské řítě.

Děti jsou označovány jako *sliz, paraziti, viry, smradi, sračky, fakani, potkani, satani, kusy (se dvěma kusy fakanů...), uřváňata, šklebani, sirény*, novorozenec je označen např. jako *čerstvě vylihnutý substrát*, postižené dítě je nazváno *defektem, dezolátem, zámorou a nepodarkou*.

Babyboom a údajný současný kult dítěte jsou označovány následovně: *zachvátil nás děložní mor, topíme se v plodové vodě, bují tady fakanismus, breederismus...*

Lidé mající děti jsou označováni jako *pedomagoři, breederři, proliféri*. Vyskytly se i další zajímavé lexémy a frazémy:

zabřeznout, zabřednout – otěhotnět

slepičí klovaná – rozhovor matek, které do sebe „rýpou“

kurník – internetový portál o dětech

Matky mají *mlíko na mozkou, místo mozkou placentu*.

Jelikož se *childfree* vymezují jako racionální, nikoliv emocionální a instinktivní bytosti, snaží se vyvarovat pozitivně expresivních výrazů, např. deminutiv. Naopak, řeč matek a jejich slang, obsahující lexémy jako *těhulka, mimísek, tuleníčko s manžou* zesměšňují. Cynicky se vyjadřují i o problémech řešených na babywebech, a to zvláště o problémech s neplodností:

Já ty snažilky nechápu. Jak někdo může odhodit boží požehnání, jako je neplodnost?!!!

Co já bych dala za sterilizaci!

4. Exklamativnost výpovědí

Diskurs *childfree* se vyznačuje jednou syntaktickou zajímavostí, a tou je velké množství exklamativních výpovědí:

Super, že existuje tenhle web!

Nejsem jediná, kdo si to myslí, hurá!

Sláva, nejsem nenormální!

Ulehčím sobě, ulehčím světu!

Lidi, myslete!

Tyto výpovědi jsou psány s jistou nadsázkou, která je ostatně pro internetové diskuse typická. Anonymita umožňuje autorům příspěvků ventilovat emoce, které by v přímé komunikaci těžko dávali otevřeně najevo, zvláště pak tehdy, pokud jsou si vědomi odlišného stanoviska většiny populace.

5. Témata

Childfree se vyjadřují na různých webech k určitému okruhu problémů.

Zaujímají většinou jednoznačná stanoviska. V souladu s jejich snahou působit racionálně a erudovaně se vyjadřují k sociálním a politickým otázkám. Řeší např. problematiku daňového zatížení bezdětných oproti populaci mající děti, dále problematiku osamělosti ve stáří. Oblíbená jsou ekologická témata, přelidnění zeměkoule, vyčerpání zdrojů. K nejběžnějším tématům patří negativní zkušenosti s matkami – matky s dětmi v dopravních prostředcích, v rodině, „hloupé“ řeči rodičů a „zblbnutí“ v důsledku pořízení potomka zdokumentované popisem konkrétních situací (*o ničem jiném než o fakanech se s nimi nedá bavit*). Dalšími tématy jsou legalizace sterilizace a potraty po 24. týdnu těhotenství na vlastní žádost, případně přístup různých politiků k těmto otázkám. Obecně nejčastějším tématem je diskriminace bezdětných v různých aspektech společenského života.

6. Kvaziargumentace

Diskuse na *childfree* webech se často nesou v duchu polemiky. Polemické příspěvky jsou namířeny proti možným námitkám ze strany rodičů a většinové populace vůbec. Tato forma argumentace má typické rysy, kvůli nimž ji lze považovat spíše za kvaziargumentaci. Patří sem zejména černobílé vidění a generalizace. Vlastní skupina dobrovolně bezdětných je stavěna do kontrastu s rodiči, kteří jsou prezentováni vesměs negativně. Vytvářejí se tak určité stereotypy. Řekne-li se stereotyp, většina lidí si představí spíše kategorizování zabarvené negativními konotacemi (Vaňková a kol., 2005). To platí pro stereotypní představu rodiče – *breedera*. Naopak autostereotyp skupiny *childfree* je pozitivní. V rámci stereotypních představ jsou *childfree* inteligentní, racionálně uvažující, nemanipulovatelní, svobodní, zodpovědní, rebelující a tolerantní, zatímco rodiče jsou omezení, pudově jednající, snadno ovladatelní, zotročení, nezodpovědní, sobečtí a militantní (tj. prosazující pouze vlastní stanovisko).

Childfree dokládají svá tvrzení fakty, přičemž selektivně ignorují a zpochybňují fakta, která jejich tvrzení vyvracejí. Dovolávají se statistik o přelidnění zeměkoule, ale zpochybňují statistiky o demografickém poklesu počtu obyvatel České republiky a stárnutí populace. Citují autority, podporující jejich životní názory; psychology a sociology, kteří pojmají jejich postoj jako odchylku od normy, ostře kritizují. Nejčastěji se jedná o kvaziargumentaci typu *Ad verecundiam* (klasifikace kvaziargumentace viz Jelínek, Švandová a kol., 1999).

Vlastní rozhodnutí nemít dítě zdůvodňují *childfree* racionálně, rozhodnutí dítě mít považují za nižší, pudové. Mnohdy se zapojují do diskusí na babywebech, aby vyvolávali konflikt s matkami, a zesměšňují jejich témata (stolička dětí, plenky, dětská výživa).

7. Neverbální komunikace

Webové stránky *childfree* jsou obvykle doplněny dopravní značkou zákaz vjezdu pro děti / kočárky, eventuelně podobně stylizovaným emotikonem – přeškrtnuté dítě, přeškrtnutý čáp s uzlíčkem. Diskutující si ke svým vláknům mohou dát fotografii. Jako protiklad k rodičům, kteří na babywebech zveřejňují fotografie svých dětí, prezentují fotografie svých psů a koček.

8. Hravost

Vedle diskusí založených na racionalitě a diskusí s hanlivým obsahem se na webových stránkách *childfree* vyskytují i příspěvky s humorným nádechem, ovšem taktéž ostře namířené proti rodičům a rodičovství. Mohou mít formu aforismů, glos nebo říkanek:

*Vůbec se nedivím mužům, že tak rádi navštěvují hospody,
páč narozením dítěte se ženě převrátí mozkové pochody.*

*Kdo své životní ideály už vzdal,
dělání vlastních potomků se jal.*

Jedna z možných definic breederů: je to člověk, který se musí rozmnožovat za každou cenu.

Breeder není schopen opravdové partnerské lásky. S dobrovolně bezdětným partnerem se rozejde, s wannabe rodičem ho spojuje jen společný potomek, nic víc.

Je v tom primitivní rozmnožovací pud vlastní zvířatům, který neuvažující breederi nadřadí všem dosaženým hodnotám, vztahům, svobodě atd.

IQ ženy se porodem rozdělí na IQ matky a dítěte. S postupem doby s rostoucím IQ dítěte klesá IQ matky.

9. Závěr

Pro diskurs *childfree* jsou typické vlastnosti vyplývající z frustrace. Jedná se především o tzv. racionalizaci, která je formou úniku před problémy. Čáp (1997) charakterizuje racionalizaci jako techniku, která spočívá v tom, že jedinec hledá racionální vysvětlení svého neúspěchu a tím do určité míry i ospravedlnění před druhými a vlastním svědomím. *Childfree* zdůrazňují ekologické a sociální problémy. Nejmarkantnějším rysem diskursu *childfree* je ovšem otevřená verbální agrese. Osobně se domnívám, že mnozí diskutující zacházejí za hranice

etické korektnosti a jejich postoje mohou do budoucna představovat jisté nebezpečí pro společnost.

Literatura

(a) internetové zdroje

- <http://nokidding.webovastranka.cz>
- <http://childfree.bloguje.cz>
- <http://wikipedia.org>

(b) odborné publikace

- Čáp, J. (1997): *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum.
- Filipec, J. a kol. (1994): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.
- Jelínek, M. – Švandová, B. a kol. (1999): *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: PedF MU.
- Nekula, M. (1990): Pragmalingvistická interpretace ironie. *Slovo a slovesnost*, 51, s. 95–110.
- Vaňková, I. a kol. (2005): *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum.

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení v roce 2010

Přednášková činnost

V roce 2010 uspořádalo Jazykovědné sdružení v Praze a mimopražských pobočkách celkem 57 přednášek. Hlavní výbor JS při organizaci pražských akcí spolupracoval především s Pražským lingvistickým kroužkem, s Výzkumným centrem vývoje staré a střední češtiny, navázal i spolupráci s Kruhem moderních filologů. (Informace o dějinách i současných aktivitách JS byly předneseny na konferenci ke 100. výročí založení KMF, konané v Praze 17. února 2010, a publikovány v jeho XXIII. ročence.) Velkému zájmu se opět těšily slavnostní večery na počest vážených jubilatů; někteří přednášeli sami, na některé osobnosti české lingvistiky už se jen vzpomínalo (např. v Olomouci na Františka Kopečného). Vedle toho přednášela i řada mladých lingvistických nadějí a hosté z Rakouska, Polska, Ruska, Ukrajiny i Slovenska. Největší pozornost byla jako obvykle věnována češtině a slovanským jazykům, ale v tomto roce se posluchači dověděli i nejnovější poznatky z výzkumu baskičtiny, o jazyku a kultuře Eskymáků či o jidiš a kultuře židovské. K aktuálním tématům patřila lingvoekologie, postavení slovanských jazyků v Evropské unii, problematika překládání a tlumočení (např. soudního). Přednášející informovali o tvorbě nových mluvnic, ale i o nejnovějších teoriích a přístupech ke gramatice (např. konstrukční gramatika) či o využívání korpusových dat; hlavně Brno se v posledních letech stalo českým centrem formální gramatiky.

Soustředěná pozornost však byla v tomto roce věnována především současné české lexikologii a lexikografii. V Praze byl 13. května uspořádán seminář na téma *Slovníky současných slovanských jazyků (Plány a výsledky české vícejazyčné lexikografie)*; referenti ze Slovanského ústavu AV ČR a z Ústavu pro jazyk český AV ČR na něm představili ukrajinsko-český slovník neologismů, novější bulharsko-české a česko-bulharské překladové slovníky, práci na rusko-české slovníkové databázi a přípravu slovinsko-českého slovníku. 7. října se pak konalo v Praze další lexikograficky zaměřené setkání, seminář *Slovník staré češtiny na konci abecedy*, organizovaný ve spolupráci s Výzkumným centrem vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav). Pracovníci oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR na něm předvedli Elektronický slovník staré češtiny i jeho internetové zázemí (Vokabulář webový), poskytli posluchačům cenné instrukce k jejich využívání a ukázali některé zajímavé výsledky výzkumu slovní zásoby staré češtiny, které jsou nedílnou součástí tvorby slovníku.

Účast na přípravě mladých lingvistů

Jako každoročně JS podpořilo uspořádání XI.mezinárodního setkání mladých lingvistů, jež se konalo na Filozofické fakultě UP v Olomouci ve dnech 10.–12. května pod názvem *JÁ a TY: subjekt, subjektivita, subjektivizace*. Setkání připravili s velkou péčí členové organizačního týmu vedeného doc. Boženou Bednaříkovou: Vít Gvoždiak, Karolina Haiderová, Monika Kaválková, Jana Kovandová, Vladimír P. Polách, Markéta Vahalíková. V rámci konference byly realizovány také 3 workshopy: Robert Dittmann vedl workshop s tématem *Perspektivy výzkumu v diachronní bohemistice a slavistice*, Darina Hradilová a Jiří Nový workshop *Metody výuky češtiny pro cizince – aktuální stav a perspektivy* a Lucie Loníková s Hanou Uhrákovou workshop *Problematika morfologických adaptací*. Už předtím, 28. dubna, byla ale na katedře bohemistiky FF UP v Olomouci z iniciativy doc. B. Bednaříkové a jejích kolegů zorganizována soutěž *Student a věda (sekce Lingvistika)*.

Publikační činnost

Informativní zpravodaj *Jazykovědné aktuality*, který JS vydává díky dotaci Rady vědeckých společností, přinesl i v tomto 47. ročníku řadu článků, recenzí a aktuálních informací; nechyběla tu ani nejsoučasnější témata jako internetová komunikace. V rubrice *Z jazykovědných pracovišť* byly v čísle 3-4/2010 publikovány takřka v úplnosti materiály z výše uvedeného semináře o současných slovnících slovanských jazyků, zkrácené verze příspěvků z druhého lexikografického semináře, o Elektronickém slovníku staré češtiny, jsou zařazeny v tomto čísle JA (1–2/2011). Soustředěné soubory informací z obou akcí redakce ráda takto zpřístupnila i těm členům JS (zejména mimopražským), kteří se nemohli seminářů zúčastnit.

Informace o JS a jeho činnosti lze nalézt rovněž na webových stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR na adrese <http://www.ujc.cas.cz>.

Jana Hoffmannová

Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2010

Praha

- 1) František Čermák: Jazyk a jeho kombinace (18. února 2010)
- 2) Jaroslav David: Názvotvorné typy místních jmen v nové češtině (4. března 2010)
- 3) Libuše Dušková: Konfrontační pohled na přívlastek v angličtině a češtině (18. března 2010)
- 4) Jiří Marvan: Čeština vnitřní a vnější (Nová historická mluvnice a tisíciletí snah o českou lingvo-ekologii) (15. dubna 2010)
- 5) Jana Králová: Od jazyka k překladu a od překladu k jazyku (29. dubna 2010)
- 6) Ivan Blecha: Jazyk a předjazyková zkušenost (27. května 2010)
- 7) Marie Vachková – Věra Marková: Ke statutu synonymie z hlediska korpusové lingvistiky (21. října 2010)
- 8) Milan Majtán (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava): Pragmatonymá v systéme vlastných mien (18. listopadu 2010)
- 9) Bohumil Zavadil: Současné poznatky o baskičtině (2. prosince 2010)
- 10) Mirjam Fried: Konstrukční gramatika: koncepce, metody, cíle (16. prosince 2010)

Brno

- 1) Ondřej Šefčík: *Fonologické systémy a grafy* (24. února 2010)
- 2) Dalina Kallulli (Department of Linguistics, University of Vienna): *First DP then QP but that's not all* (17. března 2010)
- 3) Elena Krejčivá: *Profese soudního tlumočníka – mýtus a pravda* (24. března 2010)
- 4) Eleonor Rassmussenová: *Jazyk a kultura Eskymáků* (7. dubna 2010)
- 5) Ludmila Buzássyová (Komenského univerzita, Bratislava): *Elementa universalis linguae slavicae (1826) – Všeslovanská gramatika Jána Herkeľa* (21. dubna 2010)
- 6) Ludmila Danylenko (Ukrajinská národní univerzita Tarase Ševčenka v Kyjevě): *Ukrajinská odborná jazykovědná periodika* (5. května 2010)
- 7) Joseph Emonds: *E21 arguments that agreeing adjectives are derived nominals* (19. května 2010)
- 8) Ivona Kučerová (McMaster university, Hamilton, Ontario, Kanada): *Definiteness systems and scrambling* (26. května 2010)
- 9) Zdeňka Trösterová: *Jazyk jako výzva. Pokusy o uchopení fenoménu „jazyk“ v dějinách evropské civilizace* (6. října 2010)
- 10) Ondřej Šefčík: *Staroevropská hypotéza a česká hydronymie* (27. října 2010)

- 11) Vladimír Šaur: *Metoda Wörter und Sachen a současná lingvistika* (10. listopadu 2010)
- 12) Milada Hirschová: *Performativnost a slovesný vid* (1. prosince 2010)

České Budějovice

- 1) Joana Lisek (Zakład Studiów Żydowskich, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wrocławski): *Język jidysz – daleki czy bliski? / Jidiš – jazyk vzdálený či blízký?* Předneseno polsky, tlumočil Štěpán Balík (24. března 2010)
- 2) Agnieszka Jagodzińska (Zakład Studiów Żydowskich, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wrocławski): *Żidé exotických diaspor.* Předneseno anglicky, tlumočila Lucie Medová (24. března 2010)
- 3) Irina Sotovová (Filologická fakulta Ivanovské státní univerzity, Rusko): *Kulturní peredači logičeskich akcentov vyskazyvanija v ruskoj reči* (6. května 2010)
- 4) Michal Křístek: *Průniková pásma stylových oblastí ve vysokoškolské praxi* (17. května 2010)
- 5) Naděžda Kvítková: *Jazyk nejstaršího cyklu česky psaných legend* (3. listopadu 2010)
- 6) Jarmila Alexová: *Osvojování řeči dítětem v jednotlivých etapách jeho věku* (24. listopadu 2010)
- 7) Marie Janečková: *Jazykové a stylizační schopnosti barokního kazatele Ondřeje Františka Jakuba de Waldta* (1. prosince 2010)

Hradec Králové

- 1) Jindřich Kesner: *Neshodný prepozitivní přívlástek v ruštině a češtině* (21. dubna 2010)
- 2) Lukáš Zábranský: *Kompozita ve staroslověněštině* (19. května 2010)
- 3) Ludmila Rejmánková: *Analýza diskurzu a monologický text* (24. listopadu 2010)

Olomouc

- 1) Lenka Zajícová: *Mluva českých krajanů v Paraguayi: Jazykový kontakt na březích řeky Paraná* (24. února 2010)
- 2) Oľga Orgoňová (Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislavě): *Reklama na Slovensku* (17. března 2010)
- 3) Šárka Zikánová: *Textové vztahy v elektronickém korpusu* (28. března 2010)

- 4) Martin Ološtiak (Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita): *Já na bráchu, brácha na mě (o vzťahu lexikológie a morfológie)* (6. května 2010)
- 5) Oldřich Uličný: *Ke koncepci moderní mluvnice češtiny* (29. září 2010)
- 6) Růžena Šišková: *Výzkum jihokarpatské nářeční oblasti v české ukrajinistice* (24. listopadu 2010)
- 7) Hana Marešová: *K jazykové situaci české enklávy v Polsku* (1. prosince 2010)

Opava

- 1) Jiří Damborský: *Je možné dělit slovanské jazyky podle kalků?* (4. května 2010)
- 2) Karel Komárek: *Jak rozumíme češtině našich klasiků?* (1. prosince 2010)

Ostrava

- 1) Ilona Adámková: *Vokální fonémy a jejich realizace ve středomoravských nářečích* (24. února 2010)
- 2) Krystyna Jarząbek – Pavel Mazgaj (Institut slovanské filologie Slezské univerzity Katowice, pracoviště v Sosnowci): *Neverbální komunikace slovanských národů (zejména Čechů, Poláků a Rusů)* (3. března 2010)
- 3) Borislav Borisov (Univerzita Pajsije Chilendarski v Plovdivu) (10. března 2010):
 - a) *Plovdivská bohemistika: tradice, současnost, perspektivy*
 - b) *Bulharština, cyrilice a komunikace v rámci EU*
- 4) Ondřej Šefčík: *Hierarchie rysů v češtině: nástin rysové geometrie* (17. března 2010)
- 5) Annette Muschner (Hochschule Zittau/Görlitz, Fakultät Wirtschafts- und Sprachwissenschaften, Fachbereich Sprachen): *Prostor v překladu* (24. března 2010)
- 6) Stanislava Spinková: *Exkurze po silnicích, cestách, chodnicích, stezkách... v apelativní i propriální slovní zásobě* (14. dubna 2010)
- 7) Jarosław Malicki (Institut slovanské filologie Univerzity ve Wroclavi): *Český rodokmen místního jména Wrocław/Vratislav. Dějiny a kulturní konotace* (29. září 2010)
- 8) Jaroslav Hubáček: *Podíl sociolektů na vývoji češtiny* (13. října 2010)
- 9) Radek Čech: *Plná valence* (20. října 2010)
- 10) Jaroslav David: *„Z Potočné si udělali Grünbach, jen to fiklo.“ (Degermanizace české toponymie po II. světové válce.)* (24. listopadu 2010)
- 11) Marie Krčmová: *Existuje moravština?* (1. prosince 2010)
- 12) Oldřich Uličný: *Ke koncepci moderní mluvnice češtiny* (8. prosince 2010)

Ústí nad Labem

- 1) Viera Kováčová (SR): *Porozumenie slovensko-české, slovensko-polské a slovensko-ruské v komparácii* (17. února 2010)
- 2) Martina Šmejkalová: *Podíl jazykovědy na rozvoji didaktiky českého jazyka* (24. března 2010)
- 3) Václav Cvrček: *Mluvnice současné češtiny – koncepce a zpracování* (20. října 2010)
- 4) Ludmila Liptáková (Katedra komunikačnej a literárnej výuky, Pedagogická fakulta, Prešovská univerzita): *Slovotvorba v kontexte vývinovej lingvistiky* (10. listopadu 2010)

Slovník staré češtiny na konci abecedy

Dne 7. října 2010 uspořádalo oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR pod záštitou *Jazykovědného sdružení ČR a Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny* blok přednášek o lexikografickém zpracování staročeské slovní zásoby.¹ Podnětem k této akci bylo ukončení první fáze prací na *Elektronickém slovníku staré češtiny* (dále též *ESSČ*);² tato fáze zahrnovala zpracování hesel s náslovím *při-* až *Ž*.

V průběhu odpoledne zazněly v první půli přednášky teoretického charakteru: M. Vajdlová představila *ESSČ*, jeho historii, současnost i výhledy do budoucnosti. B. Lehečka s K. Volekovou informovali o softwarových pomůckách, které při práci na slovníku používají autoři a redaktoři slovníku. První část zakončila A. M. Černá s přednáškou o internetovém prostředí, v němž se *ESSČ* prezentuje uživatelům, tj. o *Vokabuláři webovém* (dále *VW*); důraz byl přitom kladen na jeho další rozvoj.

Po přestávce se představili mladí autoři *ESSČ* s lexikografickými sondami do staročeské slovní zásoby. V každé ze tří přednášek byl akcentován poněkud jiný přístup k problematice výkladu a popisu staročeského lexika. K. Volekové se podařilo s velkou pravděpodobností objasnit neprůhledný název zvířete *zdrušec* pocházející ze slovníku Bartoloměje z Chlumce zvaného Klaret, přičemž se při interpretaci opírala mj. o středověkou encyklopedickou literaturu i o vizuální představu zvířete. Š. Šimek pojednal o omezeně doloženém lexému *stěnný* a o jeho vztahu k slovu *stinny* ve střední a nové češtině. H. Kreisingerová se zaměřila na slovní čeleď se základem *bezpeč-*. Věnovala se zejména jejímu vztahu ke slovní čeledi se základem *peč-* a vztahu předpony *bez* k záporce *ne-* u záporných výrazů této čeledi.

Níže uvádíme plné znění příspěvků, které během lexikografického odpoledne v budově Akademie věd na pražské Národní třídě zazněly. Výjimkou je již dříve publikovaný klaretovský příspěvek K. Volekové.³

¹ Videozáznam všech přednášek včetně následné diskuse je přístupný na internetové adrese <<http://vokabular.ujc.cas.cz/materialy.aspx?video=lexodpoledne>>.

² Srov. <<http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ESSC&o=slovniky>>.

³ Kateřina Voleková – Milada Homolková, Ze staročeského slovníku: *zdrušec* a živodně. *Listy filologické*, 133, 3–4, 2010, s. 391–395.

Minulost a budoucnost *Elektronického slovníku staré češtiny*¹

Miloslava Vajdlová

(1) Současně s rozhodnutím, že vydáním 26. sešitu končí práce na velkém akademickém *Staročeském slovníku* (dále *StčS*), bylo na počátku r. 2005 stanoveno, jakým způsobem bude dále pokračovat zpracování a zveřejňování staročeského lexikálního materiálu, zachyceného v lexikálních archivech oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR. Vzhledem k potřebě zpřístupnit všem zájemcům, uživatelům z řad odborné i laické veřejnosti, co nejrychleji a přitom v úplnosti základní informace o veškeré existující (přesněji doložené) staročeské slovní zásobě, vznikl projekt lexikografického díla abecedně navazujícího na 26. sešit *StčS* a zpracovávajícího lexikální jednotky s náslovím *při-* dále ke konci abecedy. Potřebě co nejrychlejšího zveřejnění odpovídala i nově zvolená, v české bohemistice zatím nevyzkoušená forma využívající moderních technologií – elektronický slovník bez tištěného výstupu. Vznikl *Elektronický slovník staré češtiny* (zkráceně *ESSČ*) a současně s ním i prostředí, kde měl být tento slovník zveřejňován: webové hnízdo *Vokabulář webový* (<http://vokabular.ujc.cas.cz>). Aby bylo zpracování a zveřejňování staročeského lexika ještě více urychleno, zvolili jsme pro hesla s náslovím *při-* až *Ž* metodu diferenčního přístupu k jedinému existujícímu běžně dostupnému dílu, jež tuto abecední pasáž staročeské slovní zásoby již obsáhlo, k *Malému staročeskému slovníku* (dále jen *MSS*).

Oproti výchozímu předpokladu, že ke zpracování je během následujících pěti let určeno cca 32 000 hesel z celkových 44 174 heslářových položek v abecedním rozmezí *při-* až *Ž* (obr. 1),² po začlenění lexémů a variantních heslových podob nezachycených v pracovním soupisu staročeských lexikálních jednotek, doložených však v materiálu, stoupl počet hesel určených ke zpracování na celkový počet 51 500 položek, přičemž ve výsledku vzniklo 17 500 tzv. plnohodnotných heslových statí, 2 200 statí odkazových a necelých 32 000 tzv. vyloučených hesel,³ jež kromě lexikálních jednotek nestaročeských a nenáležitých a variantních podob staročeských lexikálních jednotek obsahují i četné výrazy, které jsou nedílnou součástí staročeské slovní zásoby (vlastní jména, depropriální vztahová adjektiva, hesla již zpracovaná v *MSS*, později též v *ESSČ*; v souhrnu cca 12 500 položek).

První část *ESSČ*, hesla s náslovím *R* a *Ř*, byla veřejnosti představena v testovací verzi *Vokabuláře webového* dne 14. 11. 2006; závěrečná pasáž abecedy, lexikální jednotky s náslovím *Z* a *Ž*, byla zveřejněna v průběhu září

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a projektu MŠMT LC546 *Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)*.

² Tj. téměř třikrát více než ve stejném abecedním rozsahu uvádí *MSS*.

³ Tj. nezpracovávaných autory *ESSČ*.

2010. Na tvorbě *ESSČ* v rozmezí *při-* až *Ž* se autorsky podíleli (v abecedním pořadí) Alena M. Černá, Robert Dittmann, Irena Fuková, Milada Homolková, Martina Jamborová, Petr Nejedlý, Jaroslava Pečirková, Markéta Pytlíková, Martin Stluka, Hana Sobalíková, Štěpán Šimek, Miloslava Vajdllová a Kateřina Voleková, technickou spolupráci, převod do dat ve formátech XML a HTML, webové prostředí, zveřejnění dat na internetu atd. zajišťoval Boris Lehečka, při formální výstupní kontrole s pracovním kolektivem spolupracovaly Veronika Bromová, Michaela Čornejová a Věra Chládková.

(2) *Elektronický slovník staré češtiny* je koncipován jako nedokladový autorský slovník. Soustřeďuje se na zpracování apelativní staročeské slovní zásoby. Vlastní jména a názvy ponecháváme vzhledem k specifičnosti propriálního subsystému při zpracování *ESSČ* stranou, neboť existuje řada příruček a monografií, v nichž je možno se poučit jak o staročeských jménech osobních, tak o vývoji vlastních jmen místních a pomístních.

Z lexikálních jednotek přejatých *ESSČ* zařazuje ty, které jsou evidentně součástí staročeského lexikálního systému, protože přijaly morfologické nebo syntaktické vlastnosti staročeských lexémů (např. *ženkel*, *titul*, *artikul*). Nezpracováváme ty cizí lexikální jednotky, jež jsou užity jako slova citátová. Slova mnohoznačná (polysémní) pro potřeby slovníku pokládáme za jednu lexikální jednotku, homonyma uvádíme každé samostatně (např. *žatý*¹, *žatý*²). Za homonyma však nepovažujeme homonyma částečná lišící se morfologickou nebo slovnědruhovou charakteristikou (srov. *večer*, *-a/-u*, *večer adv.*; *železník*, *-a*, *železník*, *-a/-u*). V rámci jedné společné heslové stati uvádíme pouze hláskoslovné varianty heslového slova (např. *zmoždzenie*, *zmožd'enie*, dolož. též *zhmožd'enie*) a nástupnické varianty (kmenoslovné střídnice, např. *vzpopásti*, dolož. jen *zpopásti*, pozd. též *zpopadnúti*; *rámě*, pozd. *rameno*). Kmenoslovná synonyma, slovesné vidové protějšky, monosémní reflexiva, paradigmatické verbální odvozeniny apod. se na rozdíl od praxe *StčS* nehnízdují – každá takováto lexikální jednotka je zpracována v samostatné heslové stati. Výjimku představují kmenoslovná adjektivní synonyma zakončená na *-ní*, *-ný* (např. *vinohradní*, *vinohradný*, *žaltářní*, *žaltářný*), u nichž je vzhledem k dobovému způsobu zápisu většinou velice obtížné, ba nemožné stanovit typ paradigmatu.

(3) Pokud je lexikální jednotka určena ke zpracování v *ESSČ*, je jí přiřazena tzv. plná heslová stať (obr. 2). Ta se skládá z heslového záhlaví obsahujícího podobu (podoby) heslového slova a tvaroslovnou charakteristiku, z údaje o slovtvorné motivaci,⁴ z výkladu významu, závěrečné poznámky a z údaje o autorovi heslové stati (konkrétně šifry autora).

Forma každé lexikální jednotky je rekonstruována do podoby k roku 1300 (srov. *vóle*, *žůžalový*), a to do podoby předpokládané, nikoliv vždy explicitně doložené (např. *žebrákyni*, dolož. jen *žebrákyně*). Nonparejové zkratky užité v záhlaví heslové stati dále specifikují vztahy mezi jednotlivými

⁴ Tato položka byla v rámci hesel na *při-* až *Ž* uváděna fakultativně.

zaznamenanými podobami heslového slova (např. *zeměňínský*, dolož. jen *zemanínský*, pozd. též *zemanský*; viz též výše uvedené příklady *zmoždzenie*, *vzpopásti*, *rámě*, *žebrákyni*).

Morfologická charakteristika heslového slova je zapisována tak, aby vždy jednoznačně určovala formu slova, v případě potřeby se tedy neomezujeme na uvedení pouhé koncovky (koncovek, např. *žnec*, *žencě*).

Významy lexikálních jednotek jsou zachyceny jednak pomocí novočeských ekvivalentů, jednak popisem významu. Je-li významů více, objevuje se každý z nich na samostatném řádku. V ideálním případě je obsah lexikální jednotky v plné heslové stati zpracován ve významové struktuře hesla uspořádané tak, aby pokud možno odpovídal předpokládanému významovému vývoji lexikální jednotky (vše srov. obr. 3).

Součástí významového vymezení se v případě potřeby stávají též údaje o syntaktické nebo sémantické spojitelnosti (srov. tamtéž), terminologická nebo stylistická charakteristika daného významu (např. s.v. *žlázka*: med. „nádorek, menší chorobné zduření tkáně na povrchu těla“), tvaroslovné omezení nebo slovnědruhový posun (např. s.v. *želející*: zpodst. „kajcíník, kdo lituje“). Staročeské lexikální jednotky užívané v rámci popisu významu uvádíme v uvozovkách.

ESSČ není slovník dokladový, proto podává pouze výčet jednotlivých lexikálních významů, nikoli již jejich exemplifikaci příslušnými citáty ze staročeských textů.

V rámci výkladu významu jsou zvláštním typem písma signalizována lexikalizovaná slovní spojení (např. s.v. *zajěčí* spojení *zajěčí dětel*, *zajěcie koření*, *zajěcie nůžka* aj.).

Součástí plné heslové stati může být i závěrečná poznámka. Ta buď komentuje předložené výklady, odkazuje na pramen nebo na lexikální jednotky, které jsou danému heslu systémově blízké (nejčastěji jde o staročeská synonyma, u sloves o vidové protějšky ap.). Není-li uvedeno jinak, jedná se vždy o lexikální jednotky staročeské.

(4) Druhým typem heslové stati, s níž se můžeme v *ESSČ* setkat, je tzv. heslová stat' neplná. Má dva podtypy: buď se jedná o odkazové záhlaví, nebo o lexikální jednotky, jež sice podle našich zásad nepodléhají autorskému zpracování, ale jsou nedílnou součástí staročeské slovní zásoby a jako takové se v *ESSČ* (a *Vokabuláři webovém*) zobrazují (výčet typů v bodě 1). I tyto heslové stati mohou být opatřeny poznámkami s odkazy a autorskými komentáři uváděných zjištění.

(5) *ESSČ* je dílem autorského kolektivu. Autorství každého heslového slova je určeno šifrou autora. Jednotlivá zpracovaná hesla neprocházejí redakčním sjednocením, ale jejich heslová záhlaví jsou podrobována základní gramatické kontrole.

(6) Ve slovníku je možné podle různých kritérií vyhledávat, lze v něm i listovat.

(7) Na první část projektu *ESSČ*, zaměřenou na zpracování a zveřejnění staročeských lexikálních jednotek s náslovím *při- – Ž* neuvedených v *MSS*, navázala r. 2010 fáze druhá. Jejím cílem je analýza a vědecký popis veškeré dnes známé slovní zásoby staré češtiny v abecedním rozmezí *A–M*. Jedná se o tu část lexika, jež dosud nikdy nebyla jako celek podrobena komplexní lexikologické analýze a jež je bohatěji doložena v našich lexikálních kartotékách než ve zveřejněných diachronních slovnících různého stáří a zaměření (Gebauer, J., *Slovník staročeský*, 1903–1916; Bělič, J. – Kamiš, A. – Kučera, K., *Malý staročeský slovník*, 1979; Šimek, F., *Slovníček staré češtiny*, 1947). Lexikální jednotky *na–při* v úplnosti již obsáhl velký dokladový *Staročeský slovník*.

Značné kvantitativní rozšíření zpracovávané materiálové báze a jiný charakter materiálu⁵ si vyžádaly přehodnocení a prohloubení dosavadních zásad zpracování *ESSČ*. Zvýšený důraz je kladen na správné určení motivace a původu slova, podmiňující následné náležité stanovení významu (významů) lexikální jednotky; uvádění motivujícího či slovotvorně nejbližšího výrazu v rámci plné heslové stati je nyní u slov motivovaných závazné. Nově jsou jako samostatné heslové položky zpracovávána kulturní vlastní jména a veškerá doložená depropriální vztahová adjektiva. Důsledně jsou verifikovány zaznamenané propriální výrazy, tj. je ověřován jejich výskyt ve staročeských památkách a užití v staročeském textu. Jednotlivé významy polysémní lexikální jednotky se číslují.

Význam a užitečnost *ESSČ* byla mj. oceněna i Grantovou agenturou ČR, v jejíž soutěži uspěl náš projekt *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* s dobou řešení 2010–2014.

Prameny a literatura

Bělič, J. – Kamiš, A. – Kučera, K. (1979): *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

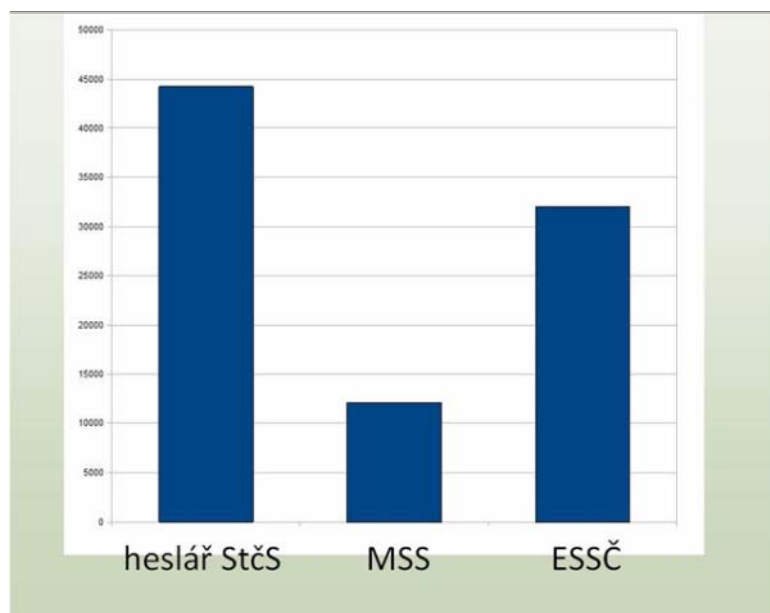
ESSČ: Elektronický slovník staré češtiny, 2005ff. In: *Vokabulář webový [on-line]*. Verze dat 0.7.2. [citováno ze dne 9. 3. 2011]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

Kolektiv oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.: Elektronický slovník staré češtiny (*ESSČ*): Úvod. In: *Vokabulář webový [on-line]*. Verze dat 0.7.2. [citováno ze dne 9. 3. 2011]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ESSC&o=slovniky>>.

Staročeský slovník (1968): *Staročeský slovník: Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia.

⁵ *ESSČ* se v abecedním rozmezí *při- až Ž* nezabýval zpracováním většiny slov gramatických, základových výrazů slovotvorných čeledí ani převážné části frekventovaných, hojně doložených lexikálních jednotek odvozených, neboť tyto lexémy byly uvedeny v *MSS*.

Přílohy

Obr. 1 Kvantitativní charakteristiky heslářů *StČS*, *MSS* a *ESSČ*

žůžalový adj.
k **žůžala**

vlastní „žůžalám“ (*plazům, hmyzu ap.*)

Ojed. slovníkový doklad za lat. *quiritus*

Autor: MH

Zdroj: **Elektronický slovník staré češtiny**
Poslední změna: 28. 09. 2010

Připomínky

Obr. 2 Heslo *žůžalový* s plnou heslovou statí ve *Vokabuláři webovém*

zpievati, -aju, -á ipf.

sr. **pěti**

co slavnostně přednášet zpěvavým hlasem

co ap. zpívat, přednášet nápěv

co ap. komu, v komi ap. (Bohu ap.) zpívat někomu, opěvovat někoho něčím, zpěvem vzdávat chválu ap. někomu

co (tvrzení ap.) ap. o kom, o čem zpívat, zpěvem sdělovat

co (stav ap.) vyzpěvovat, dávat najevo zpěvem

co (obřad ap.) provozovat zpěvní formou

co (mši ap.) sloužit se zpěvem („zpievaný“)

na čem (hudebním nástroji) hrát

provozovat hudbu

(o hudebním nástroji ap.) znít, vydávat tón

(o ptáku ap.) zpívat, vydávat zvuky

Autor: PN

Zdroj: [Elektronický slovník staré češtiny](#)

Poslední změna: 28. 09. 2010

Připomínky

Obr. 3 Plná heslová strán

Nástroje a pomůcky na počítačích autorů ESSČ¹

Boris Lehečka – Kateřina Voleková

Výsledná podoba *Elektronického slovníku staré češtiny* je každému bezplatně dostupná na stránkách *Vokabuláře webového* (<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>, <http://vokabular.ujc.cas.cz/listovani.aspx>). Málo se však ví o tom, jaké počítačové nástroje a pomůcky při své práci využívají autoři a další tvůrci tohoto díla. Tento příspěvek by měl poskytnout základní přehled o tom, co se během pěti let práce na ESSČ postupně vyvinulo. Některé z těchto nástrojů jsou přístupné on-line i pro jiné badatele a zájemce.

Na úvod je vhodné říci, že část formálních zásad, které je potřeba při psaní ESSČ dodržovat, vychází z toho, aby následné zpracování textu a publikování na webu mohly probíhat pokud možno automaticky, s minimálními ručními zásahy. K hlavním formálním zásadám patří důsledné rozlišování a proznačení jednotlivých částí heslové stati, jako je heslové slovo, morfologická charakteristika, novočeský význam apod. Postupem času se ukázalo, že tento formální bič lze využít i pro cílenou kontrolu formální i obsahové správnosti slovníku.

Autoři píší svá hesla v textovém editoru Microsoft Word, protože jej znají a pracují s ním i při jiných příležitostech. Zpracování ESSČ vychází z hesláře ke Staročeskému slovníku, do něhož jsou v nečetných případech doplněna nově zaznamenaná hesla. Na počátku proto autoři dostanou wordovský dokument se seznamem hesel z hesláře, která mají zpracovat. Některé informace se v tomto dokumentu generují automaticky, například že je heslo již zpracováno v Malém staročeském slovníku nebo že jde o proprium (v případech, kdy heslové slovo začíná velkým písmenem). K tomuto wordovskému dokumentu je připojena speciální šablona (obr. 1), která usnadňuje autorům práci při následném formálním zpracování obsahu heslové stati.

Autoři ESSČ mají k dispozici snad přehledný způsob, jak dokument pomocí odstavcových a znakových stylů formátovat: jednak k tomu slouží nabídky na panelu nástrojů, jednak lze pro rychlejší formátování využít tlačítka pro vybrané styly; pro ještě rychlejší formátování slouží klávesové zkratky. Dále šablona umožňuje vkládat některé opakující se formulace, které tím pádem autor nemusí vypisovat a eliminují se tím případné chyby a nejednotnosti v těchto formulích. Jde např. o zkratky slovních druhů nebo informace o tom, jak autor s heslovým slovem naložil (kupříkladu vyhodnotil doklady a přeřadil je k jinému heslu nebo zjistil, že doklady v základním lístkovém archivu chybí).

Lexikografická práce je samozřejmě postavena na práci s jazykovým materiálem, který v případě ESSČ představuje zejména 1 300 000 excerpčních

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování*.

lístků, pořízených původně pro zpracování *Staročeského slovníku*, ale využívají se i další lístkové kartotéky, například Jana Gebauera (<http://vokabular.ujc.cas.cz/kartoteky.aspx?db=2>). Tyto zdroje jsou pracovníkům oddělení vývoje jazyka již delší dobu přístupné prostřednictvím webové aplikace Bára, kterou vyvinul Miroslav Spousta z Ústavu formální a aplikované lingvistiky.

V některých případech může při zpracování heslové stati pomoci také staročeská textová banka (<http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx>), která v současnosti obsahuje přibližně 850 000 staročeských slovních tvarů, což představuje asi 68 250 různých tvarů, které ovšem na rozdíl od lístkových kartoték nejsou lematizované. V případech, kdy v lístkovém archivu je např. pouze jeden doklad na dané heslo a tento doklad není zjevně interpretovatelný nebo pochází ze sporné památky, textová banka může dodat další doklady, které autorovu zamýšlenou interpretaci podpoří či naopak znejistí. Speciální korpusový manažer a webovou aplikaci pro vyhledávání ve staročeské textové bance vytvořil dr. Pavel Květoň.

Za plnohodnotnou pomůcku autorů *ESSČ* lze rovněž považovat slovníkové zdroje ve Vokabuláři webovém, zapojené do jednotného vyhledávání. Vedle samotného *ESSČ* je zde přístupný také *Malý staročeský slovník*, *Staročeský slovník* nebo *Slovník staročeský* Jana Gebauera. Autoři navíc mohou používat interní verzi Vokabuláře, kde je k dispozici kompletní text *ESSČ* včetně všech důležitých i méně důležitých autorských komentářů.

Jak se nám snad povedlo ukázat, různých a různorodých zdrojů mají autoři slovníku pro svou práci mnoho. Aby nebylo nutné hledat v každém zdroji zvlášť, připravujeme jejich integraci do textového editoru ve formě postranního panelu (obr. 3). Z jednoho místa by tak měl autor k dispozici přehled o tom, v jakém slovníku nebo hesláři se slovo nalézá, jestli je v lístkovém archivu nebo ve staročeské textové bance ap.

Představme si nyní, že autor svůj úsek hesel zpracoval a předal k závěrečné kontrole. Tato kontrola, jež se obvykle týká všech hesel jednoho písmene abecedy, se zaměřuje na stránku obsahovou i formální a slouží k ní další skupina nástrojů. Jednotlivé autorské úseky se nejprve ve Wordu pomocí sady maker formálně pročistí: například se hledají a doplňují nepárové dvojité a jednoduché uvozovky nebo se proznačují zkratky odkazující na staročeské prameny a památky.

Po této fázi následuje obsahová kontrola. Například zjišťujeme, jestli omylem nevypadla některá z nezbytných částí heslové stati, jako je heslové záhlaví nebo šifra autora. Následně se jednotlivé části heslových statí extrahují a statisticky zpracovávají a s pomocí nedávno dokončené pomůcky, které pracovně říkáme Brus, se kontroluje jejich obsah. Brus rozloží úseky označené jedním stylem na slova a ta následně na jednotlivé znaky. Zároveň tento program slouží jako prohlížečka vygenerovaných přehledů (obr. 2), které jsou uspořádány hierarchicky, tj. jednotlivé odstavcové styly mají své podsekce podle toho, jaké

znakové styly obsahují. Tím lze odhalit některé nesmyslné kombinace, například když se heslové slovo vyskytuje v odstavci určeném pro poznámku. U často se opakující součásti heslové stati, například morfologické charakteristiky, může být zase nízká frekvence u některého prvku příznakem možné chyby.

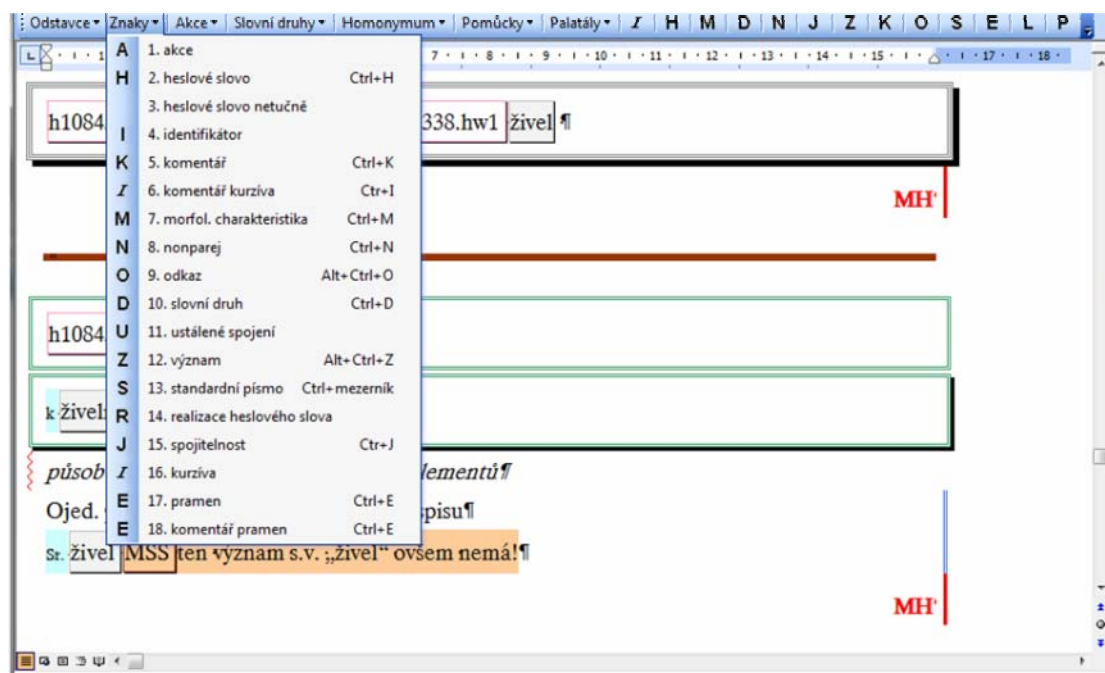
Tam, kde to má smysl, používáme pro dílčí úseky heslové stati speciální automatizované kontroly. Například pomocí wordovského spellcheckeru kontrolujeme pravopis v novočeském popisu významu nebo děláme kontroly toho, zda hesla, na něž autoři *ESSČ* odkazují, skutečně v uváděných slovnících existují, popřípadě zda jsou dostupná alespoň v některém ze slovníků, které jsou na Vokabuláři webovém dostupné. Výhoda těchto nástrojů spočívá mj. v tom, že přehledy obsahují pouze chybné nebo problematické výrazy, které jsou tam navíc uvedeny pouze jednou, i když v samotném slovníku se objevují na několika různých místech.

Po této fázi dostávají autoři zpět své úseky i s připomínkami. Po jejich konečných zásazích se úseky dostávají zpět ke mně, abych je sloučil do jednoho dokumentu a přetransformoval do podoby, která se publikuje na webu. A tím by to mohlo skončit, kdyby web nebyl fluidní médium a *ESSČ* s tím již od začátku nepočítal.

Pro uživatele Vokabuláře webového jsme totiž připravili možnost zasílat připomínky ke konkrétním heslům ze všech slovníků zapojených do jednotného vyhledávání. Během čtyř let publikování *ESSČ* se díky tomu přišlo na několik desítek chyb, překlepů a nejednotností. K jejich zaznamenávání a postupnému odstraňování nám slouží poslední z představovaných nástrojů. Jde o interní webovou aplikaci, kterou z velké části využívají samotní autoři slovníku, aby upozornili na nedostatky nejen u Elektronického slovníku staré češtiny, ale i u slovníků jiných, jež při své práci aktivně používají.

Jelikož je teď *ESSČ* na začátku abecedy a do konce písmene *M* zbývá ještě hodně nezpracovaného materiálu, počítáme s tím, že se představené pomůcky budou ještě vylepšovat a pokud možno zobecňovat, aby nebyly vázány pouze na tento slovník. A bezpochyby se ještě najdou i další způsoby, jak autorům jejich práci zjednodušit a výsledné dílo zpřesnit.

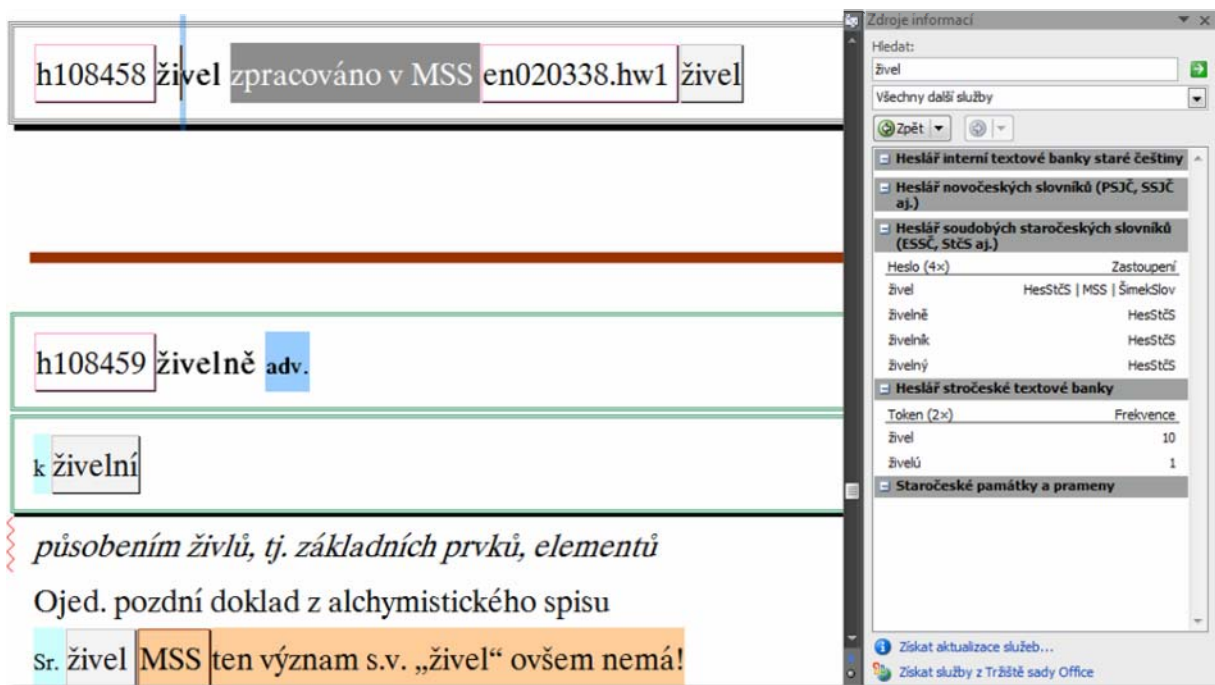
Přílohy

Obr. 1 Šablona usnadňující autorům práci při formálním zpracování obsahu heslové stati

Znaky	Počet	Slova	Počet	Úseky	Počet
(	4	ožehovati	1	ožehovati	1
)	4	řerátka	1	řerátka	1
?	4	řeravěti	1	řeravěti	1
1	3	řerěviti	1	řerěviti	1
2	3	řeriva	1	řeriva	1
a	549	řerivé	1	řerivé	1
á	203	řeruchový	1	řeruchový	1
b	148	sě	11	snubič	1
c	263	snubič	1	užitý	1
č	121	užitý	1	zaitlinus	1
d	180	zaitlinus	1	zenblik (?)	1
d'	15	zenblik	1	zenykl	1
e	774	zenykl	1	zžesenie	1
é	39	zžesenie	1	žabák	1
ě	170	žabák	1	Žabčici	1
f	11	Žabčici	1	Žabčický	1
g	3	Žabčický	1	Žabčický	1
h	145	Žabčický	1	žabě	1
i	895	žabě	1	žabečka	1
í	183	žabečka	1	žaběnka	1
j	35	žaběnka	1	žabi	1

Obr. 2 Obsahová kontrola hesel a prohlížeč vygenerovaných přehledů – nástroj Brus

Obr. 3 Integrace informačních zdrojů – textový editor ve formě postranního panelu

***Vokabulář webový* – internetová platforma *ESSČ* (jeho současnost a budoucnost)¹**

Alena M. Černá

O internetových stránkách s názvem *Vokabulář webový* (dále jen *VW*) jsme již při různých příležitostech informovali, takže jen stručně zmíníme základní fakta: *VW* vznikl jako prezentační zázemí pro nový úkol oddělení vývoje jazyka – slovník staré češtiny, který byl od počátků koncipován jako slovník elektronický. Pro takový typ slovníku se přímo nabízela prezentace prostřednictvím internetu. V roce 2005 se nejprve zkušebně a poté „naostro“ začalo pracovat na *ESSČ* a současně se také začalo přemýšlet o internetové prezentaci nového slovníku. Protože *ESSČ* vycházel z hesláře ke *Staročeskému slovníku* a současně doplňoval *Malý staročeský slovník* (autorů Jaromíra Běliče, Adolfa Kamiše a Karla Kučery z roku 1979), bylo jasné, že prezentace musí zahrnovat všechny tyto tři zdroje. Rok po zahájení prací na *ESSČ* byla aplikace s názvem *Vokabulář webový* připravena ke zkušebnímu veřejnému provozu a zároveň byla k dispozici již část nového slovníku, tj. hesla s náslovím *R* a *Ř*, které bylo možné do aplikace zapojit. Dne 14. listopadu 2006, tedy zhruba před čtyřmi lety, se *Vokabulář* objevil v síti internet. Po dvou měsících víceméně bezproblémového provozu byl ohlášén ostrý provoz *VW*. Tím jsme mohli považovat úkol v této fázi za splněný. Ale my jsme se rozhodli v práci pokračovat.

Rok 2007 byl rokem výročí J. Gebauera, tak jsme v průběhu roku zveřejnili digitalizovanou kartotéku Jana Gebauera a později i jeho *Slovník staročeský*. – S přibývajícími zdroji *VW* přibývalo i jeho uživatelů. Začali jsme uvažovat o vytvoření širší pojaté báze ke studiu historické češtiny, nejen báze lexikografické. Kromě slovníků staročeských přibyly do *Vokabuláře* slovníky střední doby, které jsme měli k dispozici v transliterované podobě a které jsme zveřejnili se samostatným vyhledáváním. Hrdí jsme na nově vytvořený korpusový manažer, který využívá staročeská textová banka. Jednotlivé zdroje začleněné do *VW* netřeba příliš popisovat, neboť jsou obecně známy.

Rozšiřování zdrojové základny *VW* mělo i formální dopad, vyvolalo totiž změnu v podtitulu *VW*. Původně byl „webovým hnízdem historických slovníků“, později (v květnu 2007) jsme jej přejmenovali na „webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny“. Čas běží a my bychom měli velmi rádi opět důvod ke změně názvu *VW*. Co nás k tomu vede: Bylo již řečeno, že původním účelem *Vokabuláře* bylo zveřejnění lexikografického díla, respektive lexikografických děl. Vytvořili jsme pro ně aplikaci, k níž jsme časem po vzoru vlaštovky a jejího

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektů GA ČR P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálovýchází)*.

hnízda začali „přilepovat“ další stránky s dalšími zdroji a službami. Snažili jsme se, aby toto „lepení“ nebylo pro uživatele nápadné a aby ho při práci s *Vokabulářem* nikterak neobtěžovalo. Nicméně *VW* je stále „jen“ hnízdo, ze strukturní i obsahové stránky trochu neuspořádané, z něhož občas trochu nelogicky trčí nějaká ta větévka. *Vokabulář* slouží, je stabilní a aktuální, avšak moderní technologie nabízejí služby a možnosti, na něž již *Vokabulář* přestává stačit.

A tak jsme naplánovali jeho další osud, který by měl spočívat v kompletním přeprogramování starého *Vokabuláře*. Nový *Vokabulář* by zachoval vše dobré, osvědčené a perspektivní a zároveň by přinesl nové součásti a nové informační zdroje. Na konci tohoto procesu by se z rozcuchaného „webového hnízda pramenů k poznání historické češtiny“ stal sofistikovaný, funkční a perspektivní „webový portál pramenů k poznání historické češtiny“. Portál by měl být naprogramovaný jako modulární aplikace, tj. jeho jednotlivé moduly by tvořily jednak samostatné a jednak vzájemně propojené celky. Každý modul bude obsahovat zdroje jednoho typu s jednotným typem zpřístupnění. Vzniklý portál bude nabízet nejen kvalitní služby uživatelům, ale zároveň bude poskytovat lepší podmínky pro programování, aktualizace a další údržbu ze strany provozovatelů.

V současnosti poskytuje *Vokabulář* webový data lexikografická, obrazová (digitální kartotéky J. Gebauera) a korpusová (staročeská textová banka). Aby mohl nový *VW* plnit funkci jazykového portálu, je třeba tuto nabídku ještě rozšířit. Tento požadavek se ostatně ozývá i z připomínek, které nám uživatelé *Vokabuláře* adresují. Máme v plánu ponechat modul pro slovníky, v nichž bude možné obvyklým způsobem vyhledávat i jimi virtuálně „listovat“. Modul bude opět primárně určen pro původní dílo, tj. vznikající *Elektronický slovník staré češtiny*. Nadále se bude rozšiřovat nabídka elektronických verzí moderních historických slovníků retrospektivního charakteru (přibude např. elektronická verze hesel s názvem *O Staročeského slovníku*). Zapojit bychom chtěli i elektronické verze dobových slovníků, např. slovník Kašpara Zachariáše Vusína, Tomáše Rešelia atd. Ve všech případech počítáme s plnými texty slovníků, tj. s přepisem, v nichž lze vyhledávat, nikoliv s digitalizovanými obrazy. – Slovníky, které byly dosud zpřístupněny jako tzv. nezapojené slovníky, chceme zapojit do jednotného vyhledávacího systému. V těchto případech bude nutné vyřešit problém transliterovaných textů, v nichž by bylo nesnadné vyhledávat. Zvažujeme, zda se bude vyhledávat v jedné slovníkové bázi obsahující slovníky od nejstarších k nejmladším, či, a snad lépe, zda bude báze rozdělena do několika „podbází“ (stará čeština, střední čeština; slovníky dobové, slovníky historické atd.).

Ponecháme také korpusový modul, který ovšem dozná co do korpusového manažeru i co do zpřístupňovaných zdrojových textů a jejich značkování výrazné změny.

Jsme si vědomi toho, že zpřístupnění textů formou korpusu vyhovuje jen jedné části zájemců o tyto texty. Další část preferuje zveřejnění pramenných staročeských (a třeba i mladších) textů souvisle, jako celku. Pro tyto uživatele chystáme ediční modul, v němž budou zveřejněny elektronické edice staročeských a středněčeských literárních památek včetně edičních komentářů. Na tomto modulu se již pracuje.

Další texty přinese modul sekundární literatury, kde bude zveřejněna odborná literatura k tématu historie a vývoje českého jazyka. Počítáme s tím, že nejprve budeme zveřejňovat texty, které nejsou z hlediska autorského práva problematické (tj. texty staré, texty naše, spřátelených kolegů atd.). Doufáme, že posléze nám bude umožněno zveřejňovat i další relevantní texty.

Doplňkem k těmto textovým modulům by měl být modul bibliografických informací, který bychom budovali ve spolupráci s pracovišti specializujícími se na tento typ informací (tj. především s oddělením vědeckých informací Ústavu pro jazyk český, příp. s bibliografií Ústavu pro českou literaturu). Nepředpokládáme, že bychom sběr těchto informací prováděli sami, nýbrž máme za to, že bychom tyto informace přebírali z jiných, profesionálně fungujících zdrojů.

V novém *Vokabuláři* by zůstal i modul zpřístupňující digitalizované kartotéky, tj. kartotéky J. Gebauera.

Bratříčkem tohoto modulu bude modul digitalizovaných dokumentů. V první řadě zde chceme zpřístupnit digitální knihovnu starých mluvnic a podobných příruček. Mluvnicemi bude možné listovat různým způsobem, např. na základě dodaných metadat, které podrobněji zachytí obsah knihy. Velká část digitálních obrazů mluvnic a jiných příruček by vznikla digitalizováním knih z knihovny Ústavu pro jazyk český. Digitalizaci a zveřejnění mluvnic, které k dispozici v ústavní knihovně nemáme, dojednáváme s jinými institucemi (např. s Knihovnou Národního muzea v Praze) a s jednotlivci. Na rozdíl od starých slovníků, které chceme zveřejnit jako přepisy s fulltextovým vyhledáváním, u mluvnic preferujeme listování digitálními obrazy. – Rovněž tento modul již prochází úvodní fází realizace, tj. pořizováním digitálních dat.

Pro uživatele méně zajímavý bude modul, který zmiňuji jako poslední, tj. správní modul, který ovšem nabídne i služby směřující k většímu komfortu uživatele, např. k personalizaci obsahu, lepší správě připomínek atp., takže dosah pro návštěvníky bude rovněž znatelný.

Hovořila jsem více o přípravě prostředí, o struktuře nového *Vokabuláře*. Zároveň pochopitelně plánujeme i obsahové naplňování zmíněných modulů. Tento „obsah“ je tvořen především vědeckými výstupy oddělení vývoje jazyka. Vokabulář se pro nás totiž stal prostředím, v němž se vhodně kloubí prezentace obou nejdůležitějších úkolů oddělení, tedy úkolu lexikologicko-lexikografického a textologicko-edičního.

Asi si říkáte, že plány máme hezké, ale zdalipak se nám je podaří uskutečnit. Mnoho prací spojených s novým *Vokabulářem* není v našich silách, jedná se

o práce programátorské, které si musíme koupit. Záleží zde tedy na financích, a z dosavadního vývoje financování akademických pracovišť je jasné, že si musíme opatřit finance z jiných zdrojů, než jsou zdroje na akademický výzkum. Nějaké kroky jsme již podnikli, nyní čekáme, zda budou úspěšné. Pokud nikoliv, v současnosti to ještě neznamena, že by *VW* byl zcela stažen z internetové sítě či že by se vůbec nevyvíjel. Jeho rozvoj by však byl po strukturní i obsahové stránce především udržovací, případně velmi pozvolný. Pokud se nám podaří v příštích letech získat finanční podporu, jsou tyto předestřené plány veskrze reálné. *Vokabulár* by byl připraven na příjem velkého objemu dat různého druhu. S daty jednotlivých modulů by bylo možné pracovat samostatně, ale i v propojení s daty jiného modulu (např. slovníkové heslo s plným textem památky, v němž je obsaženo). Své vystoupení uzavřu citátem ze staročeské lyriky, který se před několika lety objevil na novoročním přání Ústavu pro jazyk český a který platí nadčasově: „Naděju sě, ale neviem, stane li se.“²

² V závěru roku 2010 jsme obdrželi zprávu, že projekt, v jehož rámci mělo dojít k nastíněnému rozvoji *Vokabuláře webového*, nebyl doporučen k finanční podpoře. Jsme přesvědčeni, že realizace uvedeného projektu by znamenala přínos pro výzkum historické češtiny; proto neopouštíme své plány a hledáme jiné zdroje k financování projektu.

K diskontinuitě slovní zásoby – na příkladu slova *stinny*¹

Štěpán Šimek

Řada slov z jádra současné slovní zásoby či z tzv. základního slovního fondu (Čechová et al. 2000, 81), u nichž předpokládáme starobylý původ, praslovanský nebo všeslovanský, a kontinuální vývoj jak po stránce formální, projevující se zvl. v hláskoslovných obměnách, tak po stránce významové, není ve staré češtině doložena, či jsou tato slova doložena velmi málo, nezdědka ojediněle. Mezi taková slova patří i dnešní adjektivum *stinny*.

Přídavné jméno odpovídající tomuto dnešnímu adjektivu máme ve staré češtině dochováno v jediném textu: jedná se o relativně mladý doklad, a to ze *Slovníku klementinského* z roku 1455, kde toto slovo nacházíme za lat. *umbratilis* (sic *Umbraculis*) v podobě *stieny* (SlovKlem² 91r).

Tento zápis nás staví před problém určení základní podoby této lexikální jednotky (dále jen LJ) k roku 1300. Uvedený zápis by mohl znamenat podobu *stěnný*, nebo *stienný*, vzhledem k ojedinělosti dokladu však nelze ani vyloučit, že se může jednat o koruptelu.

Kvůli zmíněné malé doloženosti této LJ je nutné ji rekonstruovat, a to zvláště po stránce formální, neboť významovou definici můžeme opřít o latinský ekvivalent.

Metodické východisko pro naši rekonstrukci stále představují práce Igora Němce – především syntetické monografie *Vývojové postupy české slovní zásoby* (1968) a *Rekonstrukce lexikálního vývoje* (1980) – i některé z časopiseckých studií, zvláště *Rekonstrukce jednotek neúplně doloženého lexikálního systému* (1976).

Při rekonstrukci stč. podoby LJ odpovídající nč. adj. *stinny* se v intencích Němcových prací opřeme zejména o lépe doložené jednotky systémově blízké, tj. slova téže slovní čeledi a slova téhož slovotvorného typu. Ze vztahů mimosystémových zohledníme např. vztah k jinojazyčnému ekvivalentu, vztah k responzím a jejich odvozeninám v jiných fázích vývoje češtiny, vztah k jiným jednotkám majícím sémaziologické paralely i jinde a mimojazykový vztah k označované realitě. Zkoumanou LJ budeme posuzovat i z hlediska jejího centrálního, resp. periferního postavení v rámci slovní čeledi.

Slovní čeleď stč. LJ motivovaných slovem *stien* a slovy z nich odvozenými lze zachytit schématem na str. 46. (Tučným kurzivním písmem označujeme doložené stč. LJ, hvězdičkou stč. LJ předpokládané, avšak nedoložené. Za vlnovkou uvádíme kurzivou stč. slova téhož slovotvorného typu. Standardní řez

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a projektu MŠMT LC546 *Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)*.

² Užíváme zkratky zavedené pro *Staročeský slovník*, srov. *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia, 1968.

písma používáme pro LJ bezpečně doložené v češtině doby střední (a jak je patrné, většina z nich přešla i do češtiny nové). Případný výklad významu některého slova signalizujeme jednoduchými uvozovkami. Doklady středněčeských LJ čerpáme z *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*, vznikající v oddělení vývoje jazyka, a částečně z Jungmannova slovníku, dále JgSlov.)

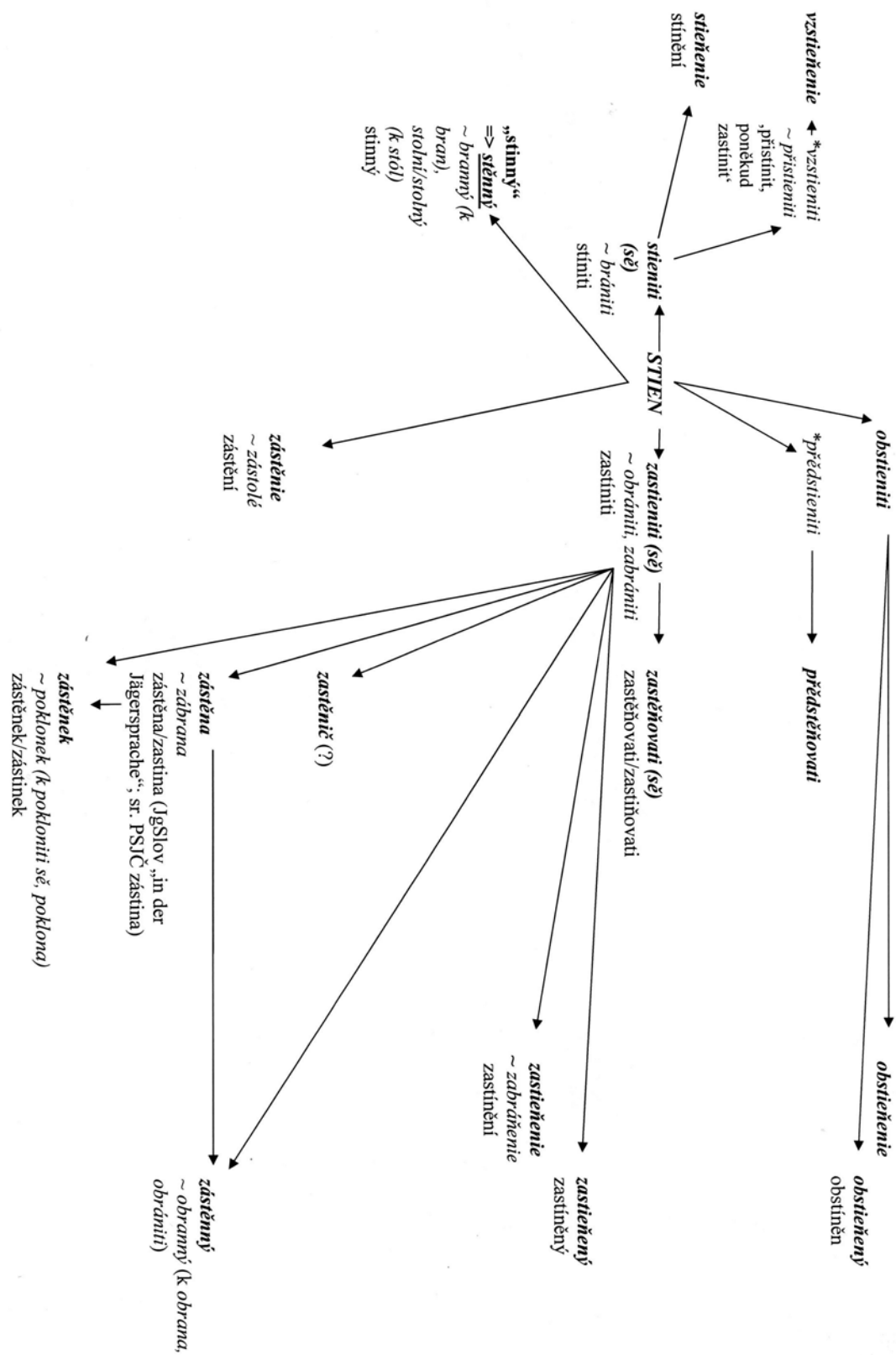
LJ uvedené slovní čeledi ukazují, že derivaci zde doprovází alternace kořenné samohlásky projevující se její rozdílnou kvantitou. V důsledku toho registrujeme varianty kořenů s dlouhým i krátkým jať, tedy *-stien-/stěn-*. S přihlédnutím k analogicky tvořeným stč. slovům je tedy možné odvodit, že rekonstruovanou podobou adj. odpovídajícího dnešnímu slovu stinný je k roku 1300 podoba *stěnný*. Toto adjektivum patří do skupiny denominativních adjektiv odvozených od jednoslabičných maskulin, jež krátí kořenný vokál, kterou Milada Nedvěďová ve své nepublikované studii o stč. kvantitě hodnotí jako méně početnou (srov. kapitolu 3.3.1.4).

Odpověď na otázku po téměř nulové doloženosti této LJ můžeme opřít za prvé o vnítrosystémové vztahy v celé čeledi. Už z grafického uspořádání je patrné, že nepředponové odvozeniny (na schématu na levé straně) jsou početně v menšině a slovotvorně jsou méně produktivní. Dovolíme si zde hovořit o okrajovém, či přímo periferním postavení těchto LJ, a to jak po stránce formální, tak po stránce významové.

V opozici k neprefigovaným LJ stojí prefigované, a to předponami s primárně lokálním významem (*ob-*, *před-*, *za-*). Předpony u ojedinělého prefigovaného slovesa a deverbativního substantiva odvozených od *stieniti* nenesou význam lokální, ale spíše modifikují význam motivujícího slova (míru děje, perfektivnost).

Nejpočetněji jsou zastoupeny LJ obsahující předponu *za-*. Tu ani u sloves nevnímáme jen jako prostě perfektivizační, ale i jako sémanticky zatíženou: předponu nesoucí původně lokální význam, resp. vyjadřující sém polohy „za něčím“, řečeno slovy Machkova *Etymologického slovníku* „hinter“ (Machek, 1968, s. 707). A tak primární významy sloves lze vyložit jako „umístit překážku mezi objekt a zdroj světla, aby objekt za touto překážkou byl pokryt stínem“.

Ještě zřetelnější je tato skutečnost u substantiv, kde *zástěna*, *zástěnek* i *zastěníč* pojmenovávají onu překážku, stínidlo nebo záclonu, oddělující objekt od okolí – odtud se odvíjejí sekundární významy těchto LJ jako „záštita, ochrana“ apod. *Zástěnie* pak pojmenovává místo za touto překážkou, které je pokryté stínem (srov. též slovotvorné paralely *zábřežie*, *záhořie* apod.).

Využijeme-li možnosti elektronického slovníku, pomocí vyhledavače můžeme nalézt hesla, u nichž je význam „stinný“ součástí významové definice. Výsledek potvrzuje naše zjištění: význam „stinný“, ovšem sekundární, nesla stč. slova *temný* a *zasloněný*, druhé zmíněné tedy opět obsahující prefix *za-* s lokálním významem. Jednotky prefigované, a to předponami s lokálním významem (ve schématu na pravé straně), hodnotíme v rámci této čeledi jako centrální.

Stč. adj. *stěnný* můžeme hodnotit jako okrajové i po stránce významové: vyplývá to ze skutečnosti, že se jedná o monosémní LJ.

Poslední důležitou okolností, částečně vysvětlující ojedinělou doloženost LJ *stěnný*, může být skutečnost, že toto adjektivum máme doloženo právě ve SlovKlem. Jeho tvůrce nezřídka vytvářel neologizmy, ovšem v souladu se slovotvornými pravidly staré češtiny. Uvedme příklad takového slovníkářova postupu, a to sloveso *vlnobiti* utvořené jako denominativum k *vlnobiti* za lat. *procellare*³. Tento slovníkář tedy zřejmě mohl vytvořit i adjektivum *stěnný* s významem „stinný“, přičemž ovšem naši předkové toto slovo nemuseli vůbec užívat. Hojněji máme doloženo synonymní deverbativní adj. *zastieňený*, u nějž na rozdíl od adj. *stěnný* nacházíme pevnější vztahy v rámci systému stč. slovní zásoby jak formální (přítomnost prefixu s lokálním významem, podoba kořene shodná se základovým *stien*), tak významové (polysémie). Navíc je doloženo ve *Slovníku ostríhomském* také za lat. *umbratilis*.

Provedme dílčí shrnutí: stč. adjektivum s významem „stinný“ je doloženo pouze v jediném textu, a to z druhé poloviny 15. století. Jeho pravopisná podoba téměř odpovídá předpokládané podobě k roku 1300, jež zní *stěnný*. Při lexikografickém zpracování této LJ jí musíme přidělit index 2, neboť toto slovo je homonymní s LJ *stěnný*¹, odvozenou od fem. *stěna*.

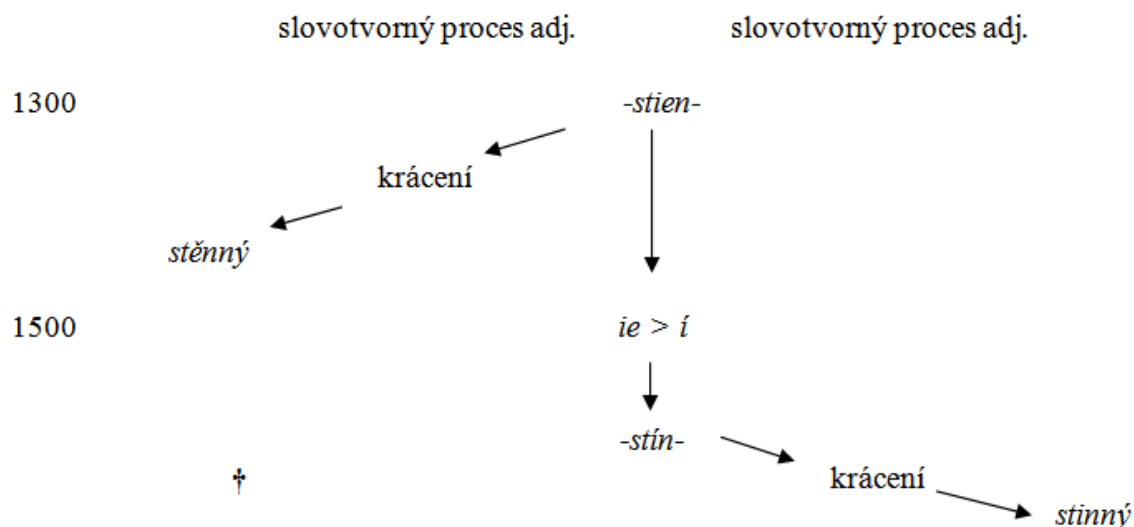
Přejdeme nyní k otázce poměru stč. LJ *stěnný* a středněčeského *stinný*. Neexistence hláskové změny *ě > i* nás vede k myšlence, zda je středněčeská (a samozřejmě i novočeská) podoba *stinný* nástupnickou variantou stč. slova.

Zásadní hláskovou změnou zasáhnuvší LJ výše uvedené čeledi je monoftongizace *ie > í*. Tato se však projevila pouze ve slabikách s dlouhou samohláskou, čímž v celé čeledi, jejíž kořená samohláska byla rozrůzněna pouze kvantitou, došlo k hláskovému rozrůznění kvalitativnímu, jehož výsledkem jsou varianty kořene *-stín-/-stin-/-stěn-*. Výsledek tohoto vývoje opět vidíme ve schématu zachycujícím slovní čeled'.

LJ *stěnný* se ve střední češtině již neobjevuje, doložena je pouze LJ *stinný*, a to ve Veleslavínově *Silvě quadrilinguis* (1598) a *Nomeklátoru* (1598), následně ve slovníku Rosově (1672). Důvod spatřujeme ve skutečnosti, že středněčeské *stinný* skutečně není nástupcem stč. slova *stěnný*, ale jedná se

³ Za tento poznatek děkuji Kateřině Volekové, jež se SlovKlem, ale i jinými staročeskými latinsko-českými slovníky soustavně zabývá.

o nově vytvořenou LJ, vzniknuvší až poté, kdy byla u základového slova, pův. stč. *stien*, provedena monoftongizace. Znázorněno schematicky:

Je třeba předjímat námitku, zda monoftongizace *ie* v *í*, již staročeská, nevyvolala vznik LJ *stinný* již ve staročeském období (byť rekonstruujeeme základní podobu LJ k roku 1300).

Gebauer, 1894, s. 190–193 hovoří o postupném pronikání „úžení“ již od roku 1300, avšak převahu *í* konstatuje až v 16. století. V této chronologii se s ním v podstatě shoduje Komárek (1958, s. 150). Lamprecht, 1986, s. 112–113 konstatuje, že monoftongizace se provádí v průběhu celého 15. století, přičemž tato změna se měla projevovat dříve na Moravě. Zpochybňuje také Gebauerovy doklady starší než z počátku 15. století.

V excerpčním materiálu pro *Staročeský slovník* je monoftongizace *ie > í* doložena několikrát, vesměs se ale jedná o excerpta sice ze stč. památek, ale z jejich mladších vydání, zvl. tisků z 16. století. U slova *stien* máme na 138 excerpčních lístcích zachyceno 10 dokladů monoftongizace, v sedmi případech se však jedná o excerpty z textů z přelomu patnáctého a šestnáctého století, resp. převážně z šestnáctého století (BřezSnář, ChelčSít', ChelčPost, JakEpišt, Bech, Apat, SilvKron), ostatní doklady pocházejí z textů, kde stojí monoftongizované i původní varianty vedle sebe (AktaBratr, ŘádKor). Z druhé poloviny 15. století máme doložen tvar *zastíní se* z LékŽen (17r), nicméně na jiném místě nacházíme tentýž tvar s diftongem: nelze tedy vyloučit písařskou chybu. Další doklad monoftongizace nacházíme ve tvaru pasivního příčestí *zaftinyeny* z *Lounské městské knihy* z roku 1471. Jak vidno, jedná se však o mladý doklad.

Předložme tedy další argument pro náš názor, že adj. *stinný* je slovo mladé, vytvořené nezávisle na stč. *stěnný* až v češtině doby střední.

Toto tvrzení opíráme nejen o již zmíněné periferní postavení stč. *stěnný* ve slovní zásobě staročeské, ale i o periferní postavení, jež v době střední a mladší

v čeledi vázící se k základovému slovu *stín* postupně zaujímají e-ové varianty kořenů (-*stěn*-).

Můžeme to doložit jednak postupným vyrovnáváním kořenů, kdy u kořenné samohlásky vzniká pouze kvantitativní alternace -*stín*-/-*stin*- (srov. tvary slovesa *zastíňovati*), jednak významovými posuny, které reflektují, že u LJ obsahujících kořen -*stěn*- ve střední a mladší době zaniká povědomí o původním motivujícím stč. substantivu *stien*, a tato slova se přiklánějí k fem. *stěna*.

Stč.	střč.	JgSlov	PSJČ
- <i>stien</i> -	- <i>stín</i> -	~	~
- <i>stěn</i> -	† (<i>stěnný</i>) * - <i>stin</i> - (<i>stinný</i>)	~	~
	- <i>stěn</i> -/- <i>stin</i> - (<i>zastěňovati</i> / <i>zastíňovati</i>)	- <i>stěn</i> -/- <i>stin</i> - ~	- <i>stin</i> - <i>zastíňovati</i>
	- <i>stěn</i> -	- <i>stěn</i> - k stín i k stěna: <i>zástění</i> : „zástěnek, umbraculum, Schattenort; § místo za stěnou“ ⁴ <i>zástěnek</i> : „čím se zastěňuje něco, umbraculum, § též místo zastíněné“ <i>zástínek</i> : „zástěnek?“	- <i>stěn</i> - k stěna: <i>zástění</i> : „řidč. místo za stěnou, ústraní“ <i>zástěnek</i> : „výklenek ve zdi, prostor u stěny, zákoutí“; „Tech. mělký plochý prostor ve zdi, který slouží k vestavení skříní pro různé praktické účely“; „prostor za plentou, přepážkou, stěnou“; „Lid. zápraží“ - <i>stin</i> - k stín: <i>zástíní</i> : „kniž. zastíněné, chráněné místo“ <i>zástínek</i> : „lid. zápraží, záspí“
		- <i>stěn</i> - k stěna: <i>zástěna</i> : „stěna divadelní pohnutelná“	~ ; <i>zástěna</i> : „lehká stěna rozdělující nějaký prostor, přepážka, závěs“; „přenosná stěna, poskytující úkryt a chránící na př. před horkem a p., plenta (...) Mysl. rovná podélná záštita lovce. Stav. pohyblivá stěna nádoby na zeminu“; „Kniž. předstíraná vnější tvářnost, záminka“

Zřetelně to dokládají zvláště např. slova *zástění*, *zástěnek* a *zástěna*.

Přejdeme tedy k závěru: Bylo-li stč. *stěnný* periferní již v době svého vzniku, následné formální rozrůznění, v tomto případě hláskové, kořenů v rámci celé „stinné“ čeledi a posunutí i ostatních e-ových morfů na periferii tohoto

⁴ V tabulce citujeme pouze významové definice, jejich hranice značíme uvozovkami. Jednotlivé významy polysémních LJ oddělujeme středníkem.

subsystému jen podporuje náš názor, že adj. *stinný* vzniká až v době střední nezávisle na stč. slovu *stěnný*, tedy nikoli analogickým vyrovnáním kořenné samohlásky jako např. u slovesa *zastěňovati/zastiňovati*.

Prameny a literatura

- Čechová, M. et al. (2000): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Nakladatelství ISV.
- Gebauer, J. (1894): *Historická mluvnice jazyka českého*. Díl I. Hláskosloví. Praha, Vídeň: F. Tempský.
- Gebauer, J. (1970): *Slovník staročeský*. 2. vydání. Praha: Academia.
- Jungmann, J. (1989–1990): *Slovník česko-německý*. 2. vydání. Praha: Academia.
- Komárek, M. (1958): *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Lamprecht, A. et al. (1986): *Historická mluvnice češtiny. Hláskosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Machek, V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. vydání. Praha: Academia.
- Nedvěďová, M.: *Kvantita samohlásek ve starší češtině*. Nepublikovaná studie, uloženo v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
- Nejedlý, P. et al.: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [on-line]. Praha: oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav ze září 2010]. Dostupné z WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.
- Němec, I. (1968): *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia.
- Němec, I. (1976): Rekonstrukce jednotek neúplně doloženého lexikálního systému. *Slavica Slovaca* 11, s. 66–74.
- Němec, I. (1980): *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha: Academia.
- Příruční slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství, Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia, 1968.
- Staročeský slovník I–26*. Praha: Academia, 1970–2008.
- Vokabulář webový* [on-line]. Verze dat 0.7.2. [citován stav ze září 2010]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

Ke staročeským výrazům *bezpeč*, *bezpečný* a jejich čeledi¹

Hana Kreisingerová

Slovní čeleď se základem *bezpeč-* je skupinou ve staročeském období poměrně hojně zastoupenou, zahrnující vedle pěti substantiv a čtyř sloves také dvě adjektiva a tři adverbia (adj. *bezpečlivý*, *bezpečný*; adv. *bezpeč*, *bezpečlivě*, *bezpečně*; subst. *bezpečstvo*, *bezpečství*, *bezpečenství*, *bezpečenstvo*, *bezpečnost*; verba *bezpečiti*, *bezpečiti se*, *bezpečovati*, *bezpečovati se*).

Zajímavá je tato čeleď zejména z lexikálně-historického hlediska, a to především ze dvou důvodů:

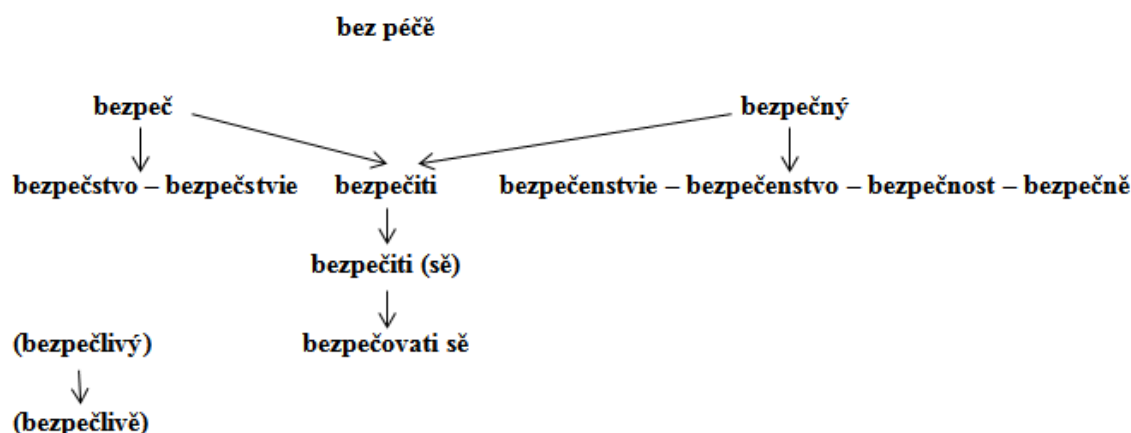
1. vztahem ke slovní čeledi se základem *peč-*, od níž se osamostatnila;
2. vztahem předpony *bez-* k záporce *ne-* u záporných výrazů této čeledi.

Obě zmíněná specifika velmi úzce souvisejí se způsobem vzniku této čeledi. Proto se na prvním místě zastavme u popisu její struktury a vývojových vztahů mezi jednotlivými členy.

1. Struktura čeledi *bezpeč-* a historické souvislosti jejího vzniku

Centrálními výrazy čeledi jsou adverbialní výraz *bezpeč* a adjektivum *bezpečný*, které vznikly hypostazováním z předložkového výrazu *bez péče*.² Po stránce sémantické jsou všem členům této čeledi společné dva základní významové rysy, a to „stav bez starostí, bez trápení“ a „stav bez nebezpečí, bez vnějšího ohrožení“.

Strukturu čeledi *bezpeč-* pro staročeské období zachycuje přiložené schéma:

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR P406/10/1153 *Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování* a projektu MŠMT LC546 *Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)*.

² Více o tomto způsobu viz článek Igora Němce *K hypostazování v etymologii* (Němec, 2009, s. 369–372).

Z novočeského pohledu se vztah mezi touto čeledí a výchozím substantivem *pěče* jeví jako významově poměrně vzdálený (novočeské adjektivum *bezpečný* se nedá interpretovat jako „jsoucí bez péče“). Ve staročeském období byla ale situace odlišná.

Tuto skutečnost je možné dokumentovat na sémantické struktuře výchozího substantiva *pěče*. *Staročeský slovník* (StčS) u tohoto substantiva dokládá vedle dnes převažujícího významu „péče, pečování o někoho“, také význam „soužení, zvl. duševní, starost, sklíčení“, a uvádí ho dokonce jako význam výchozí (StčS, s.v. *pěče*). Podobnou významovou strukturu najdeme ostatně již u stsl. subst. *печаль*, s nímž je toto slovo příbuzné, a je patrné, že při konstituování čeledi *bezpeč-* byl výraz *pěče* chápán právě v tomto základním významu „soužení, sklíčení“ – *bezpečný* byl pak zákonitě stav „bez-strastí“.

Jak k významovému posunu od „soužení“ k „pečování“ u slova *pěče* došlo, dobře dokládá sloveso *pěci se*, jímž bylo substantivum *pěče* motivované. (Jeho významovou strukturu, tak jak ji zachytil *Staročeský slovník*, uvádíme v příloze.)

Na významové struktuře slovesa *pěci se* lze pozorovat postupné posouvání významu od výchozího „pěci se, měnit se (křehnout) působením žárů“ k abstraktnímu „spalování se vnitřními mukami“, tedy k významu „soužit se, trápit se“. Obdobný proces ostatně prodělalo i sloveso *páliti se* (viz příloha) a jistou paralelu bychom našli i u nereflexivního slovesa *hořěti*, k němuž bylo obdobným postupem přitvořeno substantivum *hoř*.

Od významu „soužit se po někom, trápit se pro někoho“ pak už bylo velmi blízko k významu zachycenému u slovesa *pěci se* pod významem č. 4, tedy „starat se o někoho, usilovně se zabývat někým“ (tedy vlastně „pečovat o někoho“). Tento významový rys se v případě substantiva *pěče* konstituoval ve význam „péče, starost (o koho/co), pečování o dobro (někoho/něčeho)“ a postupně dokonce přebírá pozici významu centrálního. Původní výchozí význam „soužení, trápení“ se naopak stává významem periferním a postupně zcela mizí.

Obdobný proces ostatně můžeme sledovat i u slovesa *starati se*, které se od původního „starati někoho (něčím nebo oč, zač)“, objevujícího se ve staré češtině ještě i ve významu „naléhat, doléhat na někoho, neustále někoho o něco žádat“ – což můžeme interpretovat i jako „působit, aby někdo měl starost o něco, aby se něčím znepokojoval“ – sémanticky posunulo až k novočeskému *starat se*, v jehož významové struktuře najdeme jak významový rys „pečování“, tak i významový rys „starosti o někoho“. (V tomto případě tedy do současné doby nedošlo k úplnému prosazení jednoho významového rysu na úkor druhého.)

I přes tuto poměrně jasně naznačenou vývojovou linii od slovesa *pěci* k substantivu *pěče* existuje v rámci české etymologie ještě jedno odlišné vysvětlení původu slova *pěče*. To prezentoval ve druhém vydání svého *Etymologického slovníku* Václav Machek, který odvozoval původ slova od

samostatného indoevropského kořene **kep-* (> *geb-*), a to ve významu „mít starost, trampoty, soužení“. Později podle jeho názoru došlo k přesmyku, díky čemuž mohl být tento kořen velmi jednoduše zaměňován s kořenem *pék-ti* (*péci*).³

V této teorii je však Machek mezi českými badateli osamocený, většina ostatních odborníků se přiklání k odvozování daného slova právě od slovesa *péci*, mj. i pro zmíněné paralely u sloves *páliti se* a *hořeti*.⁴

2. Čeleď *bezpeč-* a její vztah ke slovní čeledi se základem *peč-*

Již výše zmíněná skutečnost, že výchozím pro konstituování čeledi *bezpeč-* bylo substantivum *pěče* pouze ve významu „soužení, trápení“, zatímco novější význam „péče, starost“ zohledněn nebyl, měla za následek, že se čeledi s náslovím *bezpeč-* a *peč-* začínají od sebe po sémantické stránce vzdalovat. V případě čeledi *peč-* můžeme sledovat již zmíněné postupné odsouvání výchozího významového rysu „soužení, trápení“ z centrální pozice a jeho nahrazování významovým rysem „pečování o někoho“, v případě čeledi s náslovím *bezpeč-* je naopak stále výrazněji akcentován významový rys „bytí ve stavu bez starostí, v klidu, tedy ve stavu neohrožení“.

Vzdalování se obou čeledí si můžeme dokumentovat na porovnání adj. *pečný* a *bezpečný* a od nich odvozených substantiv *pečnost* a *bezpečnost*: U adjektiva *pečný* ještě najdeme pro staročeské období jak význam „znepokojující, působící starosti“, tak i význam „[o člověku] pečlivý, snaživý“. V případě substantiva *pečnost* je pro staročeské období však doložen již jen význam „péče, starost o někoho“. U zástupců čeledi *bezpeč-* je naopak možné sledovat postupné prohlubování významového rysu „stavu neohrožení, bezpečí“. Toto postupné sémantické oddalování obou čeledí dospělo nakonec až k úplné lexikalizaci a osamostatnění čeledi s náslovím *bezpeč-*, což mj. dokumentuje i skutečnost, že čeleď se nově rozšiřuje o předponové výrazy s náslovím *ubezpeč-* a *zbezpeč-*. (Pro staročeské období jsou doloženy výrazy *ubezpečenie*, *ubezpečenstvie*, *ubezpečný*, *ubezpečilý*, *ubezpečiti* /sě/, *ubezpečovati* /sě/ a *zbezpečiti*.)

3. Vztah předpony *bez-* k záporce *ne-* u záporných výrazů čeledi *bezpeč-*

Lexikalizace a postupné osamostatnění čeledí s náslovím *bezpeč-* a *peč-* zapříčinily i rozpad antonymních vztahů mezi výrazy původních čeledí *peč-* a *bez-peč-*. Tato skutečnost vedla k ustavení opozic nových, a to samostatně pro každou čeleď zvlášť.

V případě čeledi *peč-* tuto funkci již dříve plnily výrazy se záporkou *ne-*. Podobně jako v celé čeledi dochází však také u těchto výrazů k postupnému

³ Viz Machek, 2010, s. 441.

⁴ Viz např. Holub – Kopečný, 1952, s. 268, Rejzek, 2001, s. 456, *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 2002, s. 633.

zužování významu: Ve staročeském materiálu je z těchto záporných výrazů čeledi *peč-* zastoupeno pouze adjektivum *nepečlivý*, a to již právě jen ve významu ‚nepečující, nestarající se, nedbající o něco‘.

V případě čeledi *bezpeč-* jsou antonyma obdobně tvořena pomocí zápornky *ne-*. Ta se v tomto případě připojuje k celému lexikalizovanému základu. Počet takto tvořených antonym je poměrně vysoký. (Pro staročeské období jsou doloženy výrazy: *nebezpečensvie*, *nebezpečensvo*, *nebezpečné*, *nebezpečně*, *nebezpečnost*, *nebezpečný*, *nebezpečství*, *nebezpečstvo*.)

V případě antonym s náslovím *nebezpeč-* se tak setkáváme s poměrně neobvyklou situací, kdy se vedle sebe formálně setkávají dvě předpony, jejichž úkolem je negovat slovní základ. To je z hlediska jazykového systému tvoření velmi neobvyklé a jeho užití v tomto případě je jen dalším potvrzením skutečnosti, že čeleď *bezpeč-* je vnímaná jako zcela lexikalizovaná a vztah k výchozí čeledi *peč-* je již potlačen.

Ve staročeském materiálu bychom mohli najít podobnou paralelu ještě u adjektiva *nebezděčný*, vycházejícího původem taktéž z předložkového spojení, a to spojení *bez dieky*. Dokladů na užití adjektiva *nebezděčný* však nacházíme ve staročeském materiálu velmi málo a *Staročeský slovník* v těchto případech dokonce uvažuje o možném čtení *ne bezděčný* (viz StčS s.v. *nebezděčný*).

Slovní počátek *nebez-* najdeme vedle zmíněného případu ve staročeském materiálu už jen u dvou adjektiv: *nebezprávný* a *nebezpřemný*. U obou dvou jsou však příčiny, proč ke spojení předpon *ne-* a *bez-* došlo, zcela odlišné. V případě adjektiva *nebezprávný* se jedná o ojedinělý doklad, použitý pravděpodobně především ze stylistických důvodů (viz StčS s.v. *nebezprávný*), v případě adjektiva *nebezpřemný* se pravděpodobně setkáváme s případem spojení dvou předpon stejného typu především k zesílení záporného významu adjektiva. (Blíže o tomto principu pojednává mj. Zubatý ve svých *Studiích a člancích* – viz Zubatý, 1945, s. 256–257.) U obou těchto výrazů se tedy jedná o případy poměrně okrajové.

Pomineme-li tedy ojediněle doložené adj. *nebezděčný*, zůstává jedinou produktivní skupinou s náslovím *nebez-* čeleď *bezpeč-*, což jen dosvědčuje její výjimečnost i komplikovanost jejího vývoje, který jsme se v tomto článku pokusili alespoň v hrubých obrysech načrtnout.

Prameny a literatura

- Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 11. (2002). Praha: Academia.
Gebauer, J. (1970): *Slovník staročeský*. 2. vydání. Praha: Academia.
Holub, J. – Kopečný, F. (1952): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: SNU.
Jungmann, J. (1989–1990): *Slovník česko-německý*. 2. vydání. Praha: Academia.
Machek, V. (2010): *Etymologický slovník jazyka českého*. (reprint 3. vydání). Praha: Academia.

Nejedlý, P. et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [on-line]. Praha: oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav ze září 2010]. Dostupné z WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.

Němec, I. (2009): *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia.

Staročeský slovník 1–26. (1970–2008). Praha: Academia.

Rejzek, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.

Vokabulář webový [on-line]. Verze dat 0.7.2. [citován stav ze září 2010]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z WWW: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

Zubatý, J.: *Studie a články I*. (1945). Praha: ČAVU.

Příloha

Významová struktura sloves *péci se* a *páliti se* (zpracování převzato ze *Staročeského slovníku*)

péci se; k péci

1. péci se, měnit se (křehnout) působením žáru
2. [o osobě] být pečen, podstupovat mučení ohněm
3. (po kom) soužit se, trápit se (pro koho)
4. kým/čím, o co starat se o koho/co, usilovně se zabývat kým/čím, zvl. nežádoucím způsobem

páliti se; k páliti

1. hořet, spalovat se
2. expr. s kým vynakládat úsilí na něčí upálení
3. (čím) vypalovat se, působením něčeho pálicího pozbývat vlhkosti
4. (v čem, čím [neřádným]) spalovat se, stravovat se, soužit se (něčím)

Kognitivní věda dnes a zítra

David Krámský (ed.). Liberec: Bor, 2009, 304 s.

Liberecké nakladatelství Bor vydalo r. 2009 sborník nazvaný *Kognitivní věda dnes a zítra*. Jeho editorem je filozof David Krámský.

Na kognitivní vědu lze v současnosti nahlížet jako na multidisciplínu / transdisciplínu zabývající se lidským procesem poznávání. Ve sborníku *Kognitivní věda dnes a zítra* je 24 statí českých a slovenských autorů seskupeno do sedmi tematických okruhů, přičemž některé texty (označené níže hvězdičkou a rokem prvotního publikování) jsou se souhlasem autorů přetištěny z jiných publikací:

1. metodologická východiska kognitivní vědy (Havel, I. M. Kognitivní věda a problém vztahu mezi myslí a tělem, s. 13–25, *2002; Kelemen, I. Emoce a kognitivní věda, s. 27–41; Ruisel, I. O podstate zakotvených kognicí, s. 43–54),
2. filosofické aspekty kognitivní vědy (Peregrin, J. Myšlení a pravidla, s. 57–67; Tondl, L. Poznání a znalosti, s. 69–79; Démuth, A. Intuícia ako výpočet so zastretým algoritmom riešenia? s. 81–86; Krámský, D. Předpoklady konstituce vědomí předmětného smyslu v „čisté psychologii“ E. Husserla a náčrt oblastí dalšího výzkumu, s. 87–96; Bartoš, V. Co dělá myšlení myšlením? s. 97–109),
3. neurovědní aspekty kognitivní vědy (Höschl, C.; Španiel, F. Umění a (neuro)věda, s. 113–125, *2008; Krámská, L. Zjišťování premorbidního intelektu v psychologii, s. 127–138; Kulišťák, P. EEG-biofeedback, s. 139–151; Preiss, M. Od posouzení kognitivních funkcí z anamnézy ke klinické neuropsychologii, s. 153–159, *2006),
4. matematika a informatika v kognitivní vědě (Lukáš, D.; Vodsed'álková, K.; Mikeš, P.; Chvojka, J. Kolektivní jevy, s. 163–172; Kvasnička, V.; Pospíchal, J. Kognitivní věda, umělá inteligence a teorie ohraničené racionality, s. 173–186),
5. kulturně historické a antropologické aspekty kognitivní vědy (Blažek, V. Evoluce mozku člověka: nejen encefalizace, ale i strukturální změny, s. 189–198; Šípek, J. Prožitek a umění, s. 199–206; Zelenka, J. Genius loci, s. 207–217; Slavík, J. Symptomy estetična v intersubjektivně sdíleném poznávání, s. 219–231; Šturzová, J. Význam mytických archetypů jako mentálních reprezentací, s. 233–239),

6. kognitivní lingvistika a sémantika v kognitivní vědě (Vaňková, I. Kognitivní lingvistika v kulturních souvislostech, s. 243–256; Kacetl, J. Kognitivní lingvistika, s. 257–264; Tondl, L. Konceptuální rámce a reference, s. 265–276),
7. filosoficko-výchovné aspekty kognitivní vědy (Pelclová, N. Úvahy o povaze empatie jako předpokladu i součásti lidského porozumění v hermeneutickém kontextu, s. 279–291; Kuřina, F. Kognitivní procesy a vzdělávací praxe, s. 293–303).

Editor sborníku David Krámský je rovněž autorem dvoustránkového úvodu, v němž charakterizuje disciplíny podílející se na rozvoji kognitivní vědy a objasňuje princip tematického členění sborníku. Neinformuje o kritériích, podle nichž byli vybíráni autoři statí, ani necharakterizuje čtenáře, jimž je sborník určen. Česká kognitivní lingvistika (KL) je ve sborníku zastoupena dvěma autory, jejichž statě jsou shrnující, přehledové. Prvním z autorů je **Irena Vaňková**, autorka monografií i řady statí z kognitivní lingvistiky a editorka mnohých autorských či překladových sborníků věnovaných tomuto tématu. Ve své statí *Kognitivní lingvistika v kulturních souvislostech* (s. 243–256) klade zrod KL do 80. let minulého století a spojuje ho s pracemi R. Langackera, G. Lakoffa a M. Johnsona. Tuto myšlenku doplňuje konstatováním, že ve stejné době, ba možná i dříve se začal podobný přístup rozvíjet v kontextu slovanském, čímž miní lingvisty polské soustředěné kolem univerzity v Lublinu (J. Bartmiński). Autorka uvádí, že význam termínu „kognitivní lingvistika“ není ustálen. Kloní se k pojetí KL jako jedné z kognitivních věd (či jako jedné součásti kognitivní vědy), centrem jejíhož zkoumání je význam, který „v souladu se zkušenostním realismem (experencialismem) je viděn jako zásadně podmíněný lidskou tělesností, motorikou, smyslovostí, kognitivními procesy – a také ustrojením člověka jako bytosti sociální“ (s. 245). Kognitivní lingvistice v pojetí autorky tak patří přívlastky „kulturní“ a „antropologická“, závažné pro zkoumání významu i jazyka v tomto paradigmatu. Jako možné synonymní označení KL uvádí termíny „kulturní lingvistika“ či „etnolingvistika“ (s. 246). KL pokládá I. Vaňková za nové paradigma lingvistiky, jehož rozvoje jsme právě svědky. Studium jazyka v paradigmatu KL má dva aspekty: na základě jazykových evidencí se zkoumají některé procesy probíhající v naší mysli spjaté s formováním a akvizicí jazyka a s jeho užíváním v řeči (např. konceptualizace, konceptuální metafora, konceptuální schémata) a pak se také zkoumají specifika konceptualizace daného etnika spjatá s jeho kulturou (sdílené zkušenosti, zvyky, tradice, hodnoty). Rozlišuje KL americkou a KL polskou (a vůbec slovanskou), která pro tento směr a přístup k jazyku také zavádí termín „jazykový obraz světa“. (Jazykovým obrazem světa se rozumí v konkrétním jazyce obsažená svébytná interpretace zkušenosti etnika.) Autorka soudí, že tato proměna paradigmatu není pro Slovany a Středoevropany dramatická. Funkčně-strukturní paradigma PLK stejně jako další lingvistické teorie rozvíjené v druhé polovině minulého století v Rusku a Polsku obsahují

řadu myšlenek nyní rozpracovávaných v KL. Autorka nespecifikuje prvky KL, které nachází v pracích členů PLK – V. Skaličkou zdůrazňovaný antropocentrismus jazyka a řeči by k nim jistě patřil. Jazykový obraz světa daného etnika lze odhalovat zkoumáním mateřštiny, která zachycuje tzv. naivní obraz světa rodilého mluvčího, jenž bývá *někdy kladen do opozice k obrazu teoretickému, vědeckému* (s. 251). Je fixován v gramatice, lexiku, frazeologii, ve folklóru i v uměleckých textech a je jedinečný. Jeho postupné odhalování je centrem zkoumání KL. Nazírání jazyka v kontextu kultury dokládá autorka odkazy na výsledky převážně polských lingvistů. (V přehledových pracích I. Vaňkové o KL postrádám akcentaci ohniska moskevského. V této stati je toto ohnisko alespoň letmo zmíněno.) Upozorňuje na to, že bádání kognitivních lingvistů – slavistů přináší velmi zajímavé výsledky také v oblasti gramatických kategorií specifických pro slovanské jazyky, jako jsou např. kategorie vidu či pádu. V závěru vyjmenovává čtyři témata zásadní pro kognitivně kulturní studium jazyka: (a) souvztažnost mysli a jazyka spolu se souvztažností jazyka s kulturou; (b) tělesnost a tělesně-prostorové ukotvení významu; (c) konceptuální metafora; (d) „přirozená“ kategorizace s důrazem na prototyp / stereotyp.

Druhým autorem zařazeným do tematického oddílu KL je Jaroslav **Kaceti** (*Kognitivní lingvistika*, s. 257–264). Patrně jde o psanou formu referátu předneseného na blíže nespecifikované konferenci – viz věta *Tato stat' se kvůli zaměření této konference věnuje kognitivní lingvistice a nechce v žádném případě naznačovat, že jiné směry jazykovědného bádání nejsou přínosné* (s. 257). Je to opět stat' shrnující. Na počátku však autor věnuje několik řádků strukturní lingvistice jako nejvlivnějšímu směru 20. století. Zastavuje se u termínů F. de Saussura *langue*, *parole* a *langage* (z těchto tří termínů z nejasných důvodů užívá termín *langue* neustále s určitým členem, tedy v podobě *la langue*) a u jeho pojetí jazykového znaku. V této stati je pak dále osvětlována teorie konceptuální metafory Lakoffa a Johnsona, jsou uváděny a vykládány jejich známé příklady konceptuálních metafor, je opět vysvětlován pojem jazykového obrazu světa, k čemuž užívá citátů z prací I. Vaňkové (2003, 2005). Autor odkazuje na výsledky bádání kognitivních lingvistů lublinských; moskevské opomíjí zcela. Česká kognitivní lingvistika má ve sborníku ***Kognitivní věda dnes a zítra*** zastoupení sporé. Je obtížné odpovědět na otázku, proč do něj nebyla zařazena některá z prací prezentujících originální výsledky českých kognitivně lingvistických zkoumání, jak tomu je u jiných tematických okruhů.

Literatura

Lakoff, G. – Johnson, M. (2002): *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.

Vaňková, I. (2003): Domov v řeči. In: Požický, J. – Vaňková, I. – Krámský, D. – Kitzbergerová, L.: *Hledání společně sdíleného světa jako východisko a předpoklad výchovného působení*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, s. 65–78.
Vaňková, I. – Nebeská, I. – Saicová Římalová, L. – Šlédrová, J. (2005): *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum.

Svatava Machová

Mnohojazyčnost v České republice: Základní informace /

Multilingualism in the Czech Republic: Basic Information.

Jiří Nekvapil – Marián Sloboda – Peter Wagner, Praha: Nakladatelství

Lidové noviny, 2009, 117 s.

Na konci roku 2009 vyšla v Nakladatelství Lidové noviny a za finanční podpory MŠMT publikace předkládající široké veřejnosti, a to jak pracovníkům ve státní správě a samosprávě, tak i učitelům a pracovníkům v různých občanských organizacích základní informace o jazykové situaci v České republice. I když jí sami autoři přičítají populárně naučný charakter, uvádějí, že některé poznatky a data jsou publikovány vůbec poprvé. I díky obsahu publikace zvolili autoři inovativní přístup k prezentaci informací, tedy že nechali veškerý český text přeložit do angličtiny. Odborný překlad pořídila Tamah Sherman. Publikace je tudíž dvojjazyčná, česko-anglická. První část je tvořena českým textem a druhá anglickým.

Protože anglický překlad je ekvivalentem českého textu, pojednáme blíže pouze o české části. Pomineme-li předmluvu, ve které sami autoři představují strukturu publikace a zdroje, ze kterých čerpali, je veškerý text rozdělen do informativní úvodní kapitoly a dvou heslářů.

Úvodní kapitola předkládá čtenářům pohled na celkovou jazykovou situaci v České republice. Jazyky používané na našem území jsou rozděleny do dvou skupin z hlediska jazykové příbuznosti a právního postavení. Zde si autoři připravili prostor pro popis 12 jazyků národnostních menšin, které jsou spolu s některými dalšími vybranými jazyky podrobněji představeny v následujícím hesláři. Do oficiálně uznaných jazyků národnostních menšin řadí bulharštinu, chorvatštinu, maďarštinu, němčinu, polštinu, romštinu, rusínštinu, ruštinu, řečtinu, slovenštinu, srbštinu a ukrajinštinu. (Jedním z kritérií pro uznání oficiálního statutu etnika jako národnostní menšiny je tradičnost jejího usídlení na našem území, viz s. 12.) Protože není jednoduché určit přesný počet různojazyčných mluvčích u nás, vycházejí autoři z několika možných statistických zdrojů, jako např. ze statistických údajů z posledního sčítání obyvatelstva v roce 2001 (Tab. č. 1 o počtech obyvatel dle mateřského jazyka a Tab. č. 2. o počtech obyvatel dle národnosti), nebo ze statistických údajů

o státním občanství imigrantů (Tab. č. 3) a počtu turistů každoročně navštěvujících ČR (Tab. č. 4). Zajímavé jsou i údaje o počtech žáků ZŠ a SŠ učících se cizí jazyky (Tab. č. 5). Z ní je zřejmé, že obliba angličtiny z pochopitelných důvodů u žáků každoročně roste, přičemž obliba němčiny rok od roku klesá. Znovu ale narůstá počet žáků učících se francouzštinu, španělštinu, ale i ruštinu.

Heslář má dvě části koncipované jako encyklopedický slovník abecedně řazených hesel. První část hesláře se zaměřuje na popis jazyků používaných u nás, druhá část na pojmy spjaté se studiem mnohojazyčnosti, jako např. bilingvismus a multilingvismus, etnoлект, jazyková diskriminace apod.

V první části *Jazyky v České republice* nalezneme vedle odhadovaných počtů mluvčích daného jazyka i stručná představení nejenom jazyků oficiálně uznaných menšin (viz výše), ale i angličtiny, arabštiny, běloruštiny, češtiny, čínštiny, japonštiny, korejštiny, makedonštiny, moldavštiny, mongolštiny, těšínského nářečí a vietnamštiny. Při volbě, které jazyky čtenářům představit a které nikoliv, vycházeli autoři nejenom z jazykové příbuznosti některých jazyků s češtinou, ale i z počtu imigrantů přicházejících do ČR, zahraničních turistů a z množství cizojazyčných studentů, kteří u nás studovali či studují. Proto je do výběru zařazena např. arabština, jejíž mluvčí studovali na českých univerzitách ve větší míře od 60. let 20. století, nyní se k nim přidali i podnikatelé a návštěvníci lázeňských zařízení. Jednotlivá hesla seznamují s historickým rozšířením daného jazyka u nás, s výukou jazyka na školách, u slovanských jazyků ale i s typickými gramatickými rysy, kterými se odlišují od češtiny. U neslovanských jazyků, jako např. arabštiny, čínštiny, japonštiny, mongolštiny je uveden i systém písma. Struktura hesla není ale pevně dána. Např. u chorvatštiny, slovanského jazyka oficiálně uznané národnostní menšiny, není uveden žádný typický gramatický rys, jako je tomu např. u bulharštiny a makedonštiny. Medailonky jednotlivých jazyků vždy obsahují i informace, čím se většinou zabývají mluvčí cizího jazyka na našem území, např. mluvčími korejštiny jsou hlavně jihokorejští specialisté a manažeři v česko-korejských podnicích, ale i menší počet severokorejských dělníků a dělnic. Ne všechny medailonky jsou stejně dlouhé, mezi nejdelší patří pojednání o romštině a vietnamštině (téměř 2 strany), o češtině a slovenštině (1,4 stránky), ale i o makedonštině, němčině a ruštině (1 stránka). Až na jeden medailonek se všechny věnují národním jazykům.

V části věnované polštině zmiňují autoři nedávný výzkum, dle kterého je mluvená polština odlišná od češtiny a slovenštiny přibližně z 26% (viz s. 31). Neuvádějí ale přesný název a místo publikování tohoto výzkumu, ani další detaily, jako např. na základě čeho došli výzkumníci k oněm 26%. Neuvedení zdroje zmiňovaného výzkumu lze hodnotit jako porušení zásad odborné a populárně naučné práce. Předpokládáme, že se tak stalo nedopatřením a při reedici budou údaje doplněny jak v samotném textu, tak v seznamu sekundární literatury.

Z ne zcela objasněných důvodů zařadili autoři mezi jazyky menšin i těšínské nářečí, které patří do slezského nářečí, mluví jím mluvčí na obou stranách hranic v regionu Těšínského Slezska a užívá se hlavně v mluvené podobě. Možným odůvodněním může být fakt, že v dokumentech vlády České republiky vystupuje těšínské nářečí jako nářečí polštiny (viz s. 38), a protože je polština jazykem oficiálně uznaných menšin žijících na našem území, rozhodli se pojednat i o něm. Autoři uvádějí, že nářečí nemá standardizovanou psanou formu, tj. spisovnou podobu (viz tamtéž). Dle našeho názoru však není vhodné užívat ve spojitosti s nářečím, nespisovnou varietou národního jazyka, spojení „spisovná forma“.

Zastavme se ještě u medailonku romštiny, který, jak jsme již uvedli, patří mezi dva nejdelší. Autoři zde píšou, že „z některých oblastí komunikace je romština fakticky vyloučena, například z psané komunikace, ze školní výuky, z médií a z úředního styku na všech úrovních“ (s. 33). S tímto tvrzením lze (jen) souhlasit až na malé doplnění. Veřejnoprávní rozhlas, konkrétně ČR 1 Radiožurnál, pravidelně každý pátek v 20:05 vysílá pořad *O Roma vakeren*, který přináší zprávy a reportáže ze života Romů, seznamuje s romskou historií i literaturou a hraje jak českou, tak zahraniční romskou hudbu. Pořad je moderován z větší části v češtině, přítomen je i tlumočník, který překládá některé části, hlavně úvod, do romštiny. Cílem pořadu je seznámit neromské posluchače s životem a kulturou Romů u nás, i proto je vysílán hlavně v češtině.

Podobným pořadem na ČR 1 Radiožurnálu je i *Stretnutie* o Slovácích a pro Slováky žijící u nás, které je vysíláno každé úterý v 20:05 ve slovenštině.

Druhý heslář *Základní pojmy* přináší vysvětlení základních pojmů týkajících se oblasti bilingvismu a multilingvismu, jako např. etnolekt, nebo oblasti jazykového plánování, např. jazyková diskriminace, jazyk ve školství, menšinový jazyk nebo jazyková asimilace a jazyková integrace, kde autoři ozřejmují rozdíl mezi asimilací a integrací jazykových menšin. I zde jsou jednotlivá hesla řazena abecedně. Jedno z hesel je věnováno příjmení a problémům při přepisování cizích jmen z jazyků užívajících jiné písmo než latinku, a také dnes často diskutovanému problému přechylování cizích jmen.

Na závěr jak české, tak anglické části jsou uvedeny internetové odkazy různých institucí a organizací a seznam sekundární literatury, která byla zřejmě při přípravě textu publikace použita; v rámci textu však na ni nejsou uvedeny žádné odkazy, tudíž nelze dohledat, ze které sekundární literatury u jednotlivých témat autoři vycházeli.

Jak jsme uvedli výše, předkládaná publikace si nečiní nároky být odbornou studií. Chce být spíše průvodcem zájemcům o problematiku mnohojazyčnosti v ČR a poskytnout jim základní informace. Díky svému heslovitému členění skýtá čtenáři rychlou orientaci v textu.

Kateřina Sládek Antalovská

Vývoj českého barokního souvětí souřadného

Jarmila Alexová (†), Praha: ARSCI, 2009, 271 s.

Dlouho opomíjené a někdy i zatracované barokní češtině naši lingvisté v poslední době po programovém článku A. Sticha (1991) věnují záslužně pozornost, např. (v abecedním pořadí) J. Alexová, A. M. Černá, M. David, Z. Holub, J. Hubáček, A. Jaklová, M. Janečková (2009), B. Junková, P. Kosek (2003), O. Koupil (2007), J. Linda a jiní. Má to širší kulturně politický význam, protože tito autoři ukazují, že nebyl takový přerýv ve vývoji českého národa, jak se tvrdilo od 19. století v souvislosti s ideologickým odmítáním katolické protireformace, které nebylo opřeno o historická fakta. V českých zemích byla kontinuita spisovné češtiny.

Recenzovaná kniha J. Alexové, pracovnice Ústavu bohemistiky Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, ve kterém se dlouhodobě a kolektivně zkoumá barokní čeština, je významným syntaktickým příspěvkem ke studiu této češtiny, syntaktických prací je totiž málo. Shromáždila velmi cenný materiál souřadných souvětí z českých barokních textů, které vznikly v časovém rozmezí 1630–1750. Jedná se o excerpci z více než 150 tištěných pramenných památek, jimiž jsou texty nábožensky propagandistické, historické, legendistické, literatura s tematikou duchovní, literatura odborná původní i přeložená, literatura memoárová, dobová korespondence, barokní homiletika a příležitostná kázání. V zásadě jde o texty spisovné, protože mají vyšší komunikační funkci.

Při velmi jemné formálně sémantické klasifikaci souřadného souvětí do celého systému typů a podtypů se J. Alexová opřela vhodně o pojetí souřadného souvětí v monografii J. Bauera (1960). V ní sice barokní čeština nebyla analyzována, ale protože se autor zabýval češtinou starší, umožnilo to v posuzované knize konfrontaci této češtiny s češtinou barokní. Autorka sleduje na základě koncepce J. Bauera hlavně významové vztahy v dvojicích vět, a to především hlavních, popisem souřadného souvětí jako složky souvětí složitějšího se však zabývá také. Někdy si všímá i souřadného vztahu mezi větnými členy ve větě jednoduché. Ukazuje, že teprve až v baroku vznikají některé nové spojovací výrazy, např. důvodová spojka *totiž* (s. 206), vylučovací spojka *nebo* (s. 154), jiné spojovací výrazy zanikají, u jiných dochází ke změnám v jejich funkci.

V obecném úvodu (s. 5–12) autorka vedle metodologických východisek a materiálové báze podává také popis dosavadních prací věnovaných baroknímu souvětí, a to zvláště v současném období. Ukazuje na s. 11, že před rokem 1989 si jen K. Svoboda (1988), jehož kniha vznikla na základě zpracování starších statí a článků, uvědomoval při studiu vývoje souvětí syntaxe češtiny obrozenskou souvislost mezi barokní češtinou a obdobím národního obrození.

V další kapitole podává J. Alexová teoretická východiska popisu souřadného souvětí (s. 13–21). Všímá si vymezení pojmu souvětí souřadného, jeho klasifikace a spojovacích prostředků hlavně v české lingvistice 20. století.

V následujících kapitolách se autorka zabývá jednotlivými typy souřadného souvětí v barokní češtině, jejichž šest typů chápe shodně s J. Bauerem a konfrontuje je s typy ve staré češtině. Věnuje se souvětí slučovacímu (s. 22–73), odporovacímu (s. 74–128), stupňovacímu (s. 129–151), vylučovacímu (s. 152–165), důsledkovému (s. 166–194) a důvodovému a vysvětlovacímu (s. 195–213).

V každém ze šesti typů souřadného souvětí sleduje jihočeská bohemistka výskyt spojovacích prostředků gramatických i lexikálních, jejich podíl na vyjadřování významových vztahů v souřadném souvětí a na utváření významových odstínů. Vždy se zabývá i užitím spojovacího prostředku ve funkci konektoru, tj. tehdy, když uvozuje samostatný větný celek, tedy v textovém spojení. Analyzuje také souvětí asyndetická, tj. souvětí, v nichž sémantický vztah vět není formálně vyjádřen spojovacími prostředky, ale vyplývá z obsahu spojených vět (u slučovacího souvětí v barokní češtině na rozdíl od starší češtiny převažují asyndeta stejnopodmětá nad různopodmětými). Přínosem práce je, že zařazuje též v barokní češtině častá hypotaktická spojení vět, v nichž se ovšem druhá věta nezačleňuje obsahově do věty předcházející, protože jde obsahově o koordinační spojení. Jedná se o nepravé věty vedlejší uvozené vztažnými zájmeny a příslovci, srov. *co(ž), který(ž), kterýžto, jenž(to), kde(ž), kdežto* atd.

Jednotlivé kapitoly jsou velmi podrobné, bylo excerpováno mnoho závažného materiálu. Proto je ohleduplné vůči čtenáři, že autorka podává v závěru výkladů o každém typu souřadného souvětí vždy celkové shrnutí, které umožňuje dobře se ve výkladech orientovat.

Kniha je uzavřena zobecňujícím závěrem (s. 214–227), podrobným seznamem pramenů a literatury (s. 229–257), anglickým resumé (s. 259–261) a užitečným rejstříkem spojovacích prostředků (s. 262–268).

Pro ilustraci preciznosti J. Alexové si ukažme postup jejího výkladu alespoň v kapitole popisující souvětí odporovací, které je v barokní češtině obzvláště frekventované. Tento typ sémanticky třídí podle J. Bauera na protiklad, omezení a opak, jejich četné významové odstíny a tuto sémantiku nachází v šesti formálně vyjádřených podtypech odporovacího souvětí, o nichž se zmíníme jen velmi stručně. Autorka stále přihlíží k frekvenci souvětí v barokní češtině celého období i v jejich jednotlivých vývojových etapách, postihuje tak dynamický vývoj souřadného souvětí.

Za prvé jde o odporovací souvětí asyndetické, které na rozdíl od staré češtiny je časté, nejčastější je význam protikladnosti, např. *Ona se v kráse světu chce zalíbiti, my ženichu duší našich líbiti se nepřestáváme*. Za druhé je uveden jako podtyp výklad o souvětí s prostředky lexikálními, jimiž jsou často příslovce, srov. *naproti, zpátečně, zase, zatím, přece, ovšem, jedině, jen, krom(ě), toliko*

atd., a předložkové pády ukazovacího zájmena *to*, např. *naproti tomu, proti tomu, mezi tím* apod. Bývají v souvětí spojení, ale i jako konektory. Zajímavé jsou nejrůznější kombinace těchto lexikálních prostředků s dalším příslovcem, srov. *naproti pak, zatím pak* aj., spojkou, srov. *naproti ale, zase však* atd., nebo aditivním prostředkem, srov. *naproti také*. Za třetí se jedná o souvětí s vícedílnými spojovacími výrazy různoslovnými, např. *sice – ale, sice – však, sice – nicméně, ovšem – ale* atd., také zde bývají další kombinace v druhé části spojovacího výrazu. Za čtvrté autorka uvádí nejčastější podtyp odporovacího souvětí, a to souvětí spojkové; začíná spojkou *pak*, srov. *vlastní věci nade všecko vynášíme, cizí **pak** věci... zlehčujeme*, ta je často doložena v překladech z latiny, význam protikladnosti se však poměrně rychle vytrácel a spojka nabývala častěji jen funkci navazovací. Dále jsou to spojky *a, i, ani, aniž* a samozřejmě nejfrekventovanější univerzální spojka odporovací *ale*, dále *však, avšak, než, alebrž, anobrž, nýbrž, leč, ano* atd. a opět další nespočetné kombinace, např. jen u spojky *a*: *a mezi tím, a naproti, a naproti tomu, a přece, a medle, a nicméně, a hned* atd. Za páté je to souvětí s citoslovci, např. *před časem byl přišel, a hle dvěře samé od sebe se otevřely*, a za šesté souvětí s prostředky hypotaktickými, a to se vztažným zájmeným příslovcem *kdežto* a se vztažným zájmenem *ježto*; odporovací význam *kdežto* srov. až v pozdním baroku: *Dysmas k pokání pohnut byl, **kdežto** lotr druhý v své zatvrzelosti zůstal*.

V knize je kromě dosti častých tiskových chyb jen málo formulačních nedostatků, srov. někdy užívání termínů spojovací prostředek a spojovací výraz jako synonyma, ačkoli termín spojovací prostředek má význam širší; místo formulace *stav obecně český* (s. 53) by bylo lépe *obecný stav v češtině*.

Kniha českobudějovické lingvistky Jarmily Alexové je závažným příspěvkem ke zkoumání vývoje českého souvětí, protože přináší cenný, detailně utříděný rozsáhlý materiál. Při jeho interpretaci konstatuje autorka také to, že spisovná barokní čeština byla mnohdy ovlivněna při vyjadřování mezivětných vztahů latinou a to obohatilo její výrazové možnosti o prostředky nové. Bývá zde i vliv stylizace biblického textu. Autorka přesvědčivě ukazuje kontinuitu jazykového vývoje v barokním období. I když existovala jistá omezení ve funkční stylové diferenciaci barokní češtiny, v oblasti souvětí souřadného navazují barokní autoři na vyspělý jazyk epochy předcházející, na humanistickou češtinu, rozvíjejí ji a obohacují mnoha prostředky novými, a to zvláště množstvím spojkových výrazů složených, vzniklých kombinacemi prvků známých už ve starší češtině.

Budoucí práce o vývoji češtiny budou muset z recenzované knihy vycházet. Bude tomu tak jistě už při zpracování syntaxe českého barokního souvětí podřadného a souvětí složitého. V další etapě zkoumání barokního souřadného souvětí bude třeba především srovnávat toto souvětí s jeho popisem ve vývojové etapě následující, tj. v době národního obrození. Je zajímavé, že zatímco dnes se posiluje výzkum barokní češtiny, studium češtiny národního obrození se oslabuje, což není příznivé pro výklad kontinuity češtiny. Jsou zde však starší

práce o češtině národního obrození, ze kterých je možno vycházet (Grepl, 1958a,b, Jelínek, 1958, Svoboda, 1988), a proto k tomuto srovnání může dojít. Pomůže to i hlubšímu pochopení souvětí v současné češtině.

Literatura

- Bauer, J. (1960): *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Grepl, M. (1958a): K podmínkám diferenciací spojovacích prostředků v obrozenském spisovném jazyce. In: *Studie ze slovanské jazykovědy*. Praha: SPN, s. 109–118.
- Grepl, M. (1958b): Vývoj spisovné češtiny za obrození a jazyková teorie. In: *Sborník filosofické fakulty brněnské university*, roč. VII, řada jazykovědná (A) Č. 6. Brno: Universita J. E. Purkyně, s. 74–85.
- Jelínek, M. (1958): *Výběr syntaktických prostředků v obrozenské odborné češtině*. Rukopis kandidátské disertace.
- Janečková, M. (2009): *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk. Označování kvantity*. Praha: ARSCI.
- Kosek, P. (2003): *Spojovací prostředky v češtině v období baroka*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Koupil, O. (2007): *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum.
- Stich, A. (1991): O počátcích moderní spisovné češtiny. *Naše řeč*, 74, s. 57–62.
- Svoboda, K. (1988): *Kapitoly z vývoje české syntaxe hlavně souvětí*. Praha: Univerzita Karlova.

Josef Štěpán

Poznámka redakce: Před dokončením přípravy tohoto čísla Jazykovědných aktualit přišla smutná zpráva o předčasném úmrtí PaedDr. Jarmily Alexové, CSc., která už si bohužel uznalou recenzi svého díla nepřečte... Redakce lituje jejího odchodu, který je ztrátou pro českobudějovickou i českou bohemistiku.

Marii Těšitelové k životnímu jubileu

PhDr. Marii Těšitelové, DrSc. náleží důstojné místo v řadách příslušníků velké generace českých lingvistů, jejichž vrcholné tvůrčí období spadá do šedesátých až osmdesátých let. Byla to generace, do jejíhož života zasáhla druhá světová válka, vystřídaná společensky a politicky vzmachem velkých nadějí – i odpovědí v podobě velkých zklamání. Byla to generace postižená nemilosrdným poučením o tom, že možnost vzdělávat se bez vnějších problémů ve zvoleném oboru, žít, studovat a pracovat ve světě stabilních a neměnných možností není samozřejmostí. Snad právě proto tato generace dovedla – pro někoho snad paradoxně – svůj čas vrchovatě naplnit promyšlenou, systematickou prací: chtělo by se skoro říci, že práci na národa roli dědičné, kdyby naše přítomnost podobnými vyjádřeními tak neskrupulózně neopovrhovala.

V těchto společensko-historických souvislostech je třeba připomenout, že Marie Těšitelová vedle bohemistiky vystudovala historii. Pro ni to ovšem nebyl zdaleka jen nějaký druhý doplňkový obor; my, kteří ji známe blíže, víme, že pro ni vždy bylo a je hluboké historicko-společenské myšlení a reflektování aktuálních událostí bytostnou samozřejmostí. Chce se říci, že byla vždy skvělou komentátorkou událostí – v rozpětí od globálního světového dění až po mnohdy malou a ještě menší historii našeho lingvistického světa.

Jak všichni dobře víme, Marie Těšitelová je zakladatelkou a ztělesněním naší kvantitativní lingvistiky. Společnou prací s J. V. Bečkou a Jaroslavem Jelínkem počínaje, přes velkou éru systematického výzkumu kvantitativních charakteristik jednotlivých funkčních stylů češtiny, který uskutečnila se svým týmem na půdě Ústavu pro jazyk český, až po významné teoretické práce, monograficky vydávané nejen u nás, ale i v prestižních světových nakladatelstvích. Byla to éra vpravdě pionýrská, tehdy ještě bez dnes tak samozřejmého technologického zázemí. O to více je třeba připomínat, že to je dílo velké a skvělé. Je to dílo, které i v konkurenci dnešních možností, idejí a přístupů žije a je využíváno. Víme, že je řada nelingvistických humanitních oborů, které si k výsledkům tohoto monumentálního projektu nejen našly samy cestu, ale jejich představitelé mluví o výsledcích kvantitativních analýz „těšitelovské éry“ s hlubokou úctou. A v této souvislosti bych chtěl připomenout další charakteristický rys Marie Těšitelové: každodenní práce na velkých empiricky založených dílech tohoto a podobného charakteru je zpravidla náročná, neváhejme říci, že v nějakém smyslu i klopotná. Marie Těšitelová si toho byla vědoma, proto vždy vedla členy svého týmu ke dvěma věcem: za prvé, aby dovedli svou každodenní analytickou materiálovou práci pohotově využívat v syntetických teoretických studiích; za druhé, aby každý z nich měl vedle práce na společném velkém kvantitativním

projektu ještě nějaký další obor, kterému se bude – alespoň formou sledovatelského výzkumu, jak se tehdy říkalo – věnovat. A skutečně: mnozí členové jejího týmu se stali zakladatelskými osobnostmi oborů, bez nichž si dnešní lingvistiku neumíme představit, vždyť to byla třeba sociolingvistika, psycholingvistika, textová syntax a jiné dnešní tzv. pomezí disciplíny. Je to příklad vynikající, neformální vědecké výchovy, je to postup, který členy týmu zbavoval nebezpečí omezující a oslabující specializace.

Není v žádném případě nadsázkou nebo snad nějakým kompozičním stereotypem, jestliže nyní řeknu, že Marie Těšitelová je i ztělesněním našeho nejvýznamnějšího a mezinárodně nejrespektovanějšího lingvistického časopisu, *Slova a slovesnosti*. Byla výkonnou redaktorkou havránkovské éry a po odchodu Bohuslava Havránka z funkce vedoucího redaktora tuto funkci po mnoho let zastávala. Vytvořila charakteristický styl redakční práce spočívající v náročném posuzování nabídnutých prací, v náročné práci redakční rady; převzala a dále rozvíjela Havránkovu zásadu, že *Slovo a slovesnost* má nejen prezentovat celé spektrum lingvistických disciplín a metodologických tendencí, nejen tisknout nejlepší práce zralých badatelů, ale přímo i vyhledávat a uvádět nové mladé autory. Měl jsem to štěstí, že jsem právě ve světě *Slova a slovesnosti* po celou „havránkovskou a těšitelovskou éru“ měl možnost učit se redakční práci, ale i učit se, jak psát a jak nepsat odborné stati. My, kdo jsme přišli do šéfredaktorské funkce po M. Těšitelové, jsme ten zmíněný styl redakční práce ctili a zachovávali – myslím, že ne z pouhé invenční neschopnosti, ale pro jeho v dobrém slova smyslu klasičnost a efektivnost.

Marie Těšitelová je ovšem také spjata s naší dlouhodobě působící jazykovědnou společností – s Jazykovědným sdružením. Myslím, že i v její éře hlavní výbor uchovával hodnoty této společnosti určené – tradice pražského strukturalismu, organizaci společensko-vědeckého života v Čechách i na Moravě především v podobě jubilejních přednášek a uvádění mladých lingvistů „do společnosti“. Že tato vědecká organizace měla a má svůj smysl a poslání, se myslím také ukázalo během posledního dvacetiletí, ve kterém obnovil svou činnost Pražský lingvistický kroužek. Je zřejmé, že obě společnosti mají své poslání, svůj smysl a svou úlohu.

Z předcházejících řádků je asi dostatečně zřejmé, že Marie Těšitelová je nejen vědecká osobnost, ale – dnešním diskurzem řečeno – příkladný vědecký manažer. K této skutečnosti je třeba ještě připojit jednu významnou skutečnost: ať již řídila Marie Těšitelová pracovní zasedání oddělení, týmu, redakční rady nebo hlavního výboru, vždy to mělo vysokou a nezaměnitelnou společenskou úroveň – často navzdory stresující, uspěchané a neradostné skutečnosti toto jednání obklopující.

Paní doktorce Marii Těšitelové náleží u příležitosti jejího jubilea devadesát nejkrásnějších růží, z nichž každá budiž znamením chvály, díků, úcty a přáním zdraví, síly a všeho krásného.

Jan Kořenský

K nedožitým 90. narozeninám Přemysla Hausera

V roce 2001 pořádala katedra českého jazyka Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity konferenci při příležitosti významného jubilea – 80 let profesora Přemysla Hausera. O 5 let později, v dubnu 2006, se lingvisté sešli v Brně na Pedagogické fakultě opět, aby společně zhodnotili rozsáhlé dílo a ocenili dlouholetou pedagogickou činnost tohoto významného českého jazykovědce v roce jeho 85. narozenin.

V dubnu letošního roku chystali Přemyslu Hauserovi kolegové z katedry českého jazyka brněnské Pedagogické fakulty oslavu úctyhodného jubilea – 90 let. Bohužel 10. března jsme se všichni dozvěděli smutnou zprávu, že tyto narozeniny již s panem profesorem neoslavíme: Přemysl Hauser v Brně po krátké nemoci zemřel. Původně zamýšlený článek připomínající významné životní jubileum se tedy mění ve vzpomínku nejen na dlouholetou práci a rozsáhlé dílo profesora Hausera, ale i na chvíle strávené s ním na pracovišti.

Několik statí rekapitulujících život a dílo Přemysla Hausera bylo publikováno v r. 2001.¹ Jeho profesní dráha začala v roce 1947 po absolvování oborů český jazyk a filozofie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Po několikátiletém působení na základních a středních školách v Ivančicích, Olbramovicích, Ketkovicích a Zastávce u Brna nastoupil P. Hauser v r. 1954 na Vysokou školu pedagogickou v Praze a po zřízení Pedagogického institutu (1959) byl jmenován vedoucím katedry českého jazyka a literatury na tomto pracovišti. V r. 1964 začal učit na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy nejdříve jako odborný asistent (v r. 1960 získal titul PhDr. a v r. 1964 CSc. po obhajobě kandidátské disertační práce *Slovotvorné zákonitosti obrozenecké češtiny*) a v r. 1967 byl po úspěšném habilitačním řízení jmenován docentem pro obor český jazyk. V r. 1975 nastoupil P. Hauser na Pedagogickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, na které strávil nejdelší etapu své profesní kariéry: až do r. 2008 byl řádným členem katedry českého jazyka a v r. 2009 zde stále působil jako externí učitel. Profesorem pro obor český jazyk byl jmenován r. 1991. V letech 1971–1974 pobýval Přemysl Hauser na Filozofické fakultě Univerzity v Lublani jako lektor českého jazyka a literatury a kontakty s tímto slavistickým pracovištěm udržoval i po celou dobu svého působení v Brně. Znalost slovinského jazyka a slovinské kultury se odráží i v některých jeho odborných pracích, např. ve statích *Cerknické jezero a Jan Neruda* a *Stopy slovinsko-českých kulturních styků v Lublani* (obě vyšly ve sborníku *Slovinsko, cesty do přírody*. Brno: Masarykova univerzita, 2004). Díky profesorovi Hauserovi mohly být do studijních programů oborů s českým jazykem na brněnské Pedagogické fakultě zařazeny i kurzy slovinštiny. V roce 2006 při příležitosti 85. narozenin získal P. Hauser významné ocenění za popularizaci

¹ Z tohoto důvodu se v tomto článku soustředíme jednak na monografické práce P. Hausera, jednak na statí a studie vydané především po roce 2000.

slovenského jazyka a kultury v Česku a za příspěvek k rozvoji česko-slovenské spolupráce na univerzitní úrovni.

Od 80. let 20. století jsou se jménem Přemysla Hausera spojeny především učebnice českého jazyka pro 5.–8. ročník základní školy (vycházely v letech 1981–1983 v SPN v Praze), jejichž autory byli také M. Čechová, A. Jedlička a B. Sedláček. Již dříve však P. Hauser vydal několik učebnic a cvičebnic pro základní a střední školy: za všechny připomínáme *Učebnici českého jazyka pro pedagogické školy* (Praha: SPN 1956 – I. díl, 1957 – II. díl) a *Jazyková cvičení a rozbor* (Praha: SPN 1966, 1976).² V 90. letech se stal P. Hauser členem autorského kolektivu tvořeného ještě V. Styblíkem, M. Čechovou a E. Hošnovou, který vytvořil další ucelenou řadu učebnic českého jazyka pro 6.–9. ročník, vydávanou SPN v Praze v letech 1995–2000. Kromě toho však P. Hauser vytvořil pod svým vedením autorský kolektiv i na katedře českého jazyka Pedagogické fakulty MU v Brně a spolu s mladšími kolegy vydal souvislou řadu cvičebnic s názvem *Čeština hravě*, a to pro 6., 7. a 8. ročník základní školy a nižší gymnázium (Praha: Pansofia 1998, 1999 a 2001) a *Čeština hravě* pro 9. ročník základní školy a nižší gymnázium (Úvaly u Prahy: Albra 2003). Podobně jako učebnice, jejichž spoluautorem byl P. Hauser, se také tyto cvičebnice setkaly s velkým ohlasem u učitelů českého jazyka. Spolu s V. Styblíkem, M. Čechovou a E. Hošnovou se pak P. Hauser podílel na příručce syntetického charakteru s názvem *Základní mluvnice českého jazyka* (Praha: SPN, 2004), shrnující veškeré učivo z českého jazyka pro základní školy nikoliv podle ročníků, ale podle tematických celků. Ocenit je třeba zejména přístup autorů k prezentování českého jazyka, opírající se často o úryvky z básní i z prozaických děl významných českých spisovatelů (Nerudy, Vrchlického, Čapka). Mluvnické výklady i výklady o slovní zásobě a tvoření slov jsou důsledně propojovány s pravopisným učivem, které tak není vysvětlováno izolovaně. Autoři v této knize důsledně uplatňují komplexní přístup k výuce českého jazyka a ke slohovému vyučování. Publikace získala i schvalovací doložku MŠMT ČR.

Žákům a učitelům základních škol je určen také *Slovník jazykovědné terminologie* (Brno: Nová škola, 2001), který vznikl pod vedením P. Hausera a jehož dalšími autory jsou členové katedry Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Slovník zahrnuje asi 600 abecedně uspořádaných hesel ze všech jazykových disciplín i ze slohového vyučování – termínů, s nimiž se žáci i učitelé setkávají běžně v učebnicích českého jazyka, ale které v nich nejsou vždy výstižně vysvětleny. Zkušenosti učitele a schopnost organizovat tvůrčí práci v kolektivu P. Hauser zúročil také při tvorbě teoretických didaktických prací, určených studentům bohemistických oborů na vysokých školách: *Základů didaktiky českého jazyka pro první stupeň základní školy* (spoluautorkou je

² Ačkoliv po r. 1989 ani tyto učebnice neušly menší kritice za texty ideologicky poplatné době, po stránce odborné a didaktické jsou vysoko hodnoceny dodnes.

K. Ondrášková; Brno: Masarykova univerzita, 1991) a *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň základní školy* (spoluautory jsou H. Kneselová, I. Martinec a K. Ondrášková). V r. 2007 vyšla přepracovaná verze těchto skript v monografické podobě pod názvem *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*, autory byli (kromě P. Hausera) K. Klímová, H. Kneselová a I. Martinec. Ze všech těchto prací je zřejmé, jak P. Hauser vždy zdůrazňoval potřebu důsledně spojit didaktické a metodické dovednosti s hlubokými znalostmi teoretickými a odmítal uplatňování didaktického zřetele bez důkladného lingvistického vzdělání u učitelů českého jazyka všech stupňů škol. Několikaleté působení na Univerzitě v Lublani zúročil P. Hauser v publikaci *Češčina*, kterou napsal spolu s A. Jedličkou a B. Urbančičem (vyšla v Lublani v r. 1980 a 1997).

Teoretická lingvistická práce P. Hausera se od počátku soustředí na dvě hlavní oblasti: tvoření slov a syntax. První velkou syntetickou prací ze slovotvorby je monografie *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození* (Brno: UJEP, 1978): P. Hauser se v ní projevil jako fundovaný znalec slovotvorné teorie nejen J. Dobrovského a J. Jungmanna, ale též jejich předchůdců J. V. Rosy a J. V. Pohla. Pozornost věnoval jak podstatným jménům, která ve slovní zásobě přetrvala dodnes, tak slovům, která se již v době národního obrození vyskytovala spíše ojediněle. K přínosu Dobrovského k současné slovotvorbě se Hauser vrací ještě ve fundované studii *Dobrovského slovotvorná teorie ve srovnání s dnešní*, publikované v renomovaném slavistickém sborníku *Josef Dobrovský – Fundator studiorum slavicornum* (Praha: AV ČR, 2004).

Syntetickými pracemi o současné slovotvorné soustavě jsou především *Nauka o slovní zásobě* (1. vyd. Praha: SPN, 1980) – monografie a současně studijní text pro posluchače vysokoškolských bohemistických oborů. Práce má dvě části: první je tvořena výklady o slovní zásobě, kritériích jejího třídění a o významových vztazích ve slovní zásobě, zejména v kapitolách o původu slov nechybějí doplňující vysvětlení o vývoji slovní zásoby a historických změnách významu. Druhá část publikace je věnována detailnímu popisu slovotvorného systému současné češtiny u všech slovních druhů. Hauser vychází především z teorie tvoření slov M. Dokulila. Kniha je zakončena kapitolami o víceslovných pojmenováních (souslovích a frazémeh) a o vývoji české lexikografie od 14. století do 70. let 20. století. V *Mluvnici češtiny 1* (Praha: Academia, 1985) zpracoval P. Hauser kapitolu *Odvozování podstatných jmen*.

Značnou pozornost Hauser věnuje velmi produktivnímu slovotvornému postupu – odvozování smíšenému / cirkumfixaci, zejména tvoření podstatných jmen předponou a koncovkou vzoru stavení (*nábřeží, podlesí, poríčí*). Na toto téma je zaměřena např. stat' *Podstatná jména tvořená předponou po- a koncovkami vzoru stavení: pobřeží, Podyjí* (2004).³ Stranou zájmu P. Hausera nezůstaly ani slovotvorné prostředky málo produktivní a neproduktivní – za

³ Stat' vyšla ve sborníku *Život s morfémami*. Brno: Masarykova univerzita, 2004.

všechny připomínáme jeho příspěvek *Neproduktivní slovotvorné prostředky a typy podstatných jmen* (2003)⁴ nebo *Zdvojování jako slovotvorný proces* (2004)⁵ – v této studii P. Hauser sleduje složená přídavná jména typu *černočerný* (*černočerná tma*). Přídavným jménům je věnována stať *Přídavná jména individuálně přivlastňovací na -ův, -in*, publikovaná ve sborníku *Čeština – bádání a učení* (Brno: Masarykova univerzita, 2007),⁶ který připravila katedra českého jazyka při příležitosti 85. narozenin P. Hausera. Řada Hauserových prací zejména po r. 2000 má syntetizující charakter, např. *Začátek a konec. Významové a slovotvorné souvislosti* (2001),⁷ *Význam a funkce prostorových názvů v češtině* (2007)⁸ a často také spojují pohled teoretické lingvistiky se zřetelem didaktickým, jako např. *Pojetí učiva o tvoření slov* (2007).⁹ Drobný, ale jazykově fundovaný a zajímavý příspěvek *Vírník, babec, hluchán* (2008)¹⁰ prozrazuje nejen zaujetí P. Hausera přírodní prózou Jaromíra Tomečka, ale také jeho osobní vztah k přírodě: od mládí byl P. Hauser členem skautského oddílu a k jeho koníčkům patřilo vždy rybaření. V uvedené stati sledoval především názvy rostlin a živočichů, které jako první nebo jako jeden z prvních užil právě J. Tomeček: např. označení tetřeva názvem *hlušec*, název sumčího mláděte *sumče*, jméno *babec* (jiný název pro rybu vranku), hromadný název *bučí*, ale také některá adjektiva (např. *hlavatčí, cvrččí*).

Některé z posledních prací P. Hausera jsou orientovány i onomasticky: za všechny uvádíme studii *Původní názvy části Oslavan*, publikovanou jako kapitolu kolektivní monografie *Teoretické a komunikační aspekty proprií* (Brno: Masarykova univerzita, 2009):¹¹ odráží se v ní hluboký vztah autora k jeho rodnému městu a regionu. Na konkrétních příkladech P. Hauser dokumentuje, že názvy ulic a osad v Oslavanech mají často původ ve starších jménech pomístních, souvisejících např. s existencí nápadného přírodního útvaru, vznikajících podle významné stavby (*U Cihelný, Zámostí*), poukazuje i na německý původ některých jmen (*Verpach, Kacperky* – z původního *Katzenberge*). Přínos studie spočívá i v publikování informací o názvech míst, které dnes – jak píše P. Hauser – „přesahují i paměť nejstarších obyvatel“.

Teoretickolingvistický a didaktický zřetel se spojuje téměř ve všech Hauserových pracích z posledního desetiletí, které jsou věnovány syntaxi, ať už ve skriptech *Základy skladby češtiny* (2003) nebo v jednotlivých statích. *Základy*

⁴ Článek byl publikován ve *Sborníku prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě*. Opava, 2003.

⁵ Viz sborník *Jazykověda. Lingvistika*, sv. 114. Ostrava: Filozofická fakulta, 2004.

⁶ Editorkami sborníku byly K. Klímová a E. Minářová.

⁷ Článek byl publikován ve sborníku *Začátek a konec v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem: UJEP, 2001.

⁸ Viz sborník *Prostor v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem: UJEP, 2007.

⁹ Stať vyšla jako kapitola v publikaci *Co všechno slovo znamená*. Ústí nad Labem: UJEP, 2007.

¹⁰ Viz Sborník *Odkaz Jaromíra Tomečka*. Brno: Veronika, 2008.

¹¹ Editory monografie byli J. M. Tušková, M. Harvalík a E. Minářová.

skladby češtiny důsledně respektují předpokládané požadavky na studijní text: přehledné a jasné členění do kapitol, jasné vytknutí termínů a jejich srozumitelné vysvětlení, velké množství příkladů jak z běžné komunikace, tak z umělecké i odborné literatury. Zařazeny jsou kapitoly přesně vysvětlující komplexní rozbor konkrétních vět jednoduchých a rozbor složitých souvětí. Nad vývojem a změnami v pojetí jednočlenných vět se P. Hauser zamýšlí ve stati *Jednočlenné věty ve vědecké a školské skladbě* (2003).¹²

P. Hauser je příkladem vysokoškolského učitele spojujícího zkušenosti z pedagogické praxe s vědeckou erudovaností lingvisty, jak prozrazují i jeho další stati: v časopise *Český jazyk a literatura* byly publikovány články *Vyučování českému jazyku a jazykověda* (2001) a *Souborný přístup k jazykovým jevům* (2006) a ve sborníku *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny, perspektivy* stať *Spisovný jazyk a nářečí v české škole* (2004). Zejména do těchto prací proniká také pevné stanovisko P. Hausera k potřebě respektovat požadavky jazykové a řečové kultury, rozvíjet kultivované vyjadřování ve škole a ve veřejných projevech; jednoznačně odmítá názory o nefunkčnosti a archaičnosti současného spisovného jazyka a názory zpochybňující potřebu kodifikace spisovné češtiny. Tyto svoje postoje prezentoval i na řadě konferencí po r. 2000 a vrací se k nim ve svém posledním publikovaném článku *Jazyková výchova a jazyková kultura*, který vyšel koncem roku 2010 v časopise *Komenský* (roč. 135, č. 1). V témže časopise byl publikován rozhovor s profesorem Hauserem na podobné téma, nazvaný *Jak se chováme, tak také mluvíme*.

Jak je patrné z dat vydání posledních prací Přemysla Hausera, ani věk převyšující 85 let mu nebránil v aktivní publikační činnosti. Kromě zmíněného rozhovoru a článku v časopise *Komenský* spolupracoval se svými kolegyněmi K. Klímovou, K. Ondráškovou a I. Kolářovou na připravované publikaci *Současný český jazyk* (pro studující učitelství 1. stupně základní školy), pro kterou napsal kapitoly o slovní zásobě a tvoření slov. Snad bude tato kniha důstojným připomenutím jeho památky.

90 let je úctyhodný věk. Přesto nás zpráva o odchodu Přemysla Hausera zastihla nepřipravené na tuto skutečnost: všichni jsme si zvykli na to, že ke katedře českého jazyka patřil a že toto svoje pracoviště i v posledních dvou letech po ukončení aktivního pedagogického působení stále navštěvoval. Ještě na posledním setkání na poradě katedry v lednu letošního roku Přemysl Hauser v diskusi opět důrazně vystupoval proti tolerování nekultivovaného jazykového chování některých veřejných mluvčích a – jako vždy – odmítal nerespektování zásad spisovného jazyka ve veřejných projevech, především v rozhlasových a televizních pořadech. Nejen pro toto nadšené zaujetí pedagogické i vědecké nám bude profesor Přemysl Hauser dlouho chybět.

Ivana Kolářová

¹² Článek vyšel v časopise *Usta ad Albim, Bohemica*. Ústí nad Labem: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty UJEP.

Pocta Ľubomíru Ďurovičovi

Poznámka redakce: Vznik tohoto příspěvku byl původně motivován 80. narozeninami Ľ. Ďuroviče a z tohoto hlediska vychází tedy se značným zpožděním. Přesto tento text čtenářům předkládáme, neboť představuje cenný a bohatý soubor informací. Geneze příspěvku byla totiž dlouhodobá, autor do svého textu postupně zahrnul i recenzi dvou svazků vybraných studií prof. Ďuroviče a recenzi sborníku ze symposia uspořádaného na počest jubilanta.

Profesor **Ľubomír Ďurovič** patří mezi současné významné slavisty. Zatímco jeho studie byly publikovány ve významných zahraničních časopisech a jeho monografie citovány v prestižních pracích, na Slovensku (ale ani v České republice) nebylo jeho dílo dosud patřičně doceněno a zejména pro mladší generace slavistů zůstává neznámé.

Ľ. Ďurovič se narodil 9. února 1925 ve Važci (okres Liptovský Mikuláš) v rodině literárního historika a profesora teologie Jána Ďuroviče (1894–1955), mládí však prožil v západoslovenské Skalici (maturoval na místním gymnáziu). V letech 1944–49 studoval na bratislavské univerzitě slovenštinu a ruštinu. Mezi jeho učitele patřili A. V. Isačenko a Ľ. Novák, kteří v té době na univerzitu nastoupili a s nimiž – slovy Ľ. Ďuroviče – došlo k změně paradigmatu: oproti staršímu pozitivizmu se začal ve výuce výrazněji uplatňovat strukturalismus. Pod jejich vlivem si Ľ. Ďurovič osvojil strukturalistický metodologický přístup k jazyku a prohloubil si jej ve školním roce 1947–48 pobytem na pražské FF UK. Po promoci byl na studijním pobytu na univerzitě v norském Oslu (1949–50) u profesora obecné lingvistiky Alfa Sommerfelta. Poté pracoval na katedře ruského jazyka bratislavské Univerzity Komenského (1950–66). Po odchodu A. V. Isačenka na olomouckou univerzitu (1955) byl vedoucím rusistické katedry a redigoval Velký rusko-slovenský slovník; při této práci se zformovala bratislavská lexikografická škola. V centru Ďurovičova vědeckého zájmu byla tehdy ruská a slovenská gramatika, lexikologie a lexikografie; byl spoluautorem řady učebnic ruštiny.

V letech 1966–72 Ľ. Ďurovič působil na Slovanském ústavu univerzity ve švédské Uppsale, zprvu jako lektor, později jako docent a hostující profesor. Po roce 1968 jeho jméno postupně mizelo ze slovenských periodik nejen jako autora, ale také odkazy na jeho dílo. V letech 1972–91 pracoval ve Slovanském ústavu Královské univerzity ve švédském Lundu. I zde zastával řadu akademických a vědeckých funkcí. Ani po odchodu do důchodu (1991) nepřestal pracovat a jako hostující profesor přednášel na švýcarských univerzitách v Curychu a Bernu (1991–94) a také na pražské FF UK (1996).

U příležitosti osmdesátin Ľ. Ďuroviče se na Slovensku uskutečnilo několik akcí. Připomeňme alespoň dvě z nich.

Ľubomír Ďurovič: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. Bratislava: Veda 2004. 428 s.

Ľubomír Ďurovič: Všeobecná jazykoveda a slavistika. Vybrané štúdie II. Bratislava: Veda 2005. 492 s.

První je vydání dvousvazkového výboru, který zprostředkovává čtenářům základní slovakistické a slavistické články publikované v zahraničních časopisech a sbornících, dnes mnohdy již těžko dostupných. Autor je ponechal v původní podobě, opravil jen některé chyby, které se do originálů dostaly. Za každým příspěvkem je uveden příslušný bibliografický odkaz.

První svazek je věnován slovenštině a slovenské kulturní historii. Je do něj zařazeno 35 studií z let 1973–2000, jádro tvoří práce ze 70. a 80. let. Studie a články jsou psány převážně ve slovenštině, příspěvky v ruštině a angličtině jsou doplněny slovenským resumé. Zahrnují čtyři hlavní témata.

První oddíl je věnován fonologii. Ľ. Ďurovič se tímto oborem začal intenzivně zabývat od poloviny 50. let: po převzetí katedry ruštiny zavedl fonologii, která stála tehdy na periferii lingvistického zájmu, do učebních plánů. Domýšlení metodologie Moskevské fonologické školy a její konfrontování s pražskou a později kodaňskou školou jej přivedly k morfofonemické interpretaci ruského hláskosloví a tvarosloví (viz *Paradigmatika spisovnej ruštiny*. Bratislava: SPN 1964). Úplný morfofonemický výklad slovenského hláskosloví publikoval až v americkém *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* v letech 1973–75. Odráží autorův úspěšný pokus o systémové vymezení vokálního a konsonantického systému: východiskem mu nejsou hlasové vlastnosti, ale systémové vztahy, identifikování fonémů ve vztahu k morfémům. Oddíl doplňují dvě drobnější studie o vztahu morfemického švu a gramatického významu a o možnostech kodifikace fonologického a gramatického systému, v nichž se autor zamýšlí také nad postoji kodifikátorů k normě spisovného jazyka a nad vztahem jazykové politiky, moci a ideologie.

Druhý oddíl tvoří 8 příspěvků z formální morfologie a autor v nich často uplatňuje paradigmaticku jako metodologické východisko. Velkou pozornost věnuje vztahovým adjektivům jako specificky organizovanému systému a jejich fungování a distribuci ve výpovědích. Další studie se zabývají systémem jmenných tvarů sloves, syntagmatických vztahů mezi číslovkou a počítaným substantivem a významovému kontinuu spojky *že* a jejímu postavení v systému slovenských spojek. Pro studie je charakteristické, že autor zasazuje jev do slovenského gramatického systému a srovnává s fungováním v systémech dalších slovanských jazyků. Příspěvky jsou přínosem pro metodologii slovanské komparistiky.

Třetí oddíl obsahuje 10 příspěvků k historii a vývoji slovenštiny. Jeho leitmotivem je koncepce spisovného jazyka jako základního problému slovenské kulturní historie, problém je zasazen do širšího společenského vývoje v Uhrách

a politické situace středoevropského regionu. Oddíl uvádí encyklopedické heslo o vývoji a současném stavu spisovné slovenštiny, původně otištěné v přehledové publikaci o spisovných slovanských jazycích na Yalské univerzitě v roce 1980. Jádrem oddílu však tvoří příspěvky vztahující se k slovenské jazykové situaci počátku 18. století. L. Ďurovič se orientuje hlavně na postavení slovenské češtiny (*lingua Slavico-Bohemica*). Zaměřil se na souvislosti mezi kulturní a lingvistickou činností D. Krmana, M. Bela a P. Doležala, kteří tuto varietu popsali, a obdobím národního obrození, kdy se definitivně řešil problém spisovné slovenštiny. V centru autorovy pozornosti je zejména osobnost P. Doležala (1700–1778) a jeho dílo *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746), její vztah ke gramatice P. Rosy, její vliv na paradigmatickou mluvnici J. Dobrovského i na dnešní spisovnou slovenštinu. Pečlivé studium autentických textů a nová fakta autorovi umožňují zasazovat problémy do nových souvislostí a podat plastičtější a diferencovanější obraz vývoje spisovné slovenštiny.

Rozsáhlá šedesátistránková studie je věnována rozboru slovenštiny v díle Hugolína Gavloviče (1712–1787) *Valaská škola mravův stodola* (1755). Polemizuje s názory, že užitý jazyk je slovakizovaná čeština, a rozбором dokumentuje, že vykazuje znaky západoslovenské variety (má řadu rysů shodných s městským jazykem západoslovenské Skalice). Zároveň naznačuje vliv jazyka větších měst na formování regionálních variet a později spisovné slovenštiny.

Třináct článků z čtvrtého oddílu je věnováno kulturní historii slovenského jazyka a národa. Otevírá jej přehledná a faktograficky hutná stať popisující činnost strukturalistů na Slovensku a jejich orgánu – Bratislavského lingvistického krúžku – do roku 1950. Ukazuje na jejich spojitost s učením Pražského lingvistického kroužku, charakterizuje však i specifika vývoje determinovaného odlišným kulturním a politickým prostředím a jazykovou situací tehdejšího Slovenska.

Další příspěvky jsou výsledkem studia některých textových památek vztahujících se ke slovenštině. L. Ďurovič inicioval vydání čtyřsvazkového slovansko-latinsko-švédského rukopisného slovníku J. G. Spalwenfelda; jeho skutečným tvůrcem byl slovenský exulant Matiaš Zabani-Caban (rodák z Považské Bystrice studoval mj. u filozofa G. W. Leibnize). Zájem o jeho životopis přivedl L. Ďuroviče k pramenům o činnosti slovenských exulantů ze Slovenska a Sedmihradska na přelomu 17. a 18. století na území polského Pruska (např. v Toruni, Gdaňsku aj.). Jde o témata, která slovenská lingvistika dosud nezpracovala (osobnost M. Zabaniho) nebo ke kterým má jen málo pramenů (slovenský filozof a teolog Izák Caban a jeho odchod do Rumunska).

Několik příspěvků je reakcí na terminologické nedostatky při zpracovávání nejstarších slovenských dějin, např. záměny výrazů staroslovenština a staroslovenština, vysvětlení pojmu Slověni (Slované) aj. Hranice lingvistiky pak překračují příspěvky, v nichž se autor zamýšlí nad evropskou dimenzí díla Konstantina a Metoděje a nad kulturně historickými předpoklady pro

pluralismus, v nichž diachronně analyzuje vztahy mezi Čechy a Slováky a hledá zdroje vzájemných konfliktů či popisuje politické a ideové tradice západního Slovenska (Skalica).

Druhý svazek obsahuje 39 statí orientovaných na obecná i parciální slavistická témata. Vedle příspěvků o systémech jednotlivých slovanských jazyků a jejich komparaci převládají články o kulturní historii slovanských národů v střední a východní Evropě. Příspěvky jsou psány ve slovenštině, ruštině, angličtině a němčině; protože je svazek určen hlavně slavistům, neobsahují slovenská resumé.

První oddíl svazku je věnován tématům obecné jazykovědy. Rozebírá zdroje učení Pražského lingvistického kroužku (PLK), jejich odraz v teorii funkčního strukturalismu a inspiraci pro vývoj poválečné lingvistiky, zejména v činnosti Romana Jakobsona a ruského strukturalismu. Za velký přínos pražské školy považuje L. Ďurovič konstituování fonologie jako vědního oboru a analyzuje vývoj pojetí fonému v PLK (zejména u N. S. Trubeckého a R. Jakobsona). S tímto tématem souvisí i příspěvek o fonematické interpretaci ruského nepřizvučného vokalizmu. Oddíl doplňuje stať o typologii nadávání/klení: všímá si toho, jak stejnou strategii vyjadřují různé slovanské a další balkánské a severské jazyky prostřednictvím výrazů z oblasti lidské sexuality a vyměšování.

Druhý oddíl je věnován dalším slovanským jazykům; je dále členěn podle jednotlivých slovanských skupin.

Do kapitoly o obecných jevech jsou zařazeny čtyři příspěvky týkající se hlavně kulturních dějin. V prvním se autor zamýšlí nad předmětem slavistiky. Ta je sice definována jako vědní obor zabývající se zkoumáním jazyka, literatury, dějin, kultury aj. slovanských národů, v praxi však bývá často redukována na srovnávací jazykovědu. Výzkum a popis kultury a kulturní historie slovanských národů musí zahrnout všechny verbální i neverbální artefakty (film, divadlo, výtvarné umění, architektura...) a jejich mentální pozadí. Další příspěvky se zabývají vymezením evropského Západu a Východu. Z hlediska kulturní historie nelze pojmy chápat geograficky, ale jako dvě části Evropy s rozdílným kulturně historickým vývojem: základ podle autora tvoří odlišné řešení politické moci a právního poznání okolního světa po rozpadu Římské říše. Poslední stať je věnována málo prozkoumané kapitole švédských kulturních dějin – překladu Lutherova katechizmu do rusko-církevněslovanského jazyka v 17. století. Jde o jediný případ, kdy byl tento jazyk použit pro náboženské texty nebyzantské církve. Jeden z těchto katechizmů obsahuje ruské abecedárium, které umožňuje rekonstruovat výslovnost ruštiny tohoto období.

Příspěvky týkající se západoslovanských jazyků a kultur uvádí rozbor neznámého českého tisku *Prognostyka polská* (1533) pocházejícího z tiskárny v Mikulově, další památky, která se do Švédska dostala zřejmě během třicetileté války. Autor se vrací i k principům Doležalovy a Dobrovského mluvnice a hledá kontinuitu mezi jejich paradigmatickou a gramatickou spisovnou slovenštinou.

Rozsáhlá stat' se zabývá užíváním češtiny na Slovensku ve funkci slovenského psaného, později spisovného jazyka od konce 17. století a všímá si užívání pojmu „československá řeč/jazyk“ (lingua Slavico-Bohemica) v průběhu 18. a 19. století. Poslední příspěvek srovnává slovenštinu a polštinu: rozebírá systémové shody v číselných syntagmatech, ale také rozdíly ve fonematické struktuře flektivního kmene.

Nejrozsáhlejší kapitolu – 19 příspěvků – tvoří stati věnované východoslovanským jazykům a kulturám. Uvádí ji rozbor systému příčestí a přechodníků v současné ruštině. Pro pochopení převážné části dalších příspěvků je podstatný článek o sémantizaci ekvivalentu v dvojazyčných slovnících. Na příkladu výrazu *rus(s)ki(j)* ukazuje, jak geneticky shodné (většinou všeslovanské) výrazy mohou v různých slovanských jazycích modifikovat svůj význam. Sledovaný výraz tak může mít v různých východoslovanských slovanských jazycích i v jejich různých vývojových etapách význam *ruský*, *rusínský*, *rusnacký*, *ukrajinský* apod. a promítá se i do identity obyvatel regionů, v nichž příslušné jazyky a jejich variety fungují jako komunikační prostředky.

Devět příspěvků je věnováno dosud málo prozkoumanému období dějin ruského jazyka – konci 17. a první polovině 18. století (předlomonosovské období) a nejstarším ruským gramatickým textům. Autor téma vsazuje do kulturního kontextu ruské renesance a na základě archivního materiálu, často poškozených zbytků neznámého původu, L. Ďurovič nově interpretuje nejstarší gramatiky ruské a rusínské redakce církevní slovanštiny vydané v Lvově a Vilně na konci 16. století a sleduje další gramatické zdroje současné spisovné ruštiny. Příspěvky jsou přínosem i pro poznání vývoje jednoho z proudů evropského gramatického myšlení. Pro další výzkum je důležité to, že články jsou doplněny kopiemi těchto vzácných památek.

Další příspěvky jsou věnovány dějinám a jazyku Rusínů na východním Slovensku a jejich cestě k vyhlášení spisovné rusínštiny (1995) a postavení Haliče ve východoevropském regionu. Oba články pak analyzují problémy národnostní identity vzhledem k proměnám regionu.

Tři příspěvky jsou podrobným rozbořem životních osudů a díla A. V. Isačenka (1910–1978), Ďurovičova učitele, spolupracovníka na katedře ruského jazyka bratislavské univerzity a blízkého přítele. Zaměřují se zejména na jeho lingvistickou činnost v Bratislavě, připomenut je i Isačenkův podíl na vzniku časopisu *Russian Linguistics*.

Čtyři příspěvky v oddílu věnovaném jihoslovanským jazykům prezentují výsledky, které v 80. letech získala pracovní skupinu v rámci výzkumného projektu zaměřeného na vývoj jazyka srbochorvatsky mluvících dětí ve Švédsku. Na základě transkriptů projevů dětí ve věku 6-18 let podrobně popisují gramatický systém jazyka diaspory a jeho vývoj. Příspěvky jsou přínosné i pro tvorbu ovládacích počítačových programů, které zpracování výsledků umožnily. Oddíl uzavírá článek o syntagmatických vztazích mezi číslovkou a počítaným substantivem v srbštině a chorvatštině.

Výbor je doplněn Ďurovičovou bibliografií z let 1948–2005 (330 položek), přehledem další činnosti (překlady, ediční práce) a literaturou o něm. Závěrečný jmenný rejstřík nejčastěji odkazuje k dílu Pavla Doležala, Antona Bernoláka, Ľudovíta Štúra a Alexandra V. Isačenka.

Dvousvazkový výbor rámuje dva medailonky hodnotící autorův vědecký a pedagogický přínos. Úvod prvního svazku tvoří Lectori benevolo, v němž se Ľ. Ďurovič ohlíží za svou více než padesátiletou vědecko-pedagogickou činností (je psán roku 2000, kdy výbor vznikal), vzpomíná na svého učitele A. V. Isačenka a popisuje své působení ve Švédsku, a to jak pedagogické, tak i vědecké (cesta k vzácným archivním památkám). Tento úvod pomáhá pochopit i souvislosti mezi některými statěmi, které jsou ve výboru zařazeny do různých oddílů. Závěr druhého svazku tvoří medailon o Ľ. Ďurovičovi (J. Dolník, J. Bosák).

Dvousvazkový reprezentativní průřez díla představuje všechna hlavní témata, kterými se Ľ. Ďurovič zabýval: neomezuje se pouze na lingvistiku, ale představuje jej také jako významného kulturologa. A jak se uvádí v závěru publikace, výbor je „svedectvom myslenia slovenského intelektuála v druhej polovici 20. storočia, myslenia, ktoré má korene v domácej intelektuálnej tradícii, ale súčasne je zakotvené aj v intelektuálnom prostredí západnej proveniencie“ (s. 476). Na kvalitním vydání se významně podílel i editor J. Bosák, uznání zaslouží také technické provedení práce (různé jazyky, odlišné typy písma apod.).

Iugi observatione... Jubilejný zborník na počesť Ľubomíra Ďuroviča. Editor Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda 2008. 216 s.

Osmdesátiny Ľ. Ďuroviče si připomnělo také mezinárodní sympozium Jazyk – Kultúra – Spoločnosť, které se uskutečnilo na bratislavské FF Univerzity Komenského 31. 5. a 1. 6. 2005. Referáty, které zde odezněly, přináší sborník.

Jeho úvod tvoří zdravice ministra kultury SR R. Chmela, který připomněl jubilantův slavistický přínos, děkana FF UK A. Eliáše oceňující Ďurovičovu pedagogickou činnost a ředitele Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra S. Ondrejoviče, jenž se zaměřil na hodnocení jubilantovy lingvistické a kulturologické činnosti. Doplnují je osobní vyznání J. Horeckého a E. Sekaninové.

Sborník přináší triadvacet článků. Převážná část z nich přímo nebo svým metodologickým přístupem k tématu připomíná jubilantův přínos pro rozvoj konkrétního lingvistického oboru.

Dva příspěvky se zabývají významem morfofonematické koncepce pro konfrontační popis fonologických systémů slovanských jazyků. **J. Sabol** (*Syntetická fonologická teória. Súčasný stav a perspektívy*) charakterizuje hlavní zásady syntetické fonologické teorie. Prezентuje její zdroje (vedle učení PLK

také koncepcí Moskevské fonologické školy, kterou na Slovensku tvůrčím způsobem rozpracoval L. Ďurovič), filozofická východiska, současné výzkumy a využití při vztahu synchronie a diachronie. **M. Giger** (*Bezudarnyj vokalizm ruskogo i belorusskogo literaturnych jazykov s točki zrenija fonologii*) poukazuje na aktuálnost Ďurovičovy koncepce fonému a aplikuje ji – v návaznosti na jubilentovu stat' z roku 1963 otištěnou v druhém svazku výboru – na komparaci systému nepřízvučných samohlásek v běloruštině a ruštině.

Nejvíce příspěvků se týká přímo nebo okrajově problémů formální morfologie, a to jak z hlediska určitého slovanského jazyka, tak i v konfrontačním pohledu. **J. Bosák** (*Paradigmatika a syntagmatika*) se zabývá významem Ďurovičovy koncepce paradigmatické, jejími principy a metodologickým novátorstvím v kontextu světové slavistiky a obecné lingvistiky. **J. Panevová** (*Povaha stupňování adjektiv. K „nesrovnávacímu“ užití stupňovaných forem*) se zaměřuje na problémy, které doprovázejí funkčně generativní popis komparativu a superlativu přídavných jmen. **J. Dolník** (*Interpretácia modalít. K sémantickej interpretácii modálnych výrazov*) v návaznosti na Ďurovičovu habilitační práci *Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštině* (Bratislava 1956) zkoumá způsob přítomnosti hodnocení v sémantické reprezentaci modálních výrazů.

Několik příspěvků připomíná práci bratislavské lexikografické skupiny a lexikologická témata. **A. Jarošová** (*Aspekty ekvivalencie: prekladový ekvivalent a prekladový význam*) rozebírá význam modelu ekvivalence pro současnou lexikografii. **L. Čokinová** (*Renesancia cirkevných slovanizmov v súčasnej ruskej žurnalistike*) si všímá postavení slov církevněslovanského původu v současné ruské slovní zásobě a jejich fungování v publicistických a uměleckých textech i v neoficiálních komunikačních situacích. **T. Grigorjanová** (*Grafická akceptácia anglicizmů v súčasnej ruskej próze. Analýza textu románu Kitajskij projezd*) zkoumá způsoby, jimiž současní ruští prozaikové začleňují do svých děl anglická slova, popř. anglické textové segmenty. Vedle původní grafické formy latinkou a transliterace se uplatňuje fonetická transkripce anglicizmů. **J. Sipko** (*Fragmenty jazykovej kartiny postsovetskoj epochi*) rozebírá funkci lexémů spojených s obdobím komunistického Sovětského svazu v postsovětských mediálních textech. Zajímavé jsou obdobné paralely ze současného slovenského prostředí (např. modifikace komunistických hesel). **O. Richterek** (*K českým prekladům ruské metafor v povídce Step A. P. Čechova*) se zabývá funkcí metafory v systému poetiky A. P. Čechova a jejími problémy při rusko-českém uměleckém překladu.

Konfrontačně jsou pojaty syntaktické příspěvky. **J. Ruferová** (*K sopostavitel'nomu analizu odnogo iz klassov imennych sintaksej – s + I*) představuje výsledky komparace fungování předložkových konstrukcí „s + 7. pád“ v češtině

a ruštině. Soustřeďuje se na tři typy (temporativ 1 a 2, temativ) a uvádí české konstrukce plnící obdobné funkce. **Z. Hosszúová** (*Perspektívy syntaktickej analýzy jednočlennej vety v ruštině*) rozebírá tendence v popisu jednočlenných vět současnými ruskými syntaktiky. **P. Šíma** (*O jednej syntaktickej zvláštnosti slovanského znenia Otčenáša*) ukazuje, jak se ve výběru syntaktické konstrukce odráží překladatelova interpretace vztahu sakrální – profánní (zde vztah boha a jeho vyznavačů).

Skupina příspěvků navazuje na Ďurovičovy stati o ruské kulturní historii a jazyku předlomonosovského období. **L. Guzi** (*Ruská história v ruskom jazyku a ruskom jazykovom povedomí*) si všímá, jak jazyk jako mnohovýrobová sémiotická entita slouží k dekodování a popisu celospolečenských, kulturních a etických problémů v synchronním i diachronním pohledu. **M. Pukanec** (*Náboženský panteón predkresťanskej Rusi*) rekonstruuje systém bohů v náboženství Kyjevské Rusi. Vzhledem k tomu, že existuje jen málo pramenů, jejichž hodnota je sporná, autor volí interdisciplinární přístup a ukazuje, jak lze do výzkumu zapojit lingvistiku (zejména etymologii). **Š. Švagrovský** (*Jazyková situácia v Rusku v 16.–17. storočí a cudzinci*) rozebírá díla S. Herbersteina, J. Križaniče a H. W. Ludolfa, kteří navštívili Rusko v 16. a 17. století, a ukazuje, jak lze tyto texty využít pro popis dobové jazykové situace regionu.

Na jubilantovy stati o činnosti slovenských exulantů ze Slovenska v 17. století na území polského Pruska navazuje příspěvek **E. Kowalské** (*Sebastian Fabricius – ambivalentnosť situácie uhorského exulanta v 17. storočí*) o konfesionálním exilu v Evropě raného novověku. Na základě rozboru díla kutnohorského rodáka S. Fabricia o jeho útěku před náboženským pronásledováním do Uher a později do Saska sleduje pozadí uherského exilu, proměny náboženských svobod ve střední Evropě a jejich odraz v náboženských proudech 17. století.

K historii a vývoji slovenštiny, zejména vztahu gramatik P. Doležala a A. Bernoláka, se vrací **V. Blanár** (*Bernolákova Grammatica Slavica a Doležalova Grammatica Slavico-Bohemica*). Poukazuje na skutečnost, že v Bernolákově preskripci slovenštiny tvoří Doležalova gramatika jen jeden ze zdrojů (při popisu jednotlivých jazykových rovin), autor se opírá také o další dobovou literaturu, zejména o Schlögelovo dílo *Grammatica germanica...* (1786).

Sborník připomíná i sociolingvistické zájmy L. Ďuroviče. **M. Dudok** („*Náš jazyk*“, *enklávny jazyk a jazyk diaspóry*) poukazuje na význam konceptu enklávního jazyka, jak jej jubilant vymezil při výzkumu variety srbochorvatsky mluvících dětí ve Švédsku, a na základě lingvistických, sociologických a komunikačních parametrů (aktivní/pasivní znalost jazyka, funkční užívání, sociální sítě aj.) přináší stručný popis slovenské jazykové identity mimo hranice Slovenska. **M. Nábělková** (*Slovenčina a „češtiny“*. *Slovenský turisti byly udiveny*) sleduje rozdíl mezi jazykovou situací v českém a slovenském prostředí a zaměřuje se na systémové i komunikační vztahy slovenštiny k spisovné

a obecné češtině. **F. Čermák** (*Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita, faktory a problémy*) rozebírá preskriptivismus a jeho hlavní aspekty. Upozorňuje, že jakákoliv rozhodnutí o jazyce se musí opírat o rozsáhlý korpusový materiál a objektivně vymežitelná kritéria. O rozhodnutích (např. kodifikaci) je třeba vést diskusi a vyhnout se manipulaci a diktátu.

N. Kiseljova (*Jazyk i mental'nosť v sovremennoj ruskoj lingvistike*) podává krátký přehled současných metodologických proudů a témat ruské psycholingvistiky zaměřené na výzkum jazyka a myšlení. Kulturologicky orientovaný příspěvek **N. Demjanové** (*Ruský kultúrny priestor a jeho súčasné aktualizácie a tendencie*) pojednává o koncepci svobody a pravdy jako základu ruské kultury.

Rozsah příspěvků – průměrně 5 až 10 stran, ale také jen dvě či tři strany – neumožnil autorům zabývat se tématy podrobně. Jak však v závěrečném slově uvádí L. Ďurovič, sborník dokumentuje, že jeho dílo již ve slovenském prostředí přestává být tabu a otištěné příspěvky navazují na to, co jejich autoři považují z jeho práce za přínosné pro současné poznání světa. Zbývá dodat, že je mezi nimi zastoupena i řada slavistů a slovákistů nejmladší generace.

Jiří Zeman

Redakční sdělení

Počínaje tímto číslem přecházejí Jazykovědné aktuality na jednotnou formální úpravu příspěvků.

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality přinášejí zprávy z jazykovědných pracovišť a informace o nových projektech, kroniku událostí a recenze vydaných publikací, diskuse o aktuálních tématech i zdařilé práce studentů a doktorandů. Své příspěvky zasílejte e-mailem prof. Janě Hoffmannové, zástupkyni hlavního redaktora Jazykovědných aktualit (hoffmannova@ujc.cas.cz). Součástí článků je **autorský abstrakt** v češtině v rozsahu 100 až 200 slov a **seznam autorských klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v češtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu užívejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5, odsazení odstavců 0,5 cm zleva. Text zarovnejte do bloku.
 2. Text, který má být vysazen kurzivou, musí být v kurzivě zapsán.
 3. Pro zdůraznění se užívá proložení.
 4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).
 5. Seznam literatury je uveden na konci, nečísluje se a řadí se abecedně podle příjmení autora; pokud je uvedeno více položek téhož autora, řadí se chronologicky. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována nebo na kterou se odkazuje.
 6. V oddílech Kronika a Recenze se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (do závorky).
 7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:
Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 241–253.
Raible, W. (1994): Literacy and language change. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.
Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.
 8. Text poznámek lze vytvářet automaticky v editoru Word (tzv. poznámky patové).
 9. **Text formátujte co nejméně; nepoužívejte prosím žádné automatické formáty ani kontrastní druhy nebo velikosti písma.**
- S dotazy týkajícími se formální úpravy příspěvků se obraťte e-mailem na Martina Šemelíka, výkonného redaktora Jazykovědných aktualit (martin.semelik@gmail.com).